T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HZ. OSMAN VE HZ. ALİ DÖNEMİ OLAYLARININ İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA ETKİLERİ

Zeynep GÜNEŞ

ŞANLIURFA-2021

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HZ. OSMAN VE HZ. ALİ DÖNEMİ OLAYLARININ İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA ETKİLERİ

Zeynep GÜNEŞ

Danışman

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ

ŞANLIURFA-2021

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ danışmanlığında, Zeynep Güneş'in hazırladığı "Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemi Olaylarının İtikadî Mezheplerin Doğuşuna Etkileri" konulu bu çalışma 16/11/2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

☒ Oybirliğiyle / ☐ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ	
Üye	Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ	
Üye	Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ	

Bu tezin İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: ……. Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : ……

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	175230022
Adı / Soyadı	Zeynep GÜNEŞ
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri-İslam Mezhepleri Tarihi/ Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemi Olaylarının İtikadî Mezheplerin Doğuşuna Etkileri

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen YL Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 92 sayfalık kısmına ilişkin, 16/11/2021 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 27'dir. Ayrıca YL Tez çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,

2- Kaynakça hariç

3- Alıntılar hariç/dâhil

4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL Tez çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim

16/11/2021

Zeynep GÜNEŞ

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 16/11/2021

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ

(Danışman)

ÖZET

HZ. OSMAN VE HZ. ALİ DÖNEMİ OLAYLARININ İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA ETKİLERİ

GÜNEŞ, Zeynep

Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ
Kasım, 2021, 90 Sayfa

Müslümanlar Hz. Muhammed'in vefatından sonra devlet başkanı olarak kendilerine Hz. Ebû Bekir'i halife seçtiler. Hz. Ebû Bekir'in hilafete gelmesiyle İslâm tarihinde Hûlefa-i Raşidîn olarak adlandırılan dönem başladı. Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafete geliş yönteminden farklı olarak şûra ile üçüncü halife olarak seçildi. Hz. Osman'ın yaklaşık olarak 12 yıl süren halifelik dönemi İslâm Tarihi kaynaklarında sakinlik dönemi ile karışıklık dönemi olarak iki ayrı bölüm şeklinde ele alınmaktadır. Hz. Osman'ın fetih, sükûnet ve bolluk ile geçen hilafetinin yaklaşık 6 yıllık döneminde herhangi bir kargaşadan söz edilmemektedir. Halifeliğinin ikinci yarısı diyebileceğimiz ikinci 6 yıllık döneminde ise Müslümanlar arasında birtakım fitne olayları, ihtilaf ve ayrışmalar meydana gelmiştir. Hz Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan fitne olayları, Hz. Ali döneminde daha da yayıldı

Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra göreve gelen dördüncü halife olan Hz. Ali ise, selefi Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle halktan biat almıştı. Hz. Ali'nin hilafet döneminde Müslümanların ilk kez karşı karşıya kaldığı pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Cemel ve Sıffîn savaşları gibi iki tarafın da Müslüman olduğu savaşlar meydana gelmiştir. Bu dönemde Müslümanlar arasında gerçekleşen olaylarla ilgili meydana gelen muhalif görüşler ve fikirler neticesinde farklı gruplar ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelik dönemlerinde meydana gelen olaylar ve bu olaylar neticesinde Müslümanlar arasında ortaya çıkan fırkalara değinilmiş ve bu olayların Mezhepler Tarihi açısından öneminden bahsedilmiştir. Hz.

Ali’nin şehit edilmesiyle halife seçilen Hz. Hasan, hilafeti Muaviye’ye kendi rızasıyla devretmiştir. Böylece Hulefâ-i Raşidîn dönemi sona ermiş ve İslâm tarihinde saltanat dönemine geçilmiştir. Bu dönemin de sona ermesiyle İslam toplumunda siyasî ve sosyal ayrılıklar ortaya çıkmış, bunun neticesinde de pek çok siyasî ve itikadî mezhep ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Osman, Hz. Ali, Hilafet, Mezhep, Fırkalaşma.

ABSTRACT

THE IMPACTS OF THE EVENTS IN OSMAN (HH) AND ALI (HH) PERIODS ON THE EMERGENCE OF FAITH SECTS

GÜNEŞ, Zeynep

Master's Thesis
Department of Basic Islamic Sciences
Advisor: Prof. Mustafa EKİNCİ
November, 2021, 90 pages

Muslims elected Abu Bakr (His Holiness) as their president after Prophet Mohammed (PBUH) passed away. With Abu Bakr's (His Holiness) coming to power, a new era called the Four Caliphates began in Islamic history. Unlike Abu Bakr (His Holiness) and Amr (His Holiness), Osman (His Holiness) was elected as the third caliphate by a supreme council. During Osman's (His Holiness) tenure, which lasted for 12 years, there were two different periods identified as peace and tumult periods in the sources of Islamic history. In the first 6 years of Osman (His Holiness) characterized with conquest, peace and abundance, no turmoil was observed. However, in the second 6 years of his caliphate, there were some cabals, contrasts and separation among the Muslims. The turmoil initiated with the murder of Osman (His Holiness) escalated in Ali's (His Holiness) era.

Ali (His Holiness), who came to the power as the fourth caliphate after Prophet Mohammed (PBUH) passed away, was paid homage by the public once his predecessor Osman (His Holiness) had been killed. But, during his caliphate, many problems that the Muslims faced for the first time aroused. In this period, Cemel and Siffîn Wars, at which both parties were Muslims, broke out. Therefore, various groups emerged as a result of opposing ideas and thoughts arising out of the clashes among Muslims. In the present study, the events that broke out during Ali (His Holiness) and Osman's (His Holiness) reigns are examined. In addition, various Muslim groups

formed after these events are analysed and the impacts of these events on the history of sects are evaluated within the study.

Elected as the caliphate after Ali (His Holiness) was martyred, Hasan (His Holiness) handed the caliphate on Muaviye through his own will. Thus, the era called the Four Caliphates ended and a new period of sultanate began in Islamic history. After that period, many social and political disagreements emerged in Islamic society and therefore various political and faith-oriented sects came out.

Keywords: Hz. Osman, Hz. Ali, Caliphate, Sect, Strife.

HZ. OSMAN VE HZ. ALİ DÖNEMİ OLAYLARININ İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA ETKİLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI II

ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU III

ÖZET IV

ABSTRACT VI

İÇİNDEKİLER VIII

KISALTMALAR XI

1.GİRİŞ 1

A. Tezin Amacı 1

B. Tezin Araştırma Yöntemleri 1

C. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1.HZ. OSMAN'IN HAYATI 3

1.1.1. Hz. Osman'ın Gençliği ve Müslüman Oluşu 3

1.1.2. Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in İki Kızıyla Evlenmesi 6

1.1.3. Hz. Osman'ın Bedir Savaşına Katılmayışının Nedenleri 7

1.1.4. Hz. Osman'ın Uhud ve Hendek Savaşlarına Katılması 9

1.1.5. Hz. Osman'ın Mekke'nin Fethi Sırasındaki Durumu 14

1.1.6. İlk İki Halife Devrinde Hz. Osman 17

1.2.HZ. OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ 18

1.3.HZ. OSMAN'IN HİLAFETİNİN İLK ALTI YILI 20

1.4.HZ. OSMAN DÖNEMİNDE YAPILAN FETİHLER 22

1.5.HZ. OSMAN'IN HİLAFETİNİN SON ALTI YILI VE BU DÖNEM ZARFINDA ORTAYA ÇIKAN BAZI OLAYLARIN SİYASÎ VE İTİKADÎ MEZHEPLERİN ORTAYA ÇIKMASINA NEDEN OLUŞU 27

1.5.1 Devletin Önemli Görevlerine Akrabalarını Ataması İddiası 27

1.5.2. Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsahı ve Bazı Mushafların Yakılması Olayı 28

1.5.3. Bazı Kimseleri Sürgün Etmesi 30

1.5.4. Bazı Arazileri Devletleştirmesi 33

1.5.5. Şikâyet Edilen Bazı Valilerin Araştırılması Olayı 34

1.5.6. Hakem b. Ebü'l-As'ın Medine'ye Gelmesine İzin Vermesi 36

1.5.7. Toplumsal Değişim Ve Asabiyet 36

1.6.HZ. OSMAN'IN ŞEHİT EDİLMESİ OLAYI 37

1.7.HZ. OSMAN DÖNEMİNDEKİ OLAYLARIN İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA ETKİLERİ 41

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ'İNİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

2.1.HZ. ALİ'NİN HAYATI 49

2.1.1. Hz. Ali'nin Çocukluğu 49

2.1.2. Hz. Ali'nin Gençliği ve Müslüman Oluşu 50

2.1.3. Hz. Ali'nin Hicret Esnasındaki Konumu 51

2.1.4. Hz. Ali'nin Hz. Fatımıyla Evlenmesi 53

2.1.5. Hz. Ali'nin İlk Üç Halife Dönemindeki Konumu 54

2.1.6. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi 57

2.2.HZ. ALİ'NİN HİLAFET DÖNEMİ 58

2.2.1. Cemel Savaşı ve Nedenleri 59

2.2.2. Sıffîn Savaşı ve Nedenleri 62

2.2.3. Hakem Olayı 64

2.2.4. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı 65

2.2.5. Hâricîlerle Yapılan Nehrevan Savaşı ve Nedenleri 67

2.3.HARİCÎLER TARAFINDAN HZ. ALİ, MUAVİYE ve AMR B. AS'IN ÖLDÜRÜLMESİNİN PLANLANMASI 69

2.4.HZ. ALİ'NİN ŞEHİT EDİLMESİ 69

2.5.HZ. HASAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ VE HİLAFETİ KENDİ ARZUSUYLA HZ. MUAVİYE'YE DEVRETMESİ OLAYI VE NEDENİ 70

2.6.HZ. ALİ DÖNEMİNDEKİ OLAYLARIN İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA ETKİLERİ 74

SONUÇ 84

KAYNAKÇA 86

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi’s-Selam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
bt.	: Binti
c.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İ.A.	: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
m.	: Miladî
r.a	: Radiyallahu Anh
s.	: Sayı
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
T.D.V.İ.A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
vb.	: Ve Benzeri

1. GİRİŞ

A. Tezin Amacı

Bu çalışmada, İslam mezhepleri tarihinde önemli bir yere sahip olan Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin halifelik dönemleri ve bu dönemlerde meydana gelen olayların mezheplerin doğuşuna etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde meydana gelen ve itikadî mezheplerin doğuşuna tesir eden hadiseleri daha belirgin bir şekilde ortaya koymak da hedeflenmiştir.

B. Tezin Araştırma Yöntemleri

Tezimiz çoğunlukla betimleme ve karşılaştırma metodlarına dayalı olarak yapılmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi olaylarının itikadî mezheperin doğuşuna etkileri tespit edilmiş ve temel İslâm Tarihi ile Mezhepler tarihi kitapları kaynak olarak kullanılmıştır. Taraftar ve karşıt görüşlere dair tespit yapılarak bilimsel veriler ile desteklenmiştir.

C. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Mezheplerin teşekkül sürecini oluşturan ilk olaylar Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemi ve daha sonra ise Hz. Ali'nin hilafet döneminde meydana gelmiştir. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile başlayan ve daha sonra Mûaviye'nin hilafete gelmesine kadar olan dönem İslâm tarihinde ilk ayrılıkların ve fitne olaylarının meydana geldiği dönemdir. Çalışmamızda, Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde meydana gelen olayların itikadî mezheplerin doğuşuna olan etkilerini konu edinmektedir.

Çalışmamız iki bölüm halinde ortaya kondu. Çalışmamızın İlk bölümün de Hz. Osman'ın hayatı ve kişiliği ele alındı daha sonra ise Hz. Osman'ın hilafeti konusu işlendi. Hz. Osman'ın halife seçilmesi ile bu dönemde Müslümanların gerçekleştirdiği fetihler ile İslam devletinin sınırlarının genişlemesi bunun neticesinde topluma dâhil olan yeni etnik gruplar ve gerçekleştirilen fetihlerde elde edilen ganimetler sayesinde halkın refah seviyesi yükselmesi konularına değinildi. Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemi diye adlandırdığımız dönemde fitneye ve Müslümanlar arasında ayrışmaya neden olan olaylar işlendi. Birinci bölümün sonunda ise Hz. Osman'ın şehit edilmesi konusu ele alındı.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, ilk olarak Hz. Ali'nin hayatı ve kişiliği ele alındı. Sonrasında Hz. Ali'nin halife seçilmesi konusu anlatıldı. Daha sonra Hz. Ali'nin hilafet dönemi ve bu dönemde ortaya çıkan olaylar ve bunun sonucunda halifenin şehit edilmesi ile Hz. Hasan'ın halife seçilmesi ve hilafeti Muaviye'ye devretmesi süreci işlenmiştir. Sonuç bölümünde ise Hz. Osman ve Hz. Ali dönemleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu tezin önemi, mezheplerin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahip olan Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin halifelik dönemleri ile bu dönemde meydana gelen olayları ve bu olayların itikadî mezheplerin doğuşuna olan etkilerini ele almasından kaynaklanmaktadır. Hz. Osman ve Hz Ali dönemi olaylarının itikadî mezheplerin doğuşuna etkileri bilimsel olarak ele alınacağından bu tez bu açıdan önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
HZ. OSMAN'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. HZ. OSMAN'IN HAYATI

1.1.1. Hz. Osman'ın Gençliği ve Müslüman Oluşu

İsim ve nesebi: Osman b. Affân b. Ebi'l-As b. Ümeyye b. Abdişems el Kureşî el Emevî'dir. Annesi, Erva bint Kureyz b. Rebia b. Habib b. Abdişems'tir. Hz. Osman'ın annesi, Hz. Peygamber'in halası el-Beyda Bint Abdulmuttalib'in kızıdır. Sahih olan rivayetlere göre Hz. Osman, Fil hadisesi meydana geldikten altı yıl sonra (m.576) Taif'te doğmuştur.[1]

Babası Affan, Ümeyyeoğullarının ileri gelenlerinden zengin bir tüccardır. Ticaret için çıktığı bir seyahat esnasında hastalanarak Şam'da vefat etmiştir. Vefat ettiğinde geriye tam olarak üç milyon dirhem bırakmış ve Hz. Osmanın başka kardeşi olmadığı için bu sermaye kendisine kalmıştı. Bu sayede Hz. Osman Müslüman olmadan önce oldukça zengindi. Babasından kalan servet ile Hz. Osman da ticaret ile uğraştı. Elinde bulunan imkânlar ile her zaman halka yardım etti. Bu nedenle Ümeyyeoğullarnın ve Kureyşlilerin saygı ve sevgisini kazanmıştı ve toplumun ileri gelenlerinden seçkin biri olmuştu.[2]

Hz. Osman, güzel yüzlü, orta boylu, gür saçlı ve esmer tenliydi. Bir rivayete göre geçirmiş olduğu çiçek hastalığından kalma yüzünde bu hastalıktan bazı izler bulunuyordu. Saçına ve sakalına safran sürer, bileklerine kıldan örme şeyler takardı.[3] Yüzü güzel, orta boylu, ince derili, beyaz uzun sakallı, omuzları yüksek ve arası açık biriydi.[4]

Hz. Osman, cahiliye döneminde "*Ebû Amr*" olarak künyelenmiştir. İslâmiyet'i kabul ettikten sonra ise Resûlullâh (s.a.v)'ın kızı Rukıyye'den Abdullah adında bir

[1] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe: Seçkin Sahabeler* (İstanbul : Sağlam Yayınevi, 2008), 70.
[2] Mahmud Şakir, *Dört Halife-Hulefâ-i Râşidîn*, çev. Ferit Aydın (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1994), 90.
[3] İbn Kesir, *Büyük İslâm Tarihi: el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul : Çağrı Yayınları, 1994), 7/313.
[4] Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Abdullah Köşe (İstanbul: Bahar Yayınları, 1989), 2/88.

erkek çocuğu oldu ve bundan dolayı Müslümanlar tarafından daha sonra "*Ebû Abdullah*" künyesi ile çağırılmaya başlandı.[5]

Hz. Osman İslâmiyet gelmeden önce cahiliye döneminde bile içki içmemiş, doğru sözlü ve herkesin saygısını kazanmış biriydi. Resûlullah (s.a.v) risâlet ile görevlendirildiği zaman Hz. Osman, otuz dört yaşlarındaydı. Hz. Osman, İslâmî tebliğin ilk dönemlerinde, Hz. Ebû Bekir'in İslâm'a davette gösterdiği yoğun gayretle Müslüman olanlardan biridir. Hz. Osman çok sevdiği ve beraberce birkaç kez ticaret yaptığı Hz. Ebû Bekir'in vesilesi ile imanla tanıştı. Efendimizin huzuruna gelerek İslâm nuru ile şereflendi.[6]

Hz. Osman'ın Müslüman olması Emevîler ve Kureyş tarafından iyi karşılanmadı. Hz. Osman Benî Ümeyye'den İslâm'ı kabul eden ilk Müslüman olmuştur. Onun Müslüman olmasının ailesi tarafından çok sert bir biçimde karşılandığı gelen rivayetler arasındadır.

Hz. Osman, İslâmiyeti kabul ettikten sonra amcası Hakem b. Ebü'l-As tarafından bir süre direğe bağlanarak işkencelere maruz bırakıldı. Amcası, onun atalarının dinini terk etmesinden ve Müslümanlığı kabul etmesinden rahatsız oldu ve ona telkinlerde bulunarak kabul ettiği dinden dönünceye kadar işkencelere devam edeceğini söyledi. Ancak daha sonra Hakem b. Ebü'l-As, Hz. Osman'ın dinine son derece bağlı olduğunu ve kararlılığını görünce, onu serbest bıraktı.[7.]

Hz. Osman, Mekke'de okuma yazma bilen sınırlı sayıdaki insanlar içinde yer alıyordu. O, Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerindendi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde de onların danışmanları arasında yer almıştır.[8]

Hz. Osman edep ve hayâ örneği olarak bilinen birisidir. Nitekim bu konuya dikkat çeken ve Hz. Âişe'den gelen bir rivayette de bahsedildiği üzere Resûlullah (s.a.v) uzanıp istirahat halindeyken sırasıyla Hz Ebû Bekir ve Hz Ömer yanına geldiler. Hz. Peygamber (s.a.v) içinde bulunduğu hâli bozmadan onlarla görüştü. Daha sonra Hz. Osman'ın gelmesiyle Hz. Peygamber (s.a.v) doğruldu ve bu şekilde onunla

[5] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/351-352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/193.
[6] Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid Taberî, *Tarihü't-Taberî : Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk.* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 2/120-121.
[7] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan, çev. Hikmet Akdemir (Siyer Yayınları, 2015), 3/58.
[8] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/267-268.

görüştü. Hz. Aişe, Resûlullah'a bu davranışının sebebini sorması üzerine Allah Resûlü ona*: 'Kendisinden meleklerin bile hayâ ettiği bir kimseden ben hayâ etmeyeyim mi?'* şeklinde cevap vermiştir.[9]

Hz. Osman, Müslüman olunca, o zamana kadar inen Kur'ân surelerini hıfzetti. Namazlarında Kur'an'ın tümünü bir rekâtta okurdu.[10] Kendisi cennetle müjdelenen Aşere-i Mübeşşeredendir.[11]

Müslümanlar, Mekkelilerin zulümleri karşısında yerlerini yurtlarını terke karar verdikleri zaman, Hz. Osman ile zevcesi Rukıyye, ilk muhacirlerle birlikte Habeşistan'a hicret etmişlerdi.[12]

Müslümanlar, Medine'ye hicret ettikten kısa bir müddet sonra su sıkıntısı çekmeye başladılar. Hz. Peygamber, Müslümanların bu sıkıntısını giderecek kişiye cennetin verileceğini bildirdi. Hz. Osman, bir Yahudi'nin mülkiyetinde olan Rûme kuyusunu, yirmi bin dirheme satın alarak Müslümanlara vakfetmiş ve onların istifadesine sunmuştur. Hz. Osman bu sebeple Resûlullah'ın övgüsüne mazhar olmuştur.[13]

Hz. Osman, Hicretin 9. yılında (630) Bizans'a karşı hazırlanan Tebük Gazası için (Ceyşü'l-Usre) malının yarısını ortaya koydu; ordu için bin dinar, elli at ve teçhizatıyla beraber üç yüz deve verdi. Bu yardımlar o günün sıkışık ve tehlikeli şartlarında büyük bir öneme sahipti.[14]

Nitekim bu hususta Abdullah b. Sümre'den nakledilen rivayette Resûl-i Ekrem, onun o zor şartlar altında yaptığı büyük fedakârlık karşısında *"Osman'a bu günden sonra yaptıkları zarar vermez.'* buyurmuştur.[15]

Hz. Osman, Müslüman olduktan sonra Resûlullah'ın, Bedir savaşı hariç diğer bütün savaşlarına katılmış ve her zaman onun hizmetinde bulunmuştur.

---

[9] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 70.
[10] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/81.
[11] Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 1/187.
[12] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/77.
[13] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Rûme Kuyusu" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2008), 35/231-232.
[14] Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye = Sîretu İbn Hişâm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 4/161.
[15] Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi (Târîhu'l-Hulefâ)*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 163.

1.1.2. Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in İki Kızıyla Evlenmesi

Resûl-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz, kızları Rukıyye ile Ümmü Gülsüm'ü amcası Ebû Leheb'in oğlulları, Utbe ve Uteybe ile nişanlamıştı. Resûllullah'ın Mekkelileri açıkça İslâma davet etmesi üzerine amcası Ebû Leheb ve hanımı ona karşı çıktı ve muhalefet etti. Ebû Leheb'in, Hz. Peygamber'e (s.a.v) yaptığı bir takım işkenceler sonucunda ona ve ailesine ateş vadeden Tebbet süresi nazil oldu. Bu sürenin nazil olması ile Ebû Leheb ve hanımı Ümmü Cemîl, Resûllullah (s.a.v)'ın kızları ile nişanlı olan oğullarına baskı yaptı ve ikisi de babalarının emriyle nişanı bozdular.[16]

Hz. Osman, Tebbet Suresinin nazil olmasından sonra safların netleşmesi ile daha önceleri Ebû Leheb'in iki oğlu ile sözlü olan ama nişanları geri atılan Peygamber evinin kızlarından Hz. Rukıyye'ye talip olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v), nübüvvetin ona verildiği yılda Hz. Osman, Müslüman olunca kızı Rukıyye'yi onunla evlendirdi. Hz. Osman, Hz. Rukıyye ile evlendiği sırada otuz dört yaşlarında idi.[17]

Hz. Osman ve eşi Hz. Rukıyye, Habeşistan ve Medine'ye yapılan iki hicrete de katıldılar. Bu sebeple Allah Resûlü (s.a.v): '*O ikisi (Osman ve Rukıyye) Lut'tan sonra Allah'a hicret eden ilk kişilerdir.'* buyurmuştur.[18]

Hz. Rukıyye, Bedir seferi hazırlıkları yapılırken kızamığa yakalanmıştı. Bu rahatsızlığından dolayı Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Osman'a izin vermiş ve Resûlullâh'ın izni ile O, Bedir savaşına katılmamıştır. Ancak O Bedir'de savaşanlardan sayılmıştır.[19]

Hz. Rukıyye, Medine'ye Bedir zaferinin müjdesi ulaştığı günlerde hicretin on yedinci (veya on dokuzuncu) ayında (ö.2/624) Medine'de yirmi iki yaşındayken vefat etti.[20]

Hicretin ikinci yılında Hz. Osman, Hz. Ömer'in kızı Hafsa'ya talip olmuş ancak bu teklifi Hz. Ömer tarafından reddedilmişti. Bu durum Hz. Peygambere ulaştı. Hz. Ömer, Resûlullah'ın yanına geldi. Hz. Peygamber ona: *Ya Ömer! Sana Osman'dan daha hayırlı bir damat Osman'a da senden daha hayırlı bir kayınpeder*

[16] Aynur Uraler, "Rukıyye" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 35/219.
[17] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 77.
[18] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/58.
[19] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/334.
[20] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/133.

bulayım mı? Sen kızını benimle evlendir, ben de kızımı Osman'la evlendireyim" buyurmuştur.[21]

Hz. Rukıyye'nin vefatından sonra Resûlullâh (s.a.v) Hz. Osman'ı kızı Ümmü Gülsüm ile evlendirdi. Hz. Osman'la evlendirilen Ümmü Gülsüm de hicretin dokuzuncu yılında (630) Hz. Osman'la altı yıl evli kaldıktan sonra Hz. Osman'dan çocuğu olmaksızın vefat etti.[22]

Ümmü Gülsüm'ün de vefat etmesi üzerine Resûlullâh (s.a.v): *" Ya Osman! Üçüncü kızım olsaydı onu da sana verirdim"* buyurmuştur. [23]

Hz. Osman, Resûlullah'ın (s.a.v) iki kızıyla evlenme şerefine nail olduğu için 'Zinnûreyn' (iki nur sahibi) lakabıyla anıldı. Ulemanın kabul ettiği genel görüşe göre ondan başka hiç kimse herhangi bir Peygamber'in iki kızıyla birden evlenmemiştir.[24]

1.1.3. Hz. Osman'ın Bedir Savaşına Katılmayışının Nedenleri

Bedir savaşı Hicretin ikinci yılında (624) meydana geldi. Ebû Süfyan önderliğinde büyük bir kervan hazırlayan Müşrikler buradan elde edecekleri gelir ile büyük bir ordu hazırlayıp Müslümanlara saldırmayı amaçlamaktaydı. Bundan haberdar olan Resûlullâh (s.a.v) 310 veya 318 kişiden oluşan küçük bir ordu ile kervanın önünü kesmek maksadıyla Medine'den yola çıktı.[25] Resûlullah, Ebû Lübabe'yi kendi yerine Medine de vekil olarak bıraktı.[26]

Ebû Süfyan, Resûlullâh (s.a.v)'ın ordusu ile kervana doğru hareket ettiğini öğrenince Mekkeli müşriklere haber gönderdi. Müşrikler, Ebû Cehil'in komutasında 1000 kişilik bir ordu hazırlayıp yola çıktılar. Kureyşli Müşrikler ve Müslümanlar Bedir mevkiinde karşı karşıya geldiler.[27]

Çetin geçen savaş neticesinde Müslümanlar sayıca az olmalarına rağmen Allah'ın yardımı ile büyük bir zafer kazandılar.[28] Nitekim bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de

---

[21] Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve Vefeyatü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, çev. Muzaffer Can (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2000), 3/173.
[22] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 2015, 161.
[23] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/59.
[24] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/325.
[25] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/115.
[26] İbn Sa'd, *Siyer* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 539.
[27] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/9; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/396.
[28] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 1/192.

şöyle zikredilmektedir: '*And olsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah Bedir'de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan sakının ki O'na şükretmiş olasınız. O zaman sen müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi yeterli değil midir?*'(Âl-i İmran 3/123-124) [29]

Bu savaşta, Kureyş müşriklerinin ileri gelenlerinden Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Utbe, As b. Hişam, Şeybe b. Rebia'nın da aralarında bulunduğu 70 kişi öldürüldü. Müslümanlar ise 14 şehit verdiler.[30] Savaşta esir düşenler fidye ödemek ya da 10 Müslümana okuma yazma öğretmek şartı ile serbest bırakılmışlardı. Elde edilen ganimetler ise savaşa katılanlar arasında eşit paylaşıldı.[31] Bedir savaşı, Mekkeli müşrikler ile Müslümanlar arasındaki ilk savaştır ve Müslümanların zaferi ile sonuçlanmıştır. Elde edilen zafer ile Müslümanlar önemli bir saygınlık elde etmiş ve güç kazanmışlardır.[32]

Hz. Osman, Müslüman olduktan sonra Medine döneminde Bedir Savaşı (3/623-624) hariç, bütün gazalarında Hz. Peygamber'in yanında olmuş ve savaşmıştır.[33]

Bedir gazasına çıkıldığı sırada muhacirlerden bazıları mazeretleri sebebiyle savaşa katılamadılar. Savaşa katılamayan muhacirlerden biri de Hz. Osman olmuştur. Bedir gazasına çıkıldığı sırada Hz. Osman'ın hanımı Hz. Rukıyye kızamığa yakalandığı için ağır hastaydı. Resûlullah (s.a.v), Bedir'e çıkarken damadının ağır hasta olan hanımıyla ilgilenmesinin daha doğru olacağını düşündü ve onun bu seferden geri kalmasını uygun gördü. Resûlullah'ın emri üzerine Hz. Osman hanımı ile ilgilenmek için Medine'de kaldı.[34]

Hz. Rukıyye, zafer haberi Medine'ye ulaştığı sırada genç yaşta vefat etti. Üsâme b. Zeyd olayı şöyle anlatır: "*Resûlullah'ın kızı Rukıyye'nin defin işi*

[29] *Kur'an-ı Kerim meali*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009).
[30] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/286.
[31] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/19.
[32] Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992), 5/325-327.
[33] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/325.
[34] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/59; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/334.

tamamlandıktan sonra bize Bedir zaferi müjdesi geldi." Hz. Rukıyye'nin genç yaşta ölümü, hem Resûlullah'ı hem de Hz. Osman'ı çok üzmüştü.[35]

Hz. Osman, Bedir Savaşı'nda bulunmak istemiş, ama elinde olmayan nedenlerle seferde yer alamamıştı. O, Bedir Gazasına katılamadı ise de, Resûlullah (s.a.v) onu Bedir'e katılanlardan sayarak ganimetten hisse verdi.[36] Bu açıdan Hz. Osman'ı hükmen Bedir'de bulunanlardan saymak, "Ehl-i Bedir" olarak görmek gerekir.

Kaynaklarda Bedir Gazası ile ilgili rivayetlere baktığımızda bu gazaya katılan sahâbelerin faziletini, özel olarak da, Ashab-ı Bedr'in üstünlük ve büyüklüğünü görmekteyiz. Onların büyüklük ve faziletine, Bedir'e katılmasa da katılanlardan sayılıp kendisine ganimet verilen Hz. Osman da hissedardır.

1.1.4. Hz. Osman'ın Uhud ve Hendek Savaşlarına Katılması

Hicretin üçüncü yılının Şevval ayında (24 Mart 625) Uhud savaşı meydana geldi. Bedir gazvesinde büyük bir yenilgiye uğrayan ve yakınlarını kaybeden Müşrikler, Müslümanlardan intikam almak için hazırlık yapmaya başladılar. Mekke dışındaki Arap kabilelerine de haber göndererek 3000 kişilik büyük bir ordu hazırladılar ve savaştan kimsenin kaçmaması için kadınlarını da yanlarına aldılar. Ebû Süfyan komutasındaki Müşrik ordusu Medine'ye doğru hareket etti.[37]

Allah Resûlü, Medine'ye doğru Müşriklerin büyük bir ordu ile geldiği haberini alınca Medine'de kalıp savunma savaşı yapmayı arzu ediyordu. Ancak sahabe ile yaptığı istişareler sonucu onların ısrarı ile Medine dışında meydan savaşı yapma kararı aldı. Hz. Muhammed (s.a.v) hazırladığı 1000 kişilik ordu ile Uhud'a doğru yola çıktı. Abdullah b. Ubey liderliğinde 300 münafık yolda onlardan ayrıldı. Müslümanlar 700 kişilik ordu ile Uhud'a ulaştılar.[38] İslâm ordusunun sancağını Mus'ab b. Umeyr taşıyordu.[39]

[35] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/456-457.
[36] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/325; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/488.
[37] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/142-143.
[38] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/86-87; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/375-376; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/217-218.
[39] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/39.

Resûlullâh, Uhud mevkiine ulaşınca, dağı arkalarına alacak şekilde orduyu yerleştirdi ve savaş düzenini aldı. Arkadan gelecek saldırıları önlemek için de Abdullah b. Cübeyr komutasında elli sahabeyi 'Cebelü'r-Rumat' (Okçular Tepesi) denilen yere yerleştirdi. Hz. Muhammed (s.a.v) buradaki sahabelere kendisinden haber gelmedikçe kesinlikle yerlerinden ayrılmamalarını emretti.[40]

İki ordu Uhud mevkiinde karşı karşıya geldi ve Müşriklerle yapılan savaşın ilk yarısında Müslümanlar galipken ikinci yarısında bir yenilgi yaşandı. Müslüman okçular, savaşın başlarında düşmanın bozguna uğradığını görünce Abdullah b. Cübeyr'in uyarılarına rağmen yerlerini terk ederek savaş sahasına koşuşup ganimet toplamak istediler.[41]

Okçu birliğinin yerini terk etmesi ile Müşriklerin süvari birliği arkadan tekrar saldırıya geçti. Kuşatma altına alınan Müslümanlar bu saldırı ile Hz. Hamza ve Mus'ab b. Umeyr'in de aralarında bulunduğu 70 sahabeyi şehit verdi. Müslümanlar bu durumdan Uhud dağına tırmanarak kurtuldular. Bu arada Müşriklerden de yirmi iki kişi ölmüştür.[42]

Müşriklerden İbn Kamie, savaşta sancaktarlık yapan Mus'ab b. Umeyr'i şehit etti. O, Mus'ab b. Umeyr'in Allah Resûlüne benzemesi dolaysıyla Hz. Peygamberi öldürdüğünü sandı ve bunu savaş meydanında yaydı.[43] Resûlullah'ın vefat ettiğini ve Müslümanların savaşta başsız kaldığını düşünen ashabtan bazı kimseler bu haber üzerine sağa sola dağıldılar. Resûlullah'ın yanında onu canları pahasına koruyan çok az sahabe kalmıştı. Savaşta, Osman b. Affan (r.a.), Haris b. Hatib, Sevâd b. Gaziyye, Sa'd b. Osman, Ukbe b. Osman, Harice b. Amir'in de aralarında bulunduğu bazı sahabeler savaş meydanını terk ederek Medine'ye doğru kaçtılar. Hz. Peygamber (s.a.v) onların yanına geldiği zaman korkup kaçtıklarını söyleyerek özür beyan ettiler. O gün sebat edenlerin veya kaçanların sayısı konusunda görüş ayrılıkları vardır.[44]

---

[40] Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî* (Beyrut : Dar İbn Kesir, 1993), "Meğâzî", 23.
[41] Safiyyürrahman Mübarekfuri, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, çev. İbrahim Kutlay (İstanbul: Risale Yayınları, 2006), 265-266.
[42] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/199-200.
[43] İbn Sa'd, *Siyer*, 570.
[44] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/305.

Hz. Osman döneminde Uhud Gazvesi ile ilgili olarak kaynaklarda yer alan şöyle bir olaydan söz edilir: Hz. Osman döneminde Mısır'dan haccetmek üzere Mekke'ye gelen Yezid b. Bişr adlı biri, haccını yaptıktan sonra Abdullah b. Ömer'in yanına gitti ve ona: "*Ey İbn-i Ömer! Sana bir şey soracağım, Osman'ın Uhud günü firar ettiğini biliyor musun?*" dedi. Bu soru üzerine İbn Ömer: "*Evet"* diyerek cevap verdi. Cevap üzerine adam bu kez şöyle dedi: "*Onun Bedir'de olmadığını ve bu yüzden onda (savaşta) bulunmadığını biliyor musun?*" Abdullah b. Ömer tekrar: "*Evet*." cevabını verdi. Adam tekrar: "*Onun Rıdvan Biatinde olmadığını ve bu yüzden onda hazır bulunmadığını da biliyor musun?*" diye sordu. İbn Ömer: "*Evet*." dedi. Mısırlı muhalif bu şekilde Hz. Osman'ın Uhud günü bozgun sırasında düşmandan kaçtığını, Bedir Savaşı'na katılmadığını ve hicretin altıncı yılında Hudeybiye Barışı'ndan önce yapılan Rıdvan Biatinde de bulunmadığını ona ikrar ettirmiş oldu. Aldığı cevaplar Mısırlının hoşuna gitti ve sevinçle "*Allahû Ekber*!" diyerek tekbir getirdi. Abdullah b. Ömer, adamın tekbir getirmesi üzerine ona şöyle dedi: "*Gel, sana sorduğun şeylerin gerçeğini açıklayayım. Onun Uhud günü kaçmasına gelince, yeminle söylüyorum ki bundan dolayı Allah onu af ve mağfiret etti. Onun Bedir'de bulunmamasına gelince, Resûlullah'ın (s.a.v) kızı hasta olduğu halde, onun nikâhı altındaydı. Bundan dolayı Resûlullah (s.a.v) ona; 'Sen hanımının tedavisi ile uğraş, mutlaka sana Bedir'de bulunanların ecri vardır.' buyurdu ve ganimetten pay verdi. Onun, Rıdvan Biatinde bulunmamasına gelince, Mekkelilerin yanında Osman'dan daha şerefli biri olsaydı, Allah Resûlü, onun yerine onu Mekke'ye elçi olarak gönderirdi. Ama Resûlullah (s.a.v) Osman'ı elçi olarak gönderdi. Rıdvan Biati de Osman elçi olarak gittikten sonra gerçekleşti ve Resûlullah (s.a.v) sağ eli hakkında 'Bu Osman'ın elidir!' dedi ve onunla sol eline vurarak, 'Bu Osman'ın biatidir.'* buyurdu." Abdullah İbn Ömer yaptığı bu konuşmadan sonra Mısırlıya son olarak: "*Ey adam cevabını aldın şimdi git ve bu sözlerimi yanında Mısır'a götür*." dedi.[45]

Yukarıdaki diyalogda Hz. Osman'la ilgili üç olaydan söz edilmektedir. Anlaşılıyor ki halifeyi sevmeyenler, suçlamak isteyenler ve yönetimi döneminde onu eleştirenler, boş durmayıp Hz. Osman'ı, Uhud günü düşmandan korkup kaçmak ile

[45] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/307-308; Bekir Tatlı, "Sünnet'e Bağlılığı ve Bazı Kritik Olaylardaki Dikkat Çekici Durumu Açısından Hz. Osman", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 8/2 (2008), 21-57.

suçluyorlardı. Oysa dağılma süreci ve yenilgide, düşman önünde tutunamayan ve düşmandan kaçan yalnız Hz. Osman değildi. Genelde sahabe ordusunun neredeyse tamamı dağılmış, sadece Resûlullah'ın yanında on beş yirmi kişi kalmıştı. Onlar da düşmandan korunmak üzere Uhud'a tırmanmışlar ve böylece canlarını kurtarabilmişlerdi. Öyleyse bu durumda yalnız Hz. Osman'ı suçlamak doğru olmazdı. Eğer dağılma ve mağlubiyette Hz. Osman suçlu olsaydı, Resûlullah ve yanındakiler savaştan üç gün sonra Medine'ye döndüklerinde onları suçlar ve kendilerini eleştirirlerdi. Hz. Peygamber onlarla görüştüğünde böyle yapmamıştır.[46]

Hendek gazvesi hicretin beşinci yılı Şevval ayında meydana geldi. Medine civarında oturmakta olan Nadir Oğullarına mensup bir grup Yahudi, Mekke de bulunan müşriklere haber göndererek Müslümanlarla savaşmak üzere büyük bir ordu hazırlamayı teklif ettiler. Kureyşliler, müşriklerin de katılmasıyla yaklaşık 10.000 kişilik büyük bir ordu hazırladılar ve Medine ye doğru harekete geçtiler.[47]

Resûlullah (s.a.v) bu haberi alınca Medine'de savaş hazırlıklarına başladı. Uhud savaşından sonra, kuşatma altında kalmak açık arazide çarpışmaya tercih edildi ve ittifakla şehrin içeriden savunulması kararlaştırıldı. Kureyş ve müttefiklerinin çokluğu hakkında alınan haberler üzerine savunmayı takviye için şehrin çevresinde uygun yerlere Selmân-ı Fârisî'nin teklifi üzerine hendek kazılmasına karar verildi. Hz. Peygamber, Muhacir ve Ensar'dan bazı sahâbîlerle birlikte hendek kazılacak yerleri tespit etti. Kazı sırasında da zaman zaman kendisi için kurulan çadırından çıkıp bizzat çalıştı.[48]

Birkaç haftada tamamlanan hendek kazma işinden hemen sonra muhtemelen 10 bin kişiden oluşan düşman ordusu Medine'ye ulaştı ve karargâhını şehrin kuzeyinde Uhud Savaşı'nın yapıldığı alanda kurdu. Müşriklerin sancağını Osman b. Talha taşıyordu. Müslüman askerlerin sayısı ise 3000 kadardı. Muhacirlerin sancaktarı Zeyd b. Hârise, ensarınki ise Sa'd b. Ubade idi. Resûl-i Ekrem kadınlarla çocukların, yiyecek

[46] Mustafa Âsım Köksal, *İslam Tarihi : Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet* (İstanbul: Işık Yayınları, 2008), 5/31-35.
[47] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/224.
[48] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/224-225.

ve içeceklerin, değerli eşyaların ve hayvanların şehirde bulunan en güvenli binalarda toplanmasını ve ordunun Sel dağı eteklerinde karargâh kurmasını emretti. [49]

Hicretin 5.yılı Şevval ayında (627) Medine çevresine gelen Müşrikler böyle bir hendekle karşılaşacaklarını hiç düşünmedikleri için şaşkına döndüler. Zira hendekler, düşman süvarilerini hücumdan caydıracak bir genişliğe sahipti ve gece gündüz Müslüman birlikler tarafından kontrol altında tutuluyordu. Beni Nadir'e mensup bir heyet, Medine'de oturan ve Müslümanlarla arası iyi olan Benî Kurayza yahudilerine gidip onları Müslümanlara karşı hücuma geçmeye ikna etti. Durumu öğrenen Hz. Peygamber hemen tedbir aldı ve bir birlik göndererek Yahudi mahallelerinin etrafını kuşattı. Öte yandan Gatafân ve Fezâre kabileleriyle birlikte gelen paralı askerlerle ayrı bir anlaşma yapmak üzere onlara da bir heyet gönderdi. Fakat onların istedikleri aşırı ücret sebebiyle yapılan bir toplantıdan sonra anlaşma sağlanamadı.[50]

Bu arada Beni Esca‘ kabilesinin reisi Nuaym b. Mes‘ûd, Müslüman olmuş ve bunu henüz kimse duymamıştı. Nuaym b. Mes‘ûd, Resûl-i Ekrem'in isteği üzerine Beni Kurayza Yahudilerine gitti ve kendilerine Medineli olmayan müttefiklerin yurtlarına dönünce yalnız kalacaklarını, onlardan savaşacaklarına ve kuşatmayı kaldırmayacaklarına dair söz vermelerini, güvence için de Kureyşten rehin istemelerini tavsiye etti. Sonra da müttefik ordugâhlarına giderek Yahudilerin gizlice Hz. Peygamber'le anlaştıklarını ve Kureyşin bazı ileri gelenlerini rehin alıp ona götürmeye karar verdiklerini söyledi. Aynı haberleri Müslümanlar arasında da yaydı. Böylece düşman saflarında ortaya çıkan ihtilaf Beni Kurayza Yahudilerinin saf dışı kalmaları sonucunu doğurdu.[51]

İslâm tarihinde bir dönüm noktası olan Hendek Gazvesinde altı Müslüman (Sa‘d b. Muâz, Enes b. Evs, Abdullah b. Sehl, Tufeyl b. Nu‘mân, Sa‘lebe b. Ğaneme ve Kâ‘b b. Zeyd) şehit oldu. Buna karşılık sekiz düşman askeri öldürülmüştü. Hicretten sonra başlayan Kureyşli müşriklerin Medine’ye karşı saldırıları Hendek Gazvesiyle son bulmuştur.[52]

[49] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/209-210.
[50] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, 1989, 2/168-169.
[51] İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 4/200.
[52] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/262.

Hz. Osman, Resûlullah'ın bütün gazalarında yanında olduğu gibi Hendek savaşında da onunla beraber savaşmıştır.

1.1.5. Hz. Osman'ın Mekke'nin Fethi Sırasındaki Durumu

Hicretin altıncı yılı Zilkade ayının başlarında Allah Resûlü (s.a.v) rüyasında Kâbe'yi tavaf ettiğini görmesi üzerine umre yapma kararı aldı. Medine'de yerine Abdullah b. Leysî'yi vekil bırakarak yaklaşık 1400 sahâbî ile Mekke'ye doğru hareket etti. Müslümanların amaçları savaşmak olmadığı için yalnızca umreye niyet edip ihrama girdiler ve yanlarına sadece yolcu kılıçlarını aldılar.[53]

Hz. Peygamber ve ashabı Mekke ye 17 km. uzaklıkta bulunan Hudeybiye'de konakladılar. Müslümanların geldiğini duyan Kureyşliler, onların amaçlarının umre yapmak olduklarını bildikleri halde onlara engel olmak için Halid b. Velid komutasında bir ordu hazırlayıp üzerlerine gönderdiler.[54]

Bunu haber alan Resûlullah (s.a.v), müşriklere maksatlarının yalnızca umre yapmak olduğunu bildirmek üzere Hıraş b. Umeyye el-Ka'bî'yi, Mekke'ye elçi olarak gönderdi. Ancak Kureyşliler ona kötü davrandılar ve onu öldürmek istediler. Daha sonra Resûlullah (s.a.v) bu iş için Hz. Ömer'i görevlendirmek istedi ancak Hz. Ömer, Mekke'de onu koruyacak akrabası olmadığı için Hz. Peygamber'den affını istedi. Bunun üzerine Resûlullah, Mekke'de Kureyşlilerin arasında pek çok akrabası bulunan Hz. Osman'a elçilik görevini verdi. Resûlullah (s.a.v) Hz. Osman'a: "*Git ve Kureyş'e haber ver ki, biz buraya savaşmaya gelmedik. Biz Beytullahı ziyaret edecek ve yanımızdaki kurbanlıkları kesip döneceğiz.*" dedi. Ayrıca Allah Resûlü, Hz. Osman'a onları İslâm'a davet etmesini de emretmiştir. [55]

Hz. Osman Mekke'ye gidip, müşriklere bu hususları bildirdiğinde, onlar Müslümanlara izin vermeyeceklerini ancak isterse kendisinin Kabeyi tavaf edebileceğini söylediler. Hz. Osman: '*Peygamber tavaf etmeden ben asla tavaf etmem*' diyerek onların bu teklifini reddetti. Mekkeliler bu teklifi reddetmesi üzerine Hz. Osman'ı bir süre hapsettiler.[56]

---

[53] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/321.
[54] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/323.
[55] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/329.
[56] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 5/558.

Bu olay Resûlullâh ve ashabına, Hz. Osman'ın öldürüldüğü şeklinde ulaştı. Bunun üzerine Rasûlullah, yanındaki bütün Müslümanları, ölmek pahasına Müşriklerle çarpışmak üzere biata çağırmış, sol elini sağ elinin üzerine koyarak, "*Osman Allah'ın ve Rasûlünün işi için gitmiştir*" buyurmuştur. Resûlullah bu şekilde Hz. Osman'ın yerine de bey'atleşmiştir. [57]

Yapılan bu biata Allah'ın razı olduğu biat anlamında '*Bey'atür-Rıdvan*' veya ağaç altındaki biat anlamında '*Bey'atü'ş-şecere'* denildi.[58]

Kur'an'ı Kerim'de Fetih suresinin iki ayetinde Rıdvan biatından bahsedilmektedir: '*Ey Muhammed! Şüphesiz ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar; Allah'ın eli onların elinin üstündedir.*'(el-Fetih 48/10) ' *Ey Muhammed! Andolsun ki Allah seninle ağaç altında biat ederlerken müminlerden razı olmuştur.*'(el-Fetih 48/18)

Kureyşliler, Müslümanların Hz. Peygamber'e bağlılığını ve ölümü göze aldıkları haberini alınca telaşa kapıldılar. Hz. Osman'ı serbest bıraktılar. Daha sonra Süheyl b. Amr başkanlığında bir heyeti barış yapmak için Hz. Peygamber'e gönderdiler.[59] Yapılan görüşmeler neticesinde Hz. Ali tarafından kaleme alınan Hudeybiye Barış antlaşması imzalandı.[60] Yapılan antlaşmaya göre: Taraflar birbirleri ile on yıl savaşmayacak, Müslümanlar bu yıl Kâbe'yi ziyaret edemeyecek ancak gelecek yıl umre yapabilecekti ve bu barış antlaşması on yıl süre ile yürürlükte kalacaktı.[61]

Peygamberimiz, Hudeybiye'de üç gün kaldıktan sonra Medine'ye döndü. Müslümanlar antlaşma şartlarına uygun olarak bir yıl sonra 2000 e yakın sahâbî ile Mekke'ye gelmiş ve umre yapmışlardır. Bu umre ye '*Umretu'l Kaza*' denilmiştir.[62]

Hudeybiye barışı, İslâm tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. İlk başlarda Müslümanların aleyhine gibi görünen maddeler kısa süre sonra onların lehine dönüşmeye başladı. Bu antlaşma, İslâm'ın yayılışını hızlandırmış ve Kureyşlilerin,

---

[57] Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zadü'l-Mead: Resulullah'ın (s.a.v) Yolu*, çev. Şükrü Özen (İstanbul: İklim Yayınları, 1988), 3/333-334.
[58] Mustafa Fayda, "Bey'atürrıdvân" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992), 6/39-40.
[59] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zadü'l-mead*, 3/336.
[60] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/289-290.
[61] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/202-203.
[62] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/5-6.

Müslümanları siyasî bir güç olarak tanımalarını sağlamıştır. Ayrıca Hayber'in ve Mekke'nin fethine zemin hazırlamıştır.

Hudeybiye barışı, yapılırken Resûlullâh ile ittifak kuran Huzâalılar ve Kureyşlilerle ittifak kuran Beni Bekr kabileleri arasında eski bir düşmanlık mevcuttu. Hudeybiye barış antlaşmasının üzerinden iki yıl geçmeden Müşrikler ile ittifak kuran Beni Bekr kabilesi, Müslümanlar ile ittifak halinde olan Huzaalılara saldırdı ve onlardan yirmi üç kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine Huzaa kabilesinden Amr b. Salim, Medine'ye gelerek olanları Resûl-i Ekrem'e haber verdi. [63]

Hz. Peygamber (s.a.v) barış antlaşmasını ihlal ettikleri için Kureyşlilerden, Beni Bekr kabilesi ile ittifaklarını bozmalarını ya da öldürülen Huzâalıların diyetlerini ödemelerini istedi. Peygamberimiz bunlardan birini yapmadıkları takdirde kendileriyle savaşacağını onlara bildirdi. Ancak Kureyşliler yapılan bu teklifi kabul etmediler.[64]

Ancak daha sonra pişman olan Kureyşliler anlaşmayı yenilemek üzere Ebû Süfyan'ı Medine'ye gönderdiler. Ebû Süfyan, Resûlullah'dan olumlu bir cevap alamadı ve geri döndü. Ebû Süfyan Medine'den çıktıktan sonra Hz. Peygamber, Mekke üzerine yürüme kararı aldı ve düşmanı hazırlıksız yakalamak için gidilecek yeri gizli tutarak savaş hazırlıklarına başladı. Bunun için ittifak halinde olduğu kabilelere haber vererek Medine'ye gelip toplanmalarını istedi. [65]

Müslümanlar, 10 Ramazan/630 tarihinde Medine'den yola çıktılar ve Mekke yakınlarında Merru'z-Zahran denilen yerde konakladılar. Gece olunca Peygamber Efendimiz, Müslümanların çokluğunu göstermek amacıyla on bin ateş yaktırdı. Bunu gören Mekkeliler paniğe kapıldılar ve savaşmayı göze alamayarak Ebû Süfyan önderliğinde bir heyeti Resûlullah'a gönderdiler. Hz. Peygamber onları İslâm'a davet etti. Ebû Süfyan Müslüman oldu ve yanındaki heyetle birlikte Mekke'ye döndü. Ebû Süfyan Mescid-i Harâm'a ve evlerine sığınanlara zarar verilmeyeceğini kavmine iletti. [66]

---

[63] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları = Kitabü'l-Meğazi*, çev. Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2014), 3/14-15.
[64] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 4/204.
[65] el-Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğazi*, 3/19-20.
[66] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/42.

Hz. Peygamber'in başında bulunduğu Medine ordusu dört koldan Mekke'ye girdi. Resûlullah (s.a.v) mecbur kalmadıkça kan dökülmemesini emretmişti. Halid b. Velid komutasındaki birlik dışında mecbur kalınmadıkça savaşılmadı ve kan dökmeden hicretin 8. yılında Mekke fethedildi.[67]

Hz. Peygamber (s.a.v), Kâbe'nin içindeki putları temizledikten sonra iki rekât namaz kıldı. Böylece yapılan fetih ile İslâmiyet Mekke'de hâkim oldu ve Mekke, İslâm'ın merkezlerinden biri haline geldi. Hz. Osman'ın Hudeybiye barışında elçi olarak Mekke'ye gidip oradaki Müslümanlara haber verdiği "Mekke'de imanın gizli kalmayacağı" müjdesi böylece Mekke'nin fethiyle gerçekleşmiş oldu. Resûlullâh (s.a.v) Mekke'de bir süre kaldıktan sonra, Attab b. Esid'i yerine vekil bırakarak Medine'ye geri döndü.[68]

1.1.6. İlk İki Halife Devrinde Hz. Osman

Hz. Peygamber'in vefat etmesi üzerine Sakifetü Benî Sâide'de toplanan Müslümanlar, Hz. Ebû Bekir'i halife olarak seçip biat ettiler. Bu durumu haber alan Hz. Osman da Benî Sâide'ye gelerek Hz. Ebû Bekir'e biat etti.[69]

Hz. Ebû Bekir'in halifelik döneminde Hz. Osman, halifenin kâtipliğini yaptı ve onun danışma meclisinde görev aldı.[70]

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği sırasında Medine'de bir süre kıtlık baş gösterdi. Müslümanların ciddi sıkıntı çektikleri bu dönemde Hz. Osman'a büyük bir kervan ile yüklü miktarda buğday ve çeşitli gıdalar geldi. Hz. Osman bu gıdaları zor durumda olan halka bedelsiz olarak dağıttı.

Hz. Ebû Bekir vefat edince onun vasiyeti üzerine Hz. Ömer halife olarak seçildi.[71]

Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir döneminde olduğu gibi Hz. Ömer döneminde de halifenin danışma meclisinde yer aldı ve onun kâtipliğini yaptı. Ayrıca Hz. Ömer selefi

[67] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/139.
[68] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/234-235.
[69] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/298.
[70] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/121.
[71] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 2015, 92.

Hz. Ebû Bekir gibi Medine dışına çıktığı dönemlerde yerine Hz. Osman'ı vekil olarak bırakmıştır.[72]

1.2. HZ. OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ

Hz. Ömer, Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü tarafından Hicretin 23. Yılı Zilhicce ayında uğradığı saldırı sonucu ağır yaralandı. Bunun üzerine halife Abdurrahman b. Avf'ı namaz kıldırmak için vekil tayin etti ve daha sonra evine kaldırıldı. Hz. Ömer'in aldığı ağır yaralar sebebiyle vefat edeceği anlaşılınca ashâb ondan sonra kimin halife olacağını konuşmaya başladı. Sahabeler Hz. Ömer'den kendisinden sonra hilafet görevini yerine getirecek birini tayin etmesini talep ettiler. Fakat O, bunu kabul etmedi. Hz. Ömer kendisinden sonra halife seçilecek kişiyi seçmek için bir şûra oluşturulmasını tavsiye etti.[73]

Hz. Ömer, Müslümanların yerine birini vasiyet etmesi için yaptıkları ısrar üzerine: ''*Şayet Ebû Ubeyde sağ olsaydı onu seçerdim onu neden seçtiğimi soracak olan Rabbime de, 'Ya Rabbi! Resûlünden onun için O, bu ümmetin eminidir dediğini işittim' derdim. Şayet Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim sağ olsaydı onu seçerdim Rabbim bunu bana niçin yaptığımı sorduğunda, 'Resûlünden Sâlim'in Allah Teâlâ'yı çok seven bir kişi olduğunu duydum' derdim.''* şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.[74]

Hz. Ömer kamuoyunun yönelimlerini temsil eden altı kişinin isimlerini sayarak halifenin bu kişiler ile oluşturulacak bir şûra tarafından seçilmesini önerdi. Bu kişiler Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve Sa'd b. Ebû Vakkâs idi.

Bunlar Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendilerinden razı olarak öldüğü ve Cennetle müjdelenen kişilerdi. Hz. Ömer, oğlu Abdullah'ı da halifeyi belirleyecek olan şûrâ üyeleri arasına dâhil etmesine rağmen ona sadece oy hakkı vermişti. Onun halife adayı olmasına izin vermeyerek şûra üyeleri arasında ihtilaf olursa çoğunluğun yanında yer almasını, oylarda eşitlik olması durumunda da Abdurrahman b. Avf'ın tarafına oy kullanmasını oğlundan istemiştir.[75]

---

[72] Hanefi Palabıyık, "Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Dönemlerinde Hz. Osman" (Hazreti Osman, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020), 30-36.
[73] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 72-75.
[74] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/403.
[75] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/238-239.

Hz. Ömer'in, Hicretin 23. Yılında vefat etmesi üzerine defin işi tamamlanınca şûrânın toplanması ve Hz. Ömer'in vasiyetini yerine getirmek üzere Mikdad b. Esved meclis üyelerini Misver b. Mahreme'nin evinde topladı. Talha b. Ubeydullah ise şûra üyesi olmasına rağmen ticaret için Serra şehrinde bulunduğundan [76] dolayı toplantıya katılamadı. Hz. Ömer, vefat etmeden önce şura üyelerinden Talha b. Ubeydullah'ı üç gün beklemelerini, gelmediği takdirde ise içlerinden birinin ona vekil olmasını istedi.[77]

Şûra üyelerinin halifeyi belirlemek amacıyla yaptıkları toplantıda kesin bir sonuca varamamaları üzerine Abdurrahman b. Avf, çözüme ulaşmak için kendisinin adaylıktan çekildiğini açıkladı ve eğer razı olunursa halife seçiminde hakemlik yapmayı teklif etti. Onun bu teklifi diğer şûra üyeleri tarafından kabul edildi.[78]

Abdurrahman b. Avf, Şûrâ üyelerinden hangisinin halife seçilmesinin uygun olacağı hususunda, ordu komutanları, ileri gelen kimseler ve sahabe ile görüşmeye başladı. Abdurrahman aynı şekilde bu hususu, arkadaşları ve şûrâ üyeleriyle de görüşmüş ve Hz. Ali'ye *"Seçilme hakkın olmasaydı bu üyelerden hangisinin seçilmesini* isterdin*?''* diye sordu. O bu soruya: "*Osman''* cevabını verdi. Aynı soruyu Hz. Osman'a sorduğunda, O da Hz. Ali demişti.[79]

Abdurrahman b. Avf, görüşlerini almak için geceleri Medine halkıyla görüştükten sonra sabah namazı vakti şûrâ üyelerinin toplanmış olduğu yere geldi. Burada ayağa kalkarak *"Ey cemaat, düşündüm ve icabet edenlerle görüştüm. Bu hususta kendinize pay ayırmaya çalışmayın"* dedikten sonra Hz. Ali'yi çağırmış ve *"Allah'ın Kitabı ve Resûlünün sünnetine, önceki iki halifenin siyaseti ile hareket edeceğine Allah adına söz ver"* demiştir. Hz. Ali, *"İlim ve takatimin yettiği sürece yapabileceğimi umarım"* diyerek cevap vermiştir. Sonra Hz. Osman'ı çağırmış, Ali'den istediği ahdi ondan da istemiştir. Hz. Ali'nin "*İlim ve takatimin yettiği kadar*" kaydını koymasına karşılık aynı soruya muhatap olan Hz. Osman net ve kesin bir şekilde "*Evet*" karşılığını verdi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf, ellerini havaya kaldırarak: '*Allah'ım duy ve şahit ol ki boynumdaki emaneti çıkarıp Osman'ın*

[76]Serra: Taif tarafında dağlık bir bölgede yer alan bir yerleşim alanının adıdır. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan,* thk. Ferid Abdülaziz Cündî (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/230.
[77] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/77-78.
[78] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/239.
[79] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/9-11.

boynuna geçirdim!' diyerek hilafeti Hz. Osman'a vermiştir. Daha sonra Hz. Ali ve diğer Müslümanlar da biat etmişlerdir. Hz. Osman'ın halife olarak seçildiği gün Medine'ye gelen Talha b. Ubeydullah ise herkesin biat ettiğini görünce halifenin yanına gelerek o da ona biat etti.[80]

Hz. Osman, H. 23/M. 644 yılı Zilhicce ayının sonlarında halktan biat aldı ve halife olarak seçildi.[81]

Hz. Osman'ın halife seçilmesinde, tereddütsüz verilen "Evet" cevabı kadar, yaşının büyük olması ve yumuşak huylu olması da rol oynamıştır denebilir. Ancak ashabın ve bazı Müslümanların, İslâmiyet'in ilk yıllarında yapılan savaşlarda Müslümanların müşrik akrabalarını öldürmüş olması sebebiyle onların içlerinde hâlâ bir hoşnutsuzluğun olması nedeniyle Hz. Ali'ye rağbet etmediklerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Ayrıca Hz. Osman'ın yaşı ve tecrübesi, Hz. Ali'nin de ona göre genç ve tecrübesiz oluşu da Hz. Osman'ın tercih edilme sebeplerinden biri olarak söylenebilir.[82]

Hz. Osman halife seçildikten sonra ilk icraat olarak şehirlerde görevli bulunan valilere ve diğer yöneticilere mektuplar yazmak olmuştur. Onları Allah'ın kitabı ve Resûlu'nün sünnetine uyarak bunlarla amel etmeye ve her zaman iyilikle hareket edip kötülükten uzak durmaya çağırmıştır. Daha sonra minbere çıkıp Müslümanlara hitap ederek onlara bazı önemli tavsiyelerde bulunmuştur.

Onlara dünya hayatına aldanmayıp geçmişten ibret almaları ve asıl önemli olanın ahiret yurdu olduğunu, bunun için çaba göstermeleri gerektiğini hatırlatmıştır.[83]

1.3. HZ. OSMAN'IN HİLAFETİNİN İLK ALTI YILI

Hz. Osman 12 yıl halifelik yapmıştır. Tarihçiler 644-649 yılları arasındaki ilk altı yıllık idaresini '*Sükûnet Dönemi*'; 650-655 yılları arasındaki idaresini de '*Karışıklık Dönemi*' olarak iki kısma ayırarak incelemişlerdir. Bu türlü bir ayrıma

[80] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/80-82.
[81] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/68.
[82] Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin (Hisar Yayınevi, 1983), 76.
[83] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/243.

gidilmesinde isyanların ve karışıklıkların onun halifeliğinin ikinci devresinde ortaya çıkmış olması etkili olmuştur.[84]

Hz. Osman halife seçildikten sonra ilk olarak Ubeydullah b. Ömer hakkında verilecek hükmü karara bağladı. Hz. Ömer hançerle yaralandığında oğlu Ubeydullah bu işten sorumlu olarak gördüğü Cüfeyne, Hürmüzan ve Ebû Lü'lüe'nin kızına saldırıp onları öldürmüştü. Bu durum Hz. Ömer'e iletilince oğlu hakkında kendisinden sonra gelecek halifenin hüküm vermesini isteyerek onu hapsetti. Hz. Osman halife seçildikten sonra ilk olarak bu mesele ile ilgilenerek sahabeler ile istişare yaptı. Hz. Ali ve sahabelerden bir kısmı, Ubeydullah'ın kısas ile öldürülmesi gerektiği konusunda görüş bildirdiler. Amr b. As ise: '*Dün babası bugün de Ubeydullah mı öldürülecek*?' diyerek onun öldürülmesine karşı çıktı ve Hz. Osman'a: '*Bu iş senin halifeliğin zamanında olmadı. Allah seni bu işin sorumluluğundan kurtarmıştır. Ubeydullah'a karışma.*' dedi. Hz. Osman da bu tavsiye üzerine Ubeydullah'a kısas uygulamaktan vazgeçerek bu işin cezasını diyete çevirdi ve kendi malından ödedi.[85]

Halifenin, Ubeydullah'ı affetmesi ashaptan bazı kimseler tarafından onun eleştirilmesine sebep olmuşsa da bu iş Hz. Osman döneminde ciddi bir soruna dönüşmemiştir. Ancak Hz. Ali'nin halife seçilmesi üzerine Ubeydullah b. Ömer, kendisine kısas uygulanıp öldürüleceği korkusu ile Şam'a giderek Muaviye'nin yanına sığındı. Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen Sıffîn savaşında ise Muaviye'nin yanında yer alarak Hz. Ali'ye karşı savaştı ve bu savaşta öldürüldü.[86]

Hz. Osman, Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine hilafetinin ilk bir yılında valilerin yerlerinde değişiklik yapmamıştır.[87]

Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yılları genellikle bolluk ve refah ile geçmiştir. Onun, selefi Hz Ömer gibi katı bir yönetim anlayışı benimsememesi ve yumuşak bir mizaca sahip olması halk tarafından daha çok sevilip itibar görmesine sebep olmuştur. Fakat halifeliğinin son yıllarında yönetimde meydana gelen şikâyetler ile halkın bir kısmının bu tavrı değişmiştir.

---

[84] G. Levi Della Vida, "Osman", *İA* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964), IX/430.
[85] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/418-420; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/244-245.
[86] Mustafa Ertürk, "Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb" (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2012), 42/26-27.
[87] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/245.

Hz. Osman'ın, Ümeyyeoğullarına ve çevresinde bulunan yakınlarına gösterdiği ayrıcalıklar ve diğer bazı hususlar onun şehit edilmesine de sebep olan fitne hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hz. Ömer'in vefat etmesi ile bazı vilayetlerde baş gösteren itaatsizlikler üzerine Hz. Osman, birliği sağlamak amacıyla bu beldelerin ahalisini fetih hareketlerine yönlendirdi. Hz. Osman, halifeliğinin ilk yıllarında Hz. Ömer'in başlattığı fetih hareketlerinin tamamlayıcısı olmuş, böylece hem karada hem de denizde fetih hareketlerine devam etmiştir. Hz. Osman, hilafetinin ilk yıllarında selefi Hz. Ömer'den devraldığı İslâm devletinin sınırlarını en uç noktalara kadar ulaştırmıştır.

1.4. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE YAPILAN FETİHLER

Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından başlatılan ve daha sonra Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer tarafından daha da hızlandırılarak devam ettirilen fetih hareketleri, Hz. Osman döneminde de devam etti. Başlatılan fetih hareketleri, onun halifeliği döneminde nihâî hedefine ulaştı ve İslâm devletinin sınırları oldukça genişledi.

Hz. Osman kendisinden önceki halife Hz. Ömer'den çok güçlü, gelişen ve Müslümanların huzur ve güven içinde olduğu bir İslâm devleti devralmıştır. O, önceki iki halifenin yolunu takip ederek hem karada hem de denizde yaklaşık on yıl fetihlere devam etmiştir.[88]

Hicretin 24. yılında Rumlar, Müslümanlara saldırı düzenlediler. Bunun üzerine Rumlara karşı sefer düzenlendi ve pek çok Rum kalesi fethedildi. [89]

Aynı yıl Hz. Osman, Kûfe valiliğinde bulunan Mûğire b. Şube'yi görevden azlederek onun yerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı atadı. Bu atama ile halife ilk vali değişikliğini Kûfe de yapmış oldu. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Kûfe valiliği çok uzun sürmedi. Abdullah b. Mesûd ile aralarında geçen bir hadise onun görevden alınmasına sebep oldu. Vali Sa'd b. Ebî Vakkâs, Beytü'l-Maldan bir miktar borç istedi. Abdullah b. Mesûd ona istediği miktarı verdi. Daha sonra verilen borç miktarı Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan istenilmesine rağmen O, aldığı borcu geri ödeyemedi. Bu hadise Kûfeliler arasında fikir ayrılığı oluşmasına sebep oldu. Halkın bir kısmı alınan borcun

[88] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/245.
[89] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 2015, 166.

ertelenmesini diğer bir kısmı da hemen ödenmesi gerektiğini söylüyorlardı. Valinin tutumu ve Kûfe halkı arasında meydana gelen bu ihtilaf Hz. Osman'a iletilince Sa'd b. Ebî Vakkâs, halife tarafından görevden azledildi.[90]

Kûfe'de yaşanan bu hadise ile Müslümanlar arasında ilk ihtilaflar ortaya çıkmaya başladı. Bu olay, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci döneminde meydana gelen karışıklıklarda Kûfe'nin, Hz. Osman'a muhalefet edilen ilk şehir olmasına zemin hazırlamıştır.

Hicretin 25. yılında Hz. Osman, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yerine Kûfe valiliğine Velid b. Ukbe b. Ebû Muayt'ı tayin etti.[91] Velid b. Ukbe yeni tayin edildiği sıralarda Ermenistan ve Azerbaycan tebaasının vergilerini ödemeyi reddetmeleri sebebiyle orada bulunan halkların isyanlarıyla karşılaştı.[92]

Hz. Ömer döneminde yapılan barış anlaşmasını bozmaları üzerine Velid b. Ukbe onların üzerine sefer düzenledi ve oraları tekrar ele geçirerek onlarla barış anlaşması yaptı.[93]

Aynı yıl İskenderiye halkı, Manuel isimli Bizanslı bir komutanın yardımı ile Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı tek taraflı olarak bozdular. Yapılan barış antlaşmasının bozulmasıyla Amr b. As, İskenderiyelilere karşı bir sefer düzenledi. Meydana gelen savaş, Amr b. As'ın galibiyeti ile sona erdi. İskenderiye şehrinin çevresi fetih ile ele geçirilirken şehrin merkezi ise barış yoluyla alındı. [94]

Yine aynı yıl Amr b. As, Hz. Osman'ın izniyle Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i Afrika içlerine doğru sefere gönderdi. Abdullah b. Sa'd, Afrika'da savaşmak için büyük bir ordu hazırladı ve zafer kazanması halinde ona ganimetin beşte birinin verilmesi vaat edildi. Abdullah b. Sa'd, halifenin Zübeyr b. Abdurrahman'ın da içinde bulunduğu yardımcı bir birlik göndermesiyle Afrika şehrini fethetti.[95]

---

[90] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/86-88.
[91] Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi =Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, thk. Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Akit Gazetesi, 1997), 2/502.
[92] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/12.
[93] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/13.
[94] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/87; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/16.
[95] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/249.

Hicretin 26. Yılında Osman b. Ebi'l As, Sabur şehrini sulh yoluyla fethetti ve orada bulunan halk ile sulh anlaşması yaptı.[96]

Hicretin 27. Yılında Hz. Osman, Mısır valiliğinde bulunan Amr b. As'ı görevinden alarak yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i tayin etti.[97] Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, Mekke fethedildiği esnada Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından öldürülmesi helal sayılan kişilerden biriydi ve O, sütkardeşi olan Hz. Osman aracılığıyla affedilmişti. Böyle bir şahsın Mısır'a vali olarak atanması Mısır'da, Müslümanlar arasında tartışmalara sebebiyet vermiştir.[98]

Abdullah b. Sa'd'ın seferinden sonra Afrika şehirlerine yaptığı gazalar zafer ile sonuçlandı ve oralarda bulunan halk ile sulh yapılarak her yıl belli bir miktar cizye ödemeleri şartıyla antlaşma sağlandı. Daha sonra Zübeyr b. Abdurrahman halifeye zafer müjdesini vermek üzere yanında savaşta ele geçirilen ganimetin beşte biri ile beraber Abdullah b. Sa'd tarafından Medine'ye gönderildi.[99]

Afrika'nın şehirlerinin (Berka, Subayta v.d.) fethinden sonra Halife, Endülüs'e sefer düzenlemeleri için Abdullah b. Nâfi b. Husayn ile Abdullah b. Nâfi b. Abdi Kays el-Fihrî'yi görevlendirdi. Bu iki kumandan Endülüs'e deniz yoluyla giderek oranın bazı yerlerini ele geçirdiler.[100]

Hicretin 28. yılında Hz. Ömer'den Kıbrıs'ı fethetmek üzere daha önceleri izin isteyen fakat Müslümanların denizi tanımadıkları için boğulabileceği ve denizin tehlikeli olabileceği düşüncesiyle halifeden izin alamayan Muâviye b. Ebi Süfyan, Hz. Osman'ın halifeliğinde bu defa ondan sefer için izin istedi. Halife Muâviye'nin ısrarı neticesinde izin verdi. Muâviye aldığı izin ile Ebû Zer el-Gıfari, Ebû Derda ve Ubade b. Sa'd gibi sahabenin önde gelen isimleriyle beraber Kıbrıs'a sefer düzenledi. Mısır ve Suriye'den yola çıkan donanmalar Kıbrıs'ta bir araya geldi. Kıbrıs halkıyla yapılan

[96] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/92.
[97] Ebû Hâtim Muhammed b Hibbân b Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 403.
[98] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/54.
[99] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/91; Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, 2/346.
[100] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/99; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/249.

mücadele Müslümanların zaferi ile sonuçlandı. Müslümanlar birçok esir ve ganimet elde ettiler. Kıbrıs halkıyla anlaşma yapılarak Kıbrıs vergiye bağlandı.[101]

Hicretin 29. yılında Hz. Osman, Basra valisi olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi halkın şikâyetleri üzerine valilikten azletti. Halife onun yerine dayısının oğlu Âmir b. Abdullah'ı atadı. Âmir b. Abdullah, vali olarak atandıktan sonra İstahr'a[102] sefer düzenleyerek orayı ele geçirdi.[103]

Hicretin 30. yılında Basra valisi Âmir b. Abdullah bir yönden Saîd b. As ise diğer bir yönden Horosan bölgesine ve Taberistan'a sefer düzenlediler. Kûfe emiri Saîd b. As, Basra valisinin daha önce bölgeye ulaştığı haberini alınca yönünü Cürcan şehrine çevirdi ve orayı ele geçirerek halkı vergiye bağladı. Diğer taraftan Âmir b. Abdullah, Horasan ve Taberistan'ın fethini tamamladı. Bu sayede fethedilen Horosan bölgesi halkı hızla İslâm'a girmeye başladı. Ayrıca bu yıl Kabil, Sicistan ve Nişabur şehirleri de Âmir b. Abdullah tarafından fethedildi.[104]

Hicretin 31. yılında Abdullah b. Amr önceleri barış antlaşması yapılarak vergiye bağlanan şehirlerde sulhu bozmak isteyen halka karşı birçok sefer gerçekleştirdi. Fars hükümdarı Kisra Yezdücürd öldürüldü ve bununla Fars hükümdarlığı sona erdi. Diğer taraftan bu yıl içinde Abdullah İbn Amr, Merv şehrini barış yoluyla aldı.[105]

Hicretin 32. yılında Muâviye, Bizans üzerine sefer düzenledi. Yapılan savaş neticesinde İstanbul boğazına kadar ulaşıldı. Kûfe valisi Sai'd b. As, Bâbü'l-Ebvâb'a sefer düzenlemek üzere Selman b. Rebia'yı komutan olarak görevlendirdi. Halife de savaşta ona destek olması amacıyla Habib b. Mesleme komutasında bir orduyu görevlendirdi. Vuku bulacak savaşta ordunun başına komutan olarak Habib b. Mesleme ya da Selman b. Rebia'dan hangisinin geçeceği hususunda Kûfe ve Şam halkı arasında anlaşmazlık meydana geldi. Kûfelilerin itirazlarına rağmen ordunun başına Selman b. Rebia geçti. Yaşanan bu ihtilaf Kûfeliler ve Şamlılar arasında vuku

[101] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/19-21.
[102]Kelime olarak 'mustahkem yer' manasına gelmektedir. Mecusilerin ateş tapınağının bulunduğu eski bir İran yerleşim birimidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, 1/11.
[103] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, 406.
[104] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/114-115.
[105] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/259-261.

bulan ilk ihtilaf oldu. Aynı yıl Abdullah b. Amr, Merviruz, Talkan, Feryab, Cüzcan ve Taharistan şehirlerini fethederek ele geçirdi. [106]

Batıda Bizanslılar, Müslümanların egemenliği altına giren yerleri yeniden kazanmak ve Doğu Akdeniz bölgesinde üstünlük kurmak amacıyla büyük bir donanma hazırlayarak savaş hazırlıklarına başladılar. Bu durumu haber alan Muâviye, Abdullah b. Serh ile beraber işbirliği yaparak çok sayıda savaş gemisi ile harekete geçtiler ve Kıbrıs'a ikinci bir defa sefer düzenlendiler. Bu seferin tarihi ile ilgili kaynaklarda H.31(652) veya H.34 (655) yılları gibi farklı tarihler verilmektedir. İki ordu karşı karşıya geldi ve Râşid Halifeler döneminde meydana gelen en büyük deniz seferi olan bu savaş Müslümanların zaferi ile sonuçlandı. İslâm donanmasının Bizans karşısında kazandığı bu zafer İslâm tarihinde gemi direklerinin çokluğundan dolayı " *Zâtü's-Savârî* " adıyla bilinmektedir. Bu zafer ile Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetine son verildi. [107]

Bu dönemde meydana gelen bütün fetihler sonucunda Doğu ve Batıda Müslümanlar ulaşabilecekleri en uç sınırlara kadar ulaştılar. Bunun neticesinde bu fethedilen bölgelerde İslâm hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. Sonuç olarak yeni Müslüman olmuş bu topluluklar arasında İslâmi değerleri tam olarak uygulamayan ve benimsemeyen insanlar çoğaldı ve Asrı Saadet ruhu zayıfladı.

Fetih hareketlerinin nihaî hedeflerine ulaşmasıyla birlikte belirli bir refah seviyesine ulaşan Müslümanlar dâhili sorunlara yoğunlaştılar ve bunun neticesinde İslâm Toplumunda fitne hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Hz. Osman'ın parlak zaferler ile geçen ilk altı yıllık halifelik döneminden sonra yönetimden şikâyetler gelmeye ve halk arasında ihtilaflar çıkmaya başladı. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde başlayan bu fitne hareketleri halifenin asî bir topluluk tarafından şehit edilmesine sebep olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan ve etkileri günümüze kadar süren bu fitne hareketleri İslâm toplumunda ayrışma ve fırkalaşmalara temel oluşturmuştur.

[106] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/136-138.
[107] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/259-260.

1.5. HZ. OSMAN'IN HİLAFETİNİN SON ALTI YILI VE BU DÖNEM ZARFINDA ORTAYA ÇIKAN BAZI OLAYLARIN SİYASÎ VE İTİKADÎ MEZHEPLERİN ORTAYA ÇIKMASINA NEDEN OLUŞU

1.5.1 Devletin Önemli Görevlerine Akrabalarını Ataması İddiası

Hz. Osman'a karşı yapılan tenkitlerin ilki, halifenin akrabalarına olan düşkünlüğü ve devletin önemli idari kademelerine yakın akrabalarını tayin etmiş olmasıdır.

İslam toplumunda gerek Hz. Peygamber (s.a.v)'in devlet başkanlığı yaptığı dönemde gerekse Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelik yaptığı zamanlarda idari görevlere yakın akrabalarını pek getirmemişlerdir. Bu idari görevlere seçilecek kişiler genel olarak şûra ile belirleniyordu. Ancak Hz. Osman, devletin önemli idari kadrolarına yakın akrabalarını getirmiş ve bu husus onun Hz Peygamber (s.a.v) ve kendisinden önceki iki halifenin yönetim metodundan farkı bir yol takip ettiği gerekçesiyle eleştirilmesine neden olmuştur. Halifenin yönetimde akrabalarını tercih edip tayin etmesinin nedeni hiç şüphesiz onun yumuşak huylu oluşu, fıtrat olarak akrabaya olan düşkünlüğü ve devlet yönetiminde yakın akrabalarının kendisine diğer kişilerden daha fazla itaatkâr olacağı düşüncesiydi. Hz. Osman'ın bu davranışında esasen tenkid edilecek bir husus söz konusu değildir. Ancak halifenin hâlis niyeti yakın akrabaları tarafından istismar edildi. Onun halife olması Ümeyyeoğulları tarafından bir fırsat olarak görüldü ve onlar keyfi davranışlarda bulunarak Müslümanlar arasında huzursuzluğa neden oldular.

Velid b. Ukbe yaklaşık beş yıl valilik görevi yapmıştı. Sabah namazını sarhoş olarak kıldırdığı gerekçesiyle halife tarafından ona tâzir cezası verildi. Hz. Osman, onu görevden azlederek yerine vali olarak Ümeyyeoğullarından Saîd b. el-As'ı atadı.[108]

Hz. Osman tarafından yapılan idari kadrodaki bu değişiklikler ona 'tarafgir' suçlamaları yapanların iddialarını güçlendirdi. Halifenin Mısır'a vali olarak tayin ettiği Abdullah b. Sa'd b. Ebi es- Serh İslâm'da önceliği olmayan ve İslâm'dan bir ara irtidat

[108] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/256.

ettiği için Resûlullah tarafından kanı mubah sayılan biriydi. Bu sebeple Amr b. As gibi bazı sahabeler Hz. Osman'ı eleştirdiler.[109]

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde idari kadroda değişiklik yapılmayan tek vilayet Şam olmuştur. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Şam valiliği görevinde bulunan Muâviye b. Ebi Süfyan valilik vazifesinden alınmamıştır. Halife onun idare ettiği vilayetlerin sınırlarını genişleterek yetkilerini arttırmıştır.[110]

Hz. Osman, eyaletlerde yaptığı vali değişiklerinin yanında Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Tâif'e sürgün edilen amcası Hakem b. Ebü'l-As ve ailesinin Medine'ye dönmesine izin verdi. Aynı zamanda yönetim kadrosunda en önemli görevlerden biri olan devlet kâtipliği görevine de Mervân b. Hakem'i tayin etti. Bununla Ümeyyeoğulları, devletin önemli olan bütün idarî kadrolarının kontrolünü ele almış bu sebeple resmî olarak değilse de fiili olarak idare Emevîlere geçmişti.[111]

Medine'de ashabın ileri gelenlerinden Hz. Âişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Ali gibi sahabenin önde gelen bazı şahsiyetleri Hz. Osman'ı, Ümeyyeoğullarının halifeye ait yetkileri ve idari gücünü kullanarak belirli bir güce ulaşmaları hususunda uyarmış ve onu ikaz etmişlerdi.[112]

Hz. Osman'ın, Ümeyyeoğullarına karşı gösterdiği ayrıcalığın sebeplerinden biri, onun yakın akrabalarına olan düşkünlüğü ve sıla-i rahme verdiği önemdi. Diğer bir sebebi ise, vilayetlerin idaresinde ve devlet merkezinde birliği sağlama düşüncesi idi. Halife yakın akrabalarının diğer insanlara nazaran kendisine daha fazla bağlılık göstereceğini düşünmüştür. Fakat Hz. Osman'ın, Ümeyyeoğullarına karşı gösterdiği bu iyi niyetli düşüncesi halife olmasıyla birlikte akrabaları tarafından kaybettikleri itibarı yeniden elde etme imkânı olarak görülmüş ve siyasi hırsları için kötüye kullanılmıştır denilebilir.

1.5.2. Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsahı ve Bazı Mushafların Yakılması Olayı

Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında Kur'ân-ı Kerîm sahabeler tarafından tamamıyla ezberlenmiş ve deri ile tahtalar üzerine yazılmış ancak bir araya

[109] Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, 38.
[110] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/122.
[111] Ebû Bekr Muhammed b Abdullah b Muhammed Meafiri İbnü'l-Arabî, *el-Avasım Mine'l-Kavasım fi Tahkiki Mevakıfi's-Sahabe Ba'de Vefati'n-Nebi (s.a.v.)* (Beyrut : Darü'l Beşair, 1371), 81.
[112] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/312.

getirilememişti. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde meydana gelen Yemâme savaşında pek çok hafız sahabenin şehit düşmesi üzerine Hz. Ömer'in teklifi ile Kur'ân-ı Kerîm sahifeleri bir araya getirildi. Cem edilen bu nüshada her sure müstakil bir kitap şeklindeydi ve hepsine birden Mushaf deniliyordu. Hz. Ebû Bekir, halifeliği boyunca bu Mushaf'ı kendi yanında tuttu. Kendisinden sonra ise bu Mushaf Hz. Ömer'e geçti. Hz. Ömer'in vefat etmesi ile de bu nüsha Hz. Hafsa (r.a)'ya verildi.[113]

Hz. Osman'ın halifelik dönemine gelince bu süreçte İslâm fütuhâtı en parlak seviyesine ulaşmıştı. Bunun sonucunda ise İslâm toplumuna birçok farklı ırka mensup kişi dâhil oldu. Bu kişilerin Müslüman olmasıyla Kur'ân-ı Kerîm nüshalarının farklı lehçeler ile okunması sorunu ortaya çıktı. Arap olmayan Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm'i kendi vilayetlerinde ün kazanmış olan sahabenin Mushaf ve kıraati ile öğrenerek okuyor ve kendilerine özel nüshalar oluşturuyorlardı. Bu olay ise Arap diline bağlı olarak ortaya çıkan kıraat farklılıklarına sebep oluyordu.[114]

Bu esnada Azerbaycan ve Ermenistan fethine katılan Suriyeli ve Iraklı askerler arasında Kur'ân-ı Kerîm'i okuma konusunda ihtilaf baş gösterdi. Her iki ordudaki askerler kendilerine ait olan okuyuşun daha doğru olduğunu savunuyorlardı.[115]

Azerbaycan seferine katılan Huzeyfe b. el-Yeman halk arasında ortaya çıkan bu ayrışmaları görünce, Hz. Osman'a gidip onu durumdan haberdar etti ve Müslümanlara yardım etmesini talep etti. Halife bu hadise üzerine ashabı bir araya topladı ve ortaya çıkan kıraat farklılıklarından söz etti. Daha sonra Hz. Hafsa'ya haber göndererek yanında bulunan Mushaf'ın kendisine gönderilmesini istedi.

Hz. Hafsa'nın Mushaf'ı göndermesi üzerine Hz. Osman, bu Mushaf'ın çoğaltılarak vilayetlere dağıtılmasını emretti. Halife bu görev için Zeyd b. Sabit'in başkanlığını yaptığı ve Abdullah b. Zübeyr, Sa'd b. As ve Abdurrahman b. Harisî'den oluşan bir komisyon oluşturdu. Halife onlara: '*Eğer ihtilafa düşerseniz Kureyş lehçesi üzerine yazın çünkü Kur'an Kureyş şivesi üzerine nazil olmuştur'* dedi. Oluşturulan heyet, Kuran-ı Kerîm'i, Cebrail (a.s)'ın Resûlullah'a en son okuduğu şekli ile nüshalar

[113] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 5/91.
[114] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/348.
[115] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/349.

haline getirip çoğalttı. Hz. Osman daha sonra Hz. Hafsa'dan aldığı esas nüshayı ona geri gönderdi.[116]

Hz. Osman'ın çoğalttığı bu Mushaf nüshalarının sayısı hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Halife tarafından çoğaltılan nüshalardan biri Medine de bırakıldı ve bırakılan nüshaya "*el- mushafu'l imam*" denildi. Geri kalan nüshalar ise Mekke, Kûfe, Şam, Bahreyn, Yemen ve Basra'ya gönderildi. [117]

Halife, çoğaltılarak vilayetlere gönderilen Kur'an-ı Kerîm nüshalarına uyum sağlamayan sayfaların ve Müslümanların yanında bulunan diğer kişisel Mushafların karışıklığa sebep olmaması amacıyla imha edilmesini halktan talep etti. Fakat halifenin bu talebini Kûfe'de bulunan Abdullah b. Mes'ûd reddetti ve yanında bulunan özel nüshayı imha etmeyerek onun kararına itiraz etti.[118]

Hz. Osman'ın çoğaltarak dağıttığı nüshalara Abdullah b. Mes'ûd hariç sahabeden karşı çıkan herhangi bir kimse olmadı. Bilakis Hz. Ali'nin de aralarında bulunduğu ashabın ileri gelenleri halifeyi bu hususta destekledi̇ler. Hz. Osman böyle yaparak Müslümanlar arasında fitneye sebep olabilecek ciddi bir problemi de önleyerek çözmüş oldu.[119]

1.5.3. Bazı Kimseleri Sürgün Etmesi

Hz. Osman halife seçildikten sonra Medine ve diğer vilayetlerde ortaya çıkan problemleri çözmek amacıyla idareye muhalif olan bazı şahısları uzak beldelere göndererek kendince bazı tedbirler almıştır. Halifenin bu hususta en çok tartışmaya sebep olan iki icraati mevcuttur.

Bunların ilki; Ebû Zer el-Gıfarî'nin, sürgün edilerek Rebeze'ye gönderilmesi bir diğeri ise Kûfe halkının, vali olan Saîd b. Âmir ile problem yaşamaları sebebiyle bir kısmının sürgün edilerek Şam'a gönderilmesidir.[120]

İslâmî tebliğin başladığı ilk zamanlarda Ebû Zer el-Gıfarî, İslâmiyeti benimsemişti. Medine'ye, Hendek gazasından sonra hicret etmiştir ve her zaman Hz. Peygamber (s.a.v)'in yanında yer almıştır. Ebû Zer, Resûlullah'tan pek çok hadis

[116] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/116-118.
[117] Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006), 31/242-248.
[118] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/82-83.
[119] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/350.
[120] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/32-33.

rivayet etmiştir. Kendisinin faziletine ve üstünlüğüne işaret eden birçok rivayet mevcuttur. Hz. Ömer döneminde Kudüs ve Mısır'ın fethine katılmıştır. Hz. Osman döneminde ise halifeye ilk biat edenler arasında yer almış ve birçok sefere iştirak etmiştir.[121]

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelik dönemleri Hz. Peygamber (s.a.v)'in zamanı gibi geçmişti. Hz. Osman'ın hilafetinin de ilk yılları aynı şekilde geçmişti. Ancak meydana gelen fetihler ile elde edilen ganimetler neticesinde Müslümanlar daha önceleri ulaşamadıkları zenginlik ve refah seviyesine bu dönemde ulaştılar. Onun halifelik yaptığı dönemde devlet hazinesinin geliri ciddi anlamda çoğalıp arttı. Meydana gelen savaşlar neticesinde birçok ganimet elde edildi. Müslümanların zenginleşmesi ve toplumun refahının artmasıyla da zengin yaşam tarzı görülmeye başlandı. Bunların neticesinde pahalı atlara binmek, çok çeşitli gıdalar yemek gibi yeni alışkanlıklar ortaya çıkmaya başladı. Nitekim Hz. Âişe bu konu hakkında; "*Ebû Bekir ve Ömer zamanları, Hz. Peygamber (s.a.v)'in zamanı gibi geçmiştir. Osman zamanında mülk ve saltanat kokuları duyulmaya başlandı*." diyerek bu duruma dikkat çekmiştir.[122]

Bu süreçte Şam valiliği yapan Muâviye ise servetini mal biriktirmek suretiyle arttırıyordu. Bu durumdan rahatsızlık duyan Ebû Zer, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde yaşanan sıkıntılara şahitlik ettiği için Muâviye'nin bu durumuna karşı çıkarak tepki göstermişti. Ebû Zer, zenginleri servet biriktirdikleri için tenkit etti ve kişiye yetecek olan maldan daha fazlasının biriktirilmesini doğru bulmadığını dile getirdi. Gereğinden fazla olarak bulunan malların ihtiyacı olanlara verilmesinin gerekli olduğunu dile getirmeye başladı. Bu konuda da "*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azap müjdele*"[123] ayetini delil göstererek eleştirilerde bulunuyordu. Ebû Zer'in eleştirilerinin Şamlılar arasında karşılık bulmaya başladığını gören ve onun bu görüşlerini halka yaymasından rahatsız olan Muâviye, onu bu hususta ikaz etti. Mûaviye, Ebû Zer'in yaptığı uyarılara uymadığını görünce Hz. Osman'a bir mektup yazarak onu Medine'ye çağırmasını istedi.[124]

---

[121] İhsan Arslan, "Hz. Osman- Ebû Zer ilişkisi", *Hz. Osman*, ed. Ali Aksu (Sivas: CÜİFD, 2020), 203-226.
[122] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/118-120.
[123] et-Tevbe 9/34
[124] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/118-120.

Muâviye'nin talebi üzerine Hz. Osman, Ebû Zer'i Medine'ye çağırdı. Ebû Zer Medine'ye gelince de görüşlerini halka yaymaya devam etti. Bunun üzerine Hz. Osman hem bu sorunu çözmek ve hem de seçkin sahabelerden olması sebebiyle onun yıpratılmamasını sağlamak için Ebû Zer'i çağırıp onunla bu konuyu görüştü. Yapılan görüşmeler neticesinde Ebû Zer, Hz. Osman'dan Rebeze şehrine gitmek için kendisine müsaade etmesini istedi. Halife onun bu talebini kabul ederek bir miktar mal verip gönderdi ve ara sıra da Medine'ye gelmesine izin verdi. Ebû Zer, Hicretin 31. yılında ailesi ile birlikte vefat edinceye kadar orada kaldı.[125]

Ebû Zer, h.32 yılında Rebeze şehrinde vefat etti. Hz. Peygamber (s.a.v) onun hakkında: '*Ebû Zer yalnız yaşar, yalnız gezer ve yalnız ölür.*' buyurmuştur.[126]

Ebû Zer'in Rebeze'ye gönderilmesi ile bu olay Hz. Osman'ın Ebû Zer'e eziyet ettiği şeklinde halk arasında yayıldı ve fitne çıkarmak isteyenler tarafından kullanıldı. Müslümanlardan bazıları halk arasında yayılan bu fitnelere kanarak Halifeye muhalefet etti ve ona karşı cephe aldılar. Bu olay Hz. Osman'a karşı olan şahıslar tarafından ona muhalefet etmek için bir bahane olarak kullanılmıştır.

Hz. Osman'a muhalefet edilerek karşı çıkılmasının bir diğer sebebi ise Kûfelileden bazı kimselerin Şam'a sürgün edilmesi olayıdır. Kûfe valisi Saîd b. Âmir şehrin ileri gelenlerinden bir grupla sohbet ederken onlara: '*Kûfe toprakları Kureyşin arka bahçesidir*.' dedi.[127] Bu söz üzerine orada hazır bulunan Eşter en-Nehaî hemen tepki göstererek valiye karşı çıktı. Daha sonra orada bulunan diğer kişiler Saîd b. Âmir'e karşı çirkin sözler söylediler. Bu kişiler yönetime muhalif tavır sergileyip tepki göstermeye başladılar. Saîd b. Âmir, bunların durumunu halifeye bildirince Hz. Osman onların Şam'a gönderilmesini emretti. Aynı zamanda Muâviye'ye de bir mektup yazarak Kûfelilere iyi davranıp ikram etmesini ve onları misafir etmesini istedi. Muâviye, Kûfelileri iyi bir şekilde karşılayarak kendilerine bazı nasihatlerde bulundu. Fakat onlar görüşlerinden vazgeçmeyerek karışıklık ve muhalefet etmeyi sürdürdüler. Bu durumu gören Muâviye, onların toplum içinde kargaşaya sebep olacaklarından endişelendi ve Kûfe'den gelen grubu şehirlerine tekrar geri yolladı.

---

[125] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/34-35.
[126] Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn.* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/52.
[127] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/142-143.

Kûfeli muhalif gruplar muhalefet hareketlerini aynı şekilde sürdürünce Hz. Osman'a bu husus bir kez daha iletildi ve Halife, Kûfelileri bu defa da Abdurrahman b. Halid b. Velid'in valilik yaptığı Hıms şehrine gönderdi.[128]

Hıms valisi Abdurrahman b. Halid b. Velid onlara göstermiş oldukları asiyane hareketler sebebiyle sert davrandı. Kûfeli bu grup valinin bu tavrı üzerine yapmış oldukları faaliyetlerden pişmanlık duydular. Onlar, Hz. Osman'dan kendilerini affetmesini ve özgür kalmayı talep ettiler. Halife, Kûfelileri affederek onlara canlarının istediği vilayette kalabileceklerini iletti. Onlar ise Abdurrahman b. Halid b. Velid'in beldesinde kalmaya devam ettiler.

Kûfe'den sürgün edilenlerden bazıları şunlardır: Kümeyl b. Ziyad, Malik b. Yezid, Alkame b. Kays en-Nehaî, Sabit b. Kays en-Nehaî, Cündeb b. Zübeyr el- Amirî, Cündeb b. Ka'b el-Ezdî, Urve b. Ca'd ve Amr b. Hamk el-Huzaî'dir.[129]

Halifenin emri ile meydana gelen sürgün edilme olayları topluma istenilen şekilde tesir etmedi. Hz. Osman'a karşı muhalefet eden kişiler ve grupların belirli bir zaman fitne çıkarmaları engellenmiş olsa da sonraları geçmişte yaptıkları fitne hareketlerine tekrar dönüş yaptılar. Hz. Osman'a karşı Kûfe şehrinde meydana gelen kargaşalarda onlar her zaman başrolde olmuşlardır.

1.5.4. Bazı Arazileri Devletleştirmesi

Hz. Osman'ın halifelik yaptığı dönemde karışıklıkların çıkmasına neden olan olaylardan biri de bazı devlet arazilerini kendisinin ve Ümeyyeoğullarının kullanımına tahsis etmesi hususudur. Hz. Osman'a karşı yapılan böyle ithamların aslı yoktur. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde sınırların genişlemesiyle develerin ve atların sayısı çoğalınca halife onlara bir yer bulma ihtiyacı duymuştur.

Bu nedenden dolayı Hz. Osman sanıldığının aksine bu arazileri kendisinin ve akrabalarının kullanımına değil, devlete ait hayvanların mera olarak kullanımına tahsis etmiştir.[130]

Hz. Osman, meydana gelmesi muhtemel bir çatışmaya hazırlık olsun diye İslâm ordusunun hayvanlarının korunarak otlatılıp beslenmesi amacıyla bazı tarlaları

[128] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/144-149.
[129] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/274.
[130] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/251.

devletleştirdi. Halifenin bu hareketi devletin menfaatini gözetme amaçlıydı. Şahsi yararla ilgili bir uygulama değildi. Hz. Osman'ın bu uygulaması toplumun bazı kesimlerinin eleştirisini almasına neden olmuştur. Fakat devlet başkanının devletin yararına böyle bir tasarrufta bulunmaya hakkı vardır.

1.5.5. Şikâyet Edilen Bazı Valilerin Araştırılması Olayı

Hz. Osman'ın, halifelik yaptığı ikinci altı yıllık zaman diliminde Medine'den uzak olan vilayetlerde ortaya çıkan bazı hadiselerin haberleri, idareye karşı isyan hareketleri ve bazı kışkırtıcı mektup yazışmaları şehrin merkezine ulaşmaya başladı.

Müslümanların ileri gelenlerinden oluşan kişiler kendilerine ulaşan bu mektupları okudular ve bunlar ile ilgili durumu Hz. Osman'a ilettiler. Halife nasıl bir tutum sergilemesi hususunda sahabenin ileri gelenleri ile istişare etti ve güven duyduğu bazı kişileri meydana gelen hadiseleri inceleyip denetlemek amacıyla söz konusu vilayetlere gönderdi.[131]

Halife, Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye, Üsâme b. Zeyd'i Basra'ya, Abdullah b. Ömer'i Şam'a, Ammâr b. Yâsir'i de Mısır'a müfettiş olarak görevlendirdi. Ammâr b. Yâsir'in haricinde diğer müfettişler görevli olarak gönderildikleri vilayetlerden dönerek Hz. Osman'a herhangi olumsuz bir durum ile karşılaşmadıklarını ilettiler.[132]

Çevre şehirlere denetim amacıyla giden müfettişler halifeye durumları olumlu bir şekilde bildirmelerine rağmen Müslümanlar arasında karışıklık ve hoşnutsuzluklar devam ediyordu. Bunun üzerine Mısır, Kûfe ve Basralılardan oluşan gruplar, Âmir b. Abdullah et-Temimî başkanlığında bir heyeti Halifenin rahatsızlık duydukları davranışlarını ve uygulamalarını ona bildirmek üzere elçi olarak gönderdiler. Halife ile görüşen Âmir b. Abdullah et-Temimî, Müslüman halkın vuku bulan birtakım olaylardan rahatsızlıklarını dile getirdi ve bu sebeple tebaanın memnun olmadığı bazı uygulamalarından vazgeçmesini ondan talep etti.[133]

---

[131] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/116-117.
[132] Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1992), 3/81.
[133] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/332-333.

Müslümanların ileri gelenlerinden oluşan bu grup halife ile görüştükten sonra Hz. Ali'nin yanına gidip onun da Hz. Osman ile görüşmesini ve rahatsız oldukları hususları ona iletmesini talep ettiler. Hz. Osman'a halkın taleplerini ve rahatsızlık duydukları hususları aktaran Hz. Ali, ayrıca halifeye bazı tavsiye ve ikazlarda bulundu. Hz. Ali'nin bu tarz konuşması üzerine Halife: "*Eğer sen benim yerimde olsaydın ben seni böyle ayıplamaz, sana serzenişte bulunmaz ve seni kınamazdım*" dedi ve ona karşı haksız ithamlarda bulunulduğunu söyledi. Halife, kendisine karşı yapılan bu suçlamalardan ve eleştirilerden rahatsızlık duydu ve Hz. Ali ile görüştükten sonra mescitte yaptığı konuşmada bu hususta duyduğu rahatsızlığı dile getirerek orada hazır bulunan halka bazı nasihat ve tavsiyelerde bulundu.[134]

Halife hac farizasını yerine getirip Medine'ye dönerken halktan gelen şikâyetlerin devam ettiğini görmesi üzerine Hicretin 34. yılında valilere yazdığı bir mektup ile onları merkeze çağırdı.

Medine'ye gelen Muâviye b. Ebi Süfyan, Abdullah b. Sa'd, Abdullah b. Amir, Saîd b. el-As ve Amr b. el-As halife ile görüştüler. Hz. Osman onlara gelen şikâyetlerin nedenini sorunca onlar da tüm bu olup bitenlerin asılsız ve uydurma iddialar olduğunu söylediler. Bu cevap üzerine Halife, gelen valilerine fitne ve kargaşanın önlenip sona ermesi için ne yapılması gerektiği hususunda tavsiyelerde bulunmalarını istedi. Abdullah b. Amir, insanların cihad ile meşgul edilmelerinin gerekli olduğunu, bunun sonucunda fitne ile uğraşmaya zaman bulamayacaklarını dile getirdi. Kûfe valisi Saîd b. el-As muhaliflere karşı çok katı davranılmasını hatta gerekli görülürse öldürülmelerini talep etti. Muâviye, her idarecinin kendi vilayetindeki problemi kendi yöntemleri ile çözmeleri gerektiğini söyledi. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd, ortaya çıkan fitnelerin ekonomik kaynaklı olarak meydana geldiğini ve halka mal verilerek kargaşadan uzak tutulmaları gerektiğini söyledi. Valilerin karışıklıklar ve fitne olaylarının önlenebilmesi için sundukları teklifler bir çözüm önerisinden ziyade muhalif grupların nasıl etkisiz hale getirilecekleri üzerineydi. Bu nedenle yapılan toplantı net bir sonuca ulaşmadan sona erdi.[135]

[134] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/156-157.
[135] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/333-335.

Halife, meydana gelen sorunların sürdüğünü görünce görevli valileri bir kez daha topladı. Fakat idarecilerin daha önceki toplantıda ileri sürdükleri önerilerini yinelemeleri nedeniyle bu toplantı da tam neticeye ulaşmadan sona erdi. Vilayetlerde görevlendirilen müfettişlerin olumlu raporlarına rağmen muhalif hareketler sürmeye devam etti. Hz. Osman'ın aldığı tedbirler isyancı grupları geçici olarak durdursa da halifenin şehit edilmesine kadar süren fitne olaylarını engelleyemedi.

1.5.6. Hakem b. Ebü'l-As'ın Medine'ye Gelmesine İzin Vermesi

Hz. Osman'ın amcası olan Hakem b. Ebü'l-As, İslâmiyeti kabul etmeden önce Resûlullah'a eziyet edenler arasındaydı. O, Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olup Medine'ye gelmişti. Hakem b. Ebü'l-As, Medine'de bulunduğu sırada Resûlullah'ın yürüyüş tarzını ve hareketlerini taklit edip dalga geçince, ayrıca Hz. Peygamber'in bazı sahabelere verdiği sırrını da ifşa edince Resûl-i Ekrem (s.a.v), onu Taife sürgün etti ve lanetledi.[136]

Hz. Osman halife olarak seçilince amcası Hakem b. Ebü'l-As'ın Medine'ye girişine izin verdi ve ona 100 bin dirhem para vererek onu onurlandırdı. Halifenin bu davranışı eleştirilince Hz. Peygamber (s.a.v) hayattayken amcasının getirilmesi için ondan söz aldığını ileri sürdü. Bu hadise Halifenin, sahâbelerden bazı kimseler tarafından tenkit edilmesine sebep olmuş ve sonraki dönemlerde meydana gelen karışıklık döneminde ona karşı kullanılmıştır.[137]

1.5.7. Toplumsal Değişim Ve Asabiyet

Hz. Osman döneminde ortaya çıkan karışıklıkların nedenlerinden biri de İslâmiyetin gelişi ile Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından etkisiz hâle getirilen kabilecilik ve asabiyet duygularının tekrar gün yüzüne çıkmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v)'den sonra gelen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, halifelikleri dönemlerinde bu hususta bazı tedbirler aldılar ve bunun tekrar ortaya çıkmasına engel oldular.

Hz. Ömer kendi döneminde bazı olumsuz sonuçlara yol açmaması için sahabenin Medine dışına çıkmasına izin vermemiştir. Onlara: '*Korkarım ki siz bu dünyayı görürsünüz, dünyanın çocukları da sizi görürler*' demişti. Hz. Ömer bu

[136] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/66-67.
[137] Selman Başaran, "Hakem b. Ebü'l-Âs" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997), 15/175-176.

davranışıyla halifeliği boyunca hem onların bilgi ve tecrübelerinden faydalanmak, hem de gittikleri yerlerde farklı görüşler ortaya koyarak oluşabilecek ihtilafları engellemek istemiştir. Buna karşılık Hz. Osman, Hz. Ömer'in koyduğu bu yasağı kaldırmıştır. Sahabenin istediği yere gitmesine müsaade edince Medine dışına çıkan sahabeler kendi etraflarında topluluklar oluşturmaya başladılar. Bunun neticesinde de yeni bazı siyasî gruplaşmalar ortaya çıktı ve bunlar çatışmalara zemin hazırladı.[138]

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde Resûlullah'ın terbiyesi ile yetişen sahabeler çoğunlukta olduğu için toplumda birlik ve beraberlik hâkimdi. Ancak Hz. Osman döneminde, Hz. Peygamber (s.a.v)'in gözetimi altında yetişmiş ve ahlakı ile ahlaklanmış sahâbelerin azalması ile birlikte Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik duygusu tesirini yitirmeye başladı. Bu zaman diliminde gerçekleştirilen fetihler ile İslâm toplumunda mevcut olan kültürel ve etnik yapıda hızlı değişmeler ortaya çıktı ve bu değişimler kabilecilik ve asabiyet düşüncesinin tekrar güç kazanarak siyaseti belirlemesine neden oldu. Benî Haşim ve Benî Ümeyye arasında cahiliye döneminden beri süre gelen rekabet, Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle tekrar filizlendi. Ayrıca bu dönemde yapılan fetihler sonucunda farklı insanlar ve farklı kültürler İslâm toplumuna dâhil oldu. Bu olay fetih hareketlerinin yapıldığı ilk dönemlerde ciddi bir probleme dönüşmese de daha sonraki yıllarda karışıklıkların ve fitne hareketlerinin meydana gelmesine ve fikrî ayrılıkların oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.[139]

1.6. HZ. OSMAN'IN ŞEHİT EDİLMESİ OLAYI

Hz. Osman toplumda meydana gelen karışıkları çözüme kavuşturmak için eyaletlere müfettiş gönderdiğini onlardan gelen olumlu raporlara rağmen ülkedeki karışıkların devam ettiğini görmesi üzerine de valilerini Medine'ye çağırarak toplantılar düzenlediğini daha önce ifade etmiştik. Halifenin yaptığı bu toplantıdan sonra vilayetlerine geri dönen valilerden Kûfe valisi Saîd b. el-As halk tarafından şehre alınmadı. Bunun üzerine Hz. Osman, Kûfelilerin talebi ile onlara vali olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi atadı. [140]

[138] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/219.
[139] Mehmet Bahaüddin Varol, "Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM* 6 (2005), 195-210.
[140] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/124-126.

İkinci isyan hareketi Kûfe'den sonra Mısır'da ortaya çıktı. Hz. Osman, Amr b. As'ı Mısır valiliğinden alarak Abdullah b. Sa'd'ı onun yerine görevlendirmişti. Bu olay üzerine halifeye darılıp öfkelenen Amr b. As, Medine'ye giderek halkı halifeye karşı kışkırtmaya başladı. Öbür yandan önemli gördükleri sahabeleri idari görevlerden alıp yerlerine kendi kanaatlerine göre idareciliğe layık olmayan şahısları ataması sebebiyle Hz. Osman'a kin ve öfke besleyen Mısırlı bir grup da mevcuttu. Bu grubun önderliğini, Muhammed b. Ebi Bekir ve Muhammed b. Ebi Huzeyfe'nin de aralarında bulunduğu sahabelerin çocuklarından oluşan bir topluluk yapmaktaydı. Bu grup, Mısır ahalisini vali Abdullah b. Sa'd'a muhalefet edip ayaklanma çıkarmaya teşvik ediyordu.[141]

Mısır halkı, valileri olan Abdullah b. Sa'd'ın bazı icraatlarından rahatsızlık duydu. Onu şikâyet etmek ve durumu bildirmek üzere Mısırlılardan oluşan bir grubu Halifeye gönderdiler. Hz. Osman, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'a halkına karşı dikkatli davranmasını söyleyerek ona bazı uyarılarda bulunduğu bir mektup yazdı. Fakat Abdullah b. Sa'd, Hz. Osman'ın yaptığı uyarıları önemsemediği gibi onu şikâyet etmek üzere halifenin yanına giden kişilerden bir şahsı da öldürdü. Mısır valisinin bu hareketi değişik vilayetlerde bulunan bazı muhalif kişilerin yönetime isyan etme teşebbüsünde bulunmalarına bir bahane teşkil etti.[142]

Diğer taraftan Mısır halkı, Basra ve Kûfe'de bulunan muhalif gruplar ile de sürekli mektuplaşıyorlardı. Hicretin otuz beşinci yılında Mısır, Kûfe ve Basra'dan gelen yaklaşık 3000 kişiden oluşan bir grup umre yapma bahanesiyle Medine'ye doğru yola çıktı. Bu grupların asıl gayesi Hz. Osman'ı halifelikten alarak onun yerine kendi istedikleri birini getirmekti. Farklı şehirlerden gelen bu gruplar Medine'ye yakın bir yere gelerek orada konakladılar. Basralılardan oluşan grup Zü-Hubş, Kûfelilerin oluşturduğu grup el-Avas, Mısırlılardan oluşan grup ise Zü'l Merve denen yerde karargâh kurdular. Medine'ye gelen bir heyet isteklerini ve şikâyetlerini iletmek üzere halife ile görüşmek istedi. Bu heyetin halifeyle görüştüğü sırada Mısırlılar Hz. Ali'ye, Kûfeliler Hz. Zübeyr'e ve Basralılar da Hz. Talha'ya farklı gruplar gönderip onları

[141] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/281-282.
[142] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 2015, 169.

halife olarak seçmek istediklerini ilettiler. Ancak bu kişiler kendilerine yapılan bu tekliflere karşı çıkıp şiddetle reddettiler.[143]

Muhalif grupların tekrar bir araya geldiği haberini alan Hz. Ali, oğlunu göndererek yaşanan olayları Hz. Osman'a bildirdi. Halife bu hadise karşısında Hz. Ali'den yardım talep etti. Hz. Ali, uzun süre yaptığı müzakere ve uğraş neticesinde asi topluluğunu şehri terk ederek vilayetlerine geri dönmeleri konusunda ikna etti.[144]

Hz. Osman, Mısır halkının isteği üzerine Abdullah b. Sa'd'ı görevden alarak onun yerine Muhammed b. Ebi Bekir'i vali olarak atadı. İsteklerinin halife tarafından karşılanmasıyla Mısır, Kûfe ve Basra'dan gelen asî gruplar Medine'yi terk ederek geri döndüler.[145]

Mısır ahalisi beldelerine dönerken Büveybe denilen yere geldikleri esnada yanlarından geçmekte olan bir köleyi fark ettiler. Bu şahsı durdurarak üzerini arayıp eşyalarına el koydular. Bu kişinin Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'a mektup götüren Hz. Osman'ın kölesi olduğunu öğrendiler.[146]

Bu mektupta, Mısır valisine bulunduğu idari görevine devam etmesi, Muhammed b. Ebi Bekir başta olmak üzere Medine'den gelen kişilerin bir kısmının öldürülmesi, bazı kişilerin ise hapsedilmesini ifade eden halifenin ağzı ile yazılmış emirler bulunmaktaydı. Mektubu okumaları üzerine Mısırlı grup halifeye kızgın bir halde Medine'ye tekrar geri dönerek Hz. Osman'ın evinin etrafını kuşatma altına aldılar. Bu esnada olaylardan haberdar olan Kûfe ve Basralı gruplar da Medine'ye geri geldiler. Hz. Ali, Mısırlılardan oluşan topluluğa geri dönmelerinin nedenini sorduğunda onlar dönüş yolunda buldukları mektubu gösterdiler. Basra ve Kûfe'den gelen gruplar ise halifeyi görevden almak için geri geldiklerini söylediler.[147]

Muhammed b. Ebi Bekir, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Said b. Zeyd ve diğer bazı kimseler ile beraber bulduğu mektup ile birlikte köleyi de yanına alarak halifenin yanına gitti. Halife, ele geçirilen bu mektubu kendisinin kaleme almadığını ayrıca mektup olayından haberinin de bulunmadığını yanına gelen gruba söyledi. Bu

[143] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/161.
[144] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/286-287.
[145] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 79.
[146] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/69-70.
[147] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/286-290.

konuşma neticesinde onlar: "*Kölen, Mısır'a senin deven ile mührünün olduğu bir mektup götürür de senin nasıl bundan haberin olmaz*" diyerek halifeye tepki gösterdiler. Halife, haberinin olmadığını söyleyerek yemin etti. Muhammed b. Ebi Bekir, Hz. Osman'ın asla yalan söylemeyeceğini bildiğinden bunu yapanın halifeden başka birisinin olduğunu anladı ve Mervan b. Hakem'in bu mektubu yazdığını iddia etti. Bunun üzerine Hz. Osman'dan ya hilafet görevini bırakmasını ya da Mervan'ı kendilerine teslim etmesini istediler.[148]

Kaynakları araştırdığımızda yazılan bu mektubu halifenin yazmadığı kesin olarak görülmektedir. Nitekim Hz. Osman da bu durumu açık bir şekilde dile getirmiştir. Esas gayeleri halifeyi görevden azletmek olan bu asî grupların mektup olayını kurgulayıp idareye isyan içi bir bahane olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.

Hz. Osman, Allah'ın kendisine giydirdiği bu hilafet gömleğini onların isteğiyle asla çıkarmayacağını söyleyince muhalif gruplar onun hilafet görevini bırakmasını sağlamadan veya halifeyi öldürmeden Medine'yi terk etmeyeceklerini ifade ettiler.[149]

Bu hadiseler üzerine isyancı gruplar Hz. Osman'ın evini kuşatma altına alarak halifeye gıda ve su dahi gönderilmesine izin vermediler. Hz. Osman'ın şehit edilebileceğini hiç düşünmeyen Medine halkı, kuşatmanın ilk günlerinden itibaren evlerinden dışarı çıkmadılar. Asî toplulukların sayısı ise git gide artmaya başladı. Kuşatmanın son on gününe kadar asîler, halifenin namazda imamlık yapmasına izin verdiler. Hz. Osman kendisini kuşatma altına alan muhalif gruplarla yaptığı görüşmeler neticesinde toplumda bir süre sakinliği sağlamayı başardı. Fakat Mervan'ın, halifenin izin vermesi ile halka hitap etmesinin neticesinde asîler muhasaranın son 10 gününde, Hz. Osman'ın evden dışarı çıkmasına da müsaade etmediler.[150]

Hz. Osman'ın evini kuşatma altına alan isyancılar, diğer vilayetlerden hac yapmak üzere gelen Müslümanların kendilerine engel olacaklarını ayrıca diğer vilayetlerde görevli olan valilerinin halifeye destek amaçlı gönderdikleri askerlerin

[148] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/168.
[149] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/67.
[150] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/159-174; Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, 2/550-555.

Medine'ye ulaşmak üzere oldukları düşüncesiyle bir an önce halifenin öldürülmesi gerektiği konusunda karara vardılar.[151]

İsyancı gruplar, halifenin kapısı Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in oğullarının da aralarında bulunduğu sahabelerden bazı kimseler tarafından korunduğundan yan taraftaki evin damından içeri girdiler. Bir rivayette göre Muhammed b. Ebi Bekir'in, Hz. Osman'ı sakalından tutup ona hesap sorduğundan bahsedilir. Bu olay karşısında Hz. Osman, ona : "*Ey kardeşimin oğlu eğer baban olmuş olsaydı bu şekilde davranmazdı*." dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Ebi Bekir bulunduğu ortamdan ayrıldı.[152]

Yaklaşık olarak kırk güne yakın bir süre devam eden muhasara neticesinde Hz. Osman asîler tarafından ikindi namazı vaktinde Kur'an okurken şehit edildi. Bu asî topluluk diğer yandan halifenin eşyalarını da yağmaladı. Hz. Osman'ın, öldürüldüğü günün sabahında rüyasında Resûlullah (s.a.v)'ı gördüğünü ve Ona: "*Ey Osman! Bizim yanımızda iftar et*" buyurduğunu yanındakilere anlattı. Hz. Osman, hicretin otuz beşinci yılının 18 Zilhicce (17 Haziran M. 556) tarihinde şehit edildi.[153] Hz. Osman'ın vasiyeti gereği Hz. Zübeyr onun cenaze namazını kıldırdı ve defnetti.[154]

1.7. HZ. OSMAN DÖNEMİNDEKİ OLAYLARIN İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA ETKİLERİ

Hz. Ömer yaralanınca yerine Hz. Ebubekir gibi tek bir kişiyi aday göstermedi. Bunun muhtemel nedenlerinden biri de şuydu: Hz. Ömer kendi döneminin sonunda genişleyen İslam devletinde İslam toplumunu oluşturan insanların ve bu insanların oluşturdukları kabilelerin yavaş yavaş değiştiğini ve yerlerini sahabe neslinden farklı, başka bir sosyolojiye sahip olan insan topluluklarına bıraktığını müşahede etmişti. Kendisi aldığı yaradan dolayı öleceğini anlayınca bu söz konusu değişimden dolayı yerine tek bir kişiyi aday göstermedi. Altı kişilik bir şura heyeti oluşturdu ve bu şuranın kendi yerine güçlü bir kabile desteğine sahip olacak birisini seçmesini tercih etti. Yine O, muhtemelen kendisinden sonra tek bir kişinin bu işi idare etmede zorlanacağını ve seçilecek kişinin şuranın desteğine sahip olması sonucunda ancak bu işi

[151] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih,* 1989, 3/169.
[152] İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/79-80; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* 7/302.
[153] İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/81-82.
[154] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ,* 2015, 173.

başarabileceğine inanmıştı. Bu yöntemle seçilecek kişi rakip olabilecek kabilelerin rekabetini bertaraf edecek, üstelik desteklerini de almış olacaktı. Hz. Ömer'in bu tür bir tercihi, ilerde bu yöntemin bazı mezhepler tarafından benimsenmesine ve uygulamaya konulmasına neden olacaktır. Örneğin İbâzîler imamın belirlenmesinde "şûra" yolunu kabul etmişlerdir. Kurdukları Rüstemîler Devleti'nde de sonraki imamet devletlerinde de bu prensibi uygulamaya çalışmışlar, ancak bu uygulama problemsiz olmamıştır. O yüzden kimi zaman imamet ile başlayan devletler saltanata dönebilmiştir.[155]

Hz. Ömer tarafından oluşturulan şura tarafından güçlü bir kabile desteğine sahip olan Hz. Osman seçilince hilafetinin ilk yıllarında bu işi oldukça güzel bir şekilde yürüttü. Çünkü halen sahabe neslinin çoğu hayattaydı ve toplum sosyolojisi henüz tam değişmemişti. Bu yüzden biatlarına sadık kalmak ve itaat ön plandaydı. Bu nedenden yani sahabe neslinin hayatta olmasından da yararlanarak bazı uygulamalarda bulundu. Onun bu uygulamaları bazı kimseler tarafından hoş görülmese de ciddi bir tepkiyle karşılanmadı. Ancak öldürülmesine yakın bir zaman diliminde idare ettiği toplumun refah seviyesi oldukça yükselmiş, toplum sosyolojisi ve toplumun beklentileri de ciddi bir şekilde değişmişti. Bu yüzden onun normal olarak karşılanabilecek bazı icraatları muhalifleri tarafından tenkit edilmeye başlanmış ve bu süreç sonunda istifası istenmişti. Ancak O, bunu kabul etmeyecek, direnecek ve sonunda öldürülecektir.

Onun bazı icraatlarına şöyle bir bakacak olursak, bazı akrabalarını önemli bazı vilayetlere vali olarak atamıştır. Onun böylesi bazı atamalarda bulunması, aslında sınırları oldukça genişleyen İslam devletinin coğrafyasında birlik ve beraberliği sağlamaya yönelikti. Çünkü atadığı akrabalarının kendisine daha çok itaat edeceğini ve düzenin bu şekilde daha sağlam bir şekilde korunacağına inanmış ve bu tarzda bir içtihatta bulunmuştu. Ancak onun bu içtihadı, sosyolojisi değişen toplum üzerinde istediği neticeyi sağlamamıştı. Evet atadığı valiler ona itaat etmiş ancak bazı valilerin bazı uygulamaları yüzünden halkın bir kesimi onun bu tür seçimine ve bazı icraatlarına karşı gelmişlerdi. Bu durum ilerde bazı mezheplerin veya ekollerin devleti yöneten halifelerin yakın akrabalarını vali olarak veya başka ciddi görevlere atamaması gerektiği anlayışını benimsemelerine yol açmıştır. Yine Hâricîlerden bazı gruplar

[155] Ethem Ruhi Fığlalı, "İbâzîye'nin Siyâsî ve İtikâdî Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 21/ (1976), 323-344.

devlet yöneticisinin zayıf bir kabileye mensup olması gerektiğini, çünkü bu sayede görevinin hakkını veremeyen yöneticinin azlinin mümkün ve kolay olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Hz. Osman'ın diğer bir icraatı, bazı yakın akrabalarına bol miktarda bağışta bulunmasıydı. Bu konuda da kendisi bir içtihatta bulunmuştur. Bu içtihadın doğruluğu veya yanlışlığı tartışılabilir. Çünkü Hz. Osman peygamber değil ve ona vahiy de gelmiyordu. O da bu ve benzeri konularda o günkü şartlarda Hz. Peygamber'den gördükleri, öğrendikleri ve kendi bildikleri muvacehesinde içtihatta bulunacaktı ve öyle de yapmıştır. Onun yaptığı bu içtihat da ilerde bir halifenin yetki sınırlarının ne olduğu ve ne olabileceği ve devlet hazinesinden ne tür bir harcama yapabileceği tartışmalarına neden olmuştur. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de Emevîler ve Abbasîler devrinde devletin başına geçen halifeler devlet hazinesinden diledikleri şekilde harcama yapmışlardır. Şahsî dindarlıkları hariç onları böyle harcamalardan alıkoyan veya denetleyen herhangi bir kurumsal müessese de oluşturulamamıştır. Yine bu ve benzeri durumlar ilerde çeşitli tartışmalara neden olmuş, kaynakların adil dağıtılmadığı gerekçesiyle birçok olay meydana gelmiştir. Hatta denebilir ki bu tür harcamalar günümüzde de "örtülü ödenek" şeklinde halen devam etmektedir.

Hz. Osman döneminde meydana gelen diğer bir olay ise halifenin istifa edip etmemesi meselesi olmuştur. Onun evi, isyancı gruplar tarafından kuşatılınca, isyancılar onun halifelikten çekilmesini yani istifa etmesini istemişlerdi. O da olayların yatışması için aslında ilk başlarda istifa etmeyi düşünüyordu. Ancak yine de bu meseleyi Abdullah b. Ömer ile istişare etti. Abdullah b. Ömer böylesi bir durum karşısında onun halifelikten çekilmesini doğru bulmamış ve ona şöyle demiştir: "Eğer bu baskı karşısında istifa edersen bu bir yol olur. Her önüne gelen bir grup eline kılıcı alır ve icraatını beğenmediği halifenin istifasını ister. Bu durumda istifa etmenin böyle bir sakıncası vardır". Hz. Osman da bu tavsiye üzerine istifa etmemiş ve direnmeyi tercih etmiştir. Ancak bu durum da ilerde farklı ekollerin farklı anlayışlar benimsemesine yol açacaktır. Örneğin Haricîler, zulmedip halifelikten çekilmeyen yani diğer bir tabirle istifa etmeyen bir halifenin öldürülmesi gerektiği fikrini benimsemişlerdir. Buna karşın Ahmed İbn Hanbel ve İmam Eş'arî gibi zatlar, kendi zamanlarına kadar cereyan eden dahilî savaşlardan bir sonuç alınamadığını da göz önünde bulundurarak bu ve buna benzer nedenlerden dolayı, tamamen yoldan çıkan

ve zulmeden bir halifeye karşı bile silahla isyan etmenin doğru bir yol ve yöntem olmayacağı kanaatine varmışlardır. Halifenin söz ve nasihat ile uyarılması gerektiği fikrini ve anlayışını benimsemişlerdir. Çünkü zulmeden bir halifeye silahla karşılık vermenin çok daha fazla kan dökülmesine sebep olacağını, bu durumda onun devrilip devrilmeyeceğinin de meşkuk olduğunu ancak bu arada binlerce kişinin zarar göreceği endişesinden dolayı böyle bir yönteme karşı çıkmışlardır. Sünnî kesimin benimsediği bu devlet yönetiminde istikrarı önceleyen asayiş merkezli bakışı sebebiyle muhalif fırkalar tarafından "Meliklerin tâbileri" gibi vasıflarla anılmalarına sebep olmuştur. Şia da benzer bir şekilde cevr sahibi (diktatör) bir sultana karşı silahla karşılık vermenin doğru olmayacağı kanaatindedir. Ancak 1979 İran İslam devriminden sonra Şiî ulemanın tamamı olmasa bile önemli bir kesimin bu fikirden vazgeçtiğini söylemek mümkündür.

Diğer taraftan halife seçilen bir kimsenin ömür boyu halifelikte kalıp kalmayacağı konusu da tartışılmıştır. Hulefa-i Raşidin dediğimiz ilk dört halife ömür boyu halifelik yapmışlardır. Ancak bu husus dinî bir emir değil o zamanki Arap örf ve adetleriyle ilgili bir durumdu. Çünkü o zamanki Arap kabilelerinde kabile reisleri çok nadir bazı durumlar hariç kabilelerine ömür boyu başkanlık ederlerdi. Ölmeleri durumunda erkek olan yakın akrabalarından biri onun yerine seçilirdi. Araplardaki bu örf bir yönüyle yani ömür boyu görevini devam ettirme bakımından ilk dört halifeye de yansımıştır. Ancak ölmeleri halinde yakın akrabadan birinin onun yerine seçilmesi adeti uygulanmamış, onun yerine mü'minler arasından takva ve liyakata göre bir seçim yapma tercih edilmiştir.[156]

Hz. Osman döneminde cereyan eden ve daha sonra çeşitli ihtilaflara neden olan diğer bir olay da halifenin hangi durumlarda öldürülüp öldürülmeyeceği, öldürülmesi veya azl edilmesi gerekiyorsa bunun hangi durumlarda olabileceği meselesi olmuştur Nitekim Hz. Osman'ın evini saran isyancılar Hz. Osman'ı öldürmüşlerdir. Bu husus Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra daha çok tartışma konusu olmuştur. Hz. Osman'ın öldürülmesi Haricîler ve bazı Şiî gruplar hariç tüm ümmet tarafından caiz görülmemiş ve takbih edilmiştir.

[156] Hâricîler'in Hz. Osman algısı için bkz. Adem Lök, "İlk Dönem Hâricî Kaynaklarına Göre Hz. Osman", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2014), 137-150.

Özellikle bazı Haricî grupların halifenin zulmetmesi durumunda öldürülmesi gerektiği görüşünü benimsediklerini daha önce de ifade etmiştik. Yine bu anlayışta olan Haricîlere göre Hz. Osman zulmetmeye başlamış ve bu nedenle haklı olarak öldürülmüştür. Halife zulmetmeye başladığı zaman öldürülebilir görüşü kabul edilse bile halifenin zulmedip etmediğine kim karar verecek? Bir grup çıksa kendi kafasına göre mevcut halifenin zulmettiğini iddia etse, ama diğer kahir ekseriyet bu görüşte olmasa durum ne olacaktır? Bir halife hangi durumlarda öldürülebilir veya azledilebilir? Bu ve buna benzer durumlarda bir karar mercii olmadığından halifeyi azletmeye yönelik her teşebbüs dahili fitneyi yani bir iç savaşı netice vermekten başka hiçbir işe yaramayacaktır. Bu durumu göz önünde bulunduran Sünnî ulema, takip etmesi gereken çizginin dışına çıkan bir halife veya devlet başkanına karşı silahlı isyana girişip onu devre dışı bırakmayı caiz görmemiş, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bunun doğru bir yöntem olmadığını kabul etmişlerdir. Sünnîliğin iki büyük ekolü olan Eş'arîlik ve Maturidîlik de bu konuda aynı görüştedirler. Ancak buna rağmen İslam Tarihinin birçok evresinde mevcut halifeye isyan edip hatta onu öldürüp yerine başkasının tayin edildiği birçok olay da cereyan etmiştir. Nitekim Abbasîler, Emevîler devletini bu yöntemle ortadan kaldırmışlardır. Emevî, Abbasî, Selçuklu, Osmanlı ve diğer İslam devletlerinin iç siyasetlerinde de bu durumun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse, Yavuz Sultan Selim üstelik babası olmasına rağmen II. Bayezid'i, rızasının hilafına bir yöntemle devlet başkanlığından düşürmüş ve yerine kendisi geçmiştir.

Öte yandan İsnaaşeriyye'nin aksine imamlığı vehbî bir şey olarak görmeyen Zeydîler, imamın gerekli şartları yitirmesi durumunda azledilebileceğini ve böylesi bir İmama karşı da ayaklanılabileceğini benimsemişlerdir.[157] İbâzîler de gerekli şartların oluşması halinde zalim imamın azledilmesi gerektiğini kabul ederler. Ancak bu noktada zalim imam zayıf ise azledilir, güçlü ise huruç iyi bir yol ve yöntem değildir, yalnız isyan ifade eden emirlerine itaat edilmez.[158]

Hz. Osman dönemi olaylarından mezhepler arasında tartışmaya ve fikir ayrılığına neden olan bir diğer olay da bir mü'minin bir mü'mini hangi durumlarda

[157] Mehmet Ümit,"Zeydîlik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya – Mehmet Ümit (İstanbul: Nobel Yayınları, 2020), 144.
[158] Orhan Ateş, "İbâdî İmamet Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/5 (2017), 17.

öldürüp öldüremeyeceği meselesidir. Hz. Osman, evini kuşatanlara karşı yaptığı konuşmada kendisinin öldürülmeyi gerektirecek bir iş yapmadığını, yani yine kendi ifadesiyle zina yapmadığını, haksız yere bir adam öldürmediğini ve dinden de dönmediğini açıklamıştı. Hz. Osman bir kişinin ancak bu yukarıda ifade edilen üç şeyden dolayı öldürülebileceği inancındaydı. Bunun da dinî bir kural olduğunu ifade etmişti. Bu yüzden muhtemelen kendisinin isyancılar tarafından öldürülmeyeceğini tahmin ediyordu. Yine evini kuşatanlara karşı yaptığı konuşmada kendisini öldürmeleri halinde bundan böyle hiçbir zaman bir arada toplu olarak namaz kılamayacaklarını yani birlik ve beraberliklerinin bozulacağını ve bundan sonra da hiçbir şekilde bu birlik ve beraberliğin sağlanamayacağını onlara hatırlatmıştır. Hz. Osman bu birlik ve beraberliğin bozulmaması ve Müslümanların birbiriyle savaşıp kan dökmemesi için isyancılarla savaşmak için kendisinden izin isteyen Medine halkına da izin vermemişti. Ancak isyancılar bu tehlikeyi umursamamış, oldukça sorumsuz davranmış ve Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir. Akabinde Hz. Osman'ın öngörüsü gerçekleşmiş ve onun öldürülmesinden sonra İslam ümmeti farklı farklı fırkalara bölünerek bir daha asla tam anlamıyla birlik ve beraberliğini sağlayamamıştır.

Bu öldürülme olayının netice verdiği bir tartışma konusu da bir mü'minin haksız yere öldürülmesi durumunda katilin veya katillerin ahiretteki durumlarının ne olacağı hususudur. Nitekim Kur'an'ı-Kerim'in çeşitli ayetlerinde (Nisa: 93; Furkan: 68-69 gibi) bir mü'mini haksız yere öldürenlerin ebedî olarak cehennemde kalacakları ifade edilmektedir. Hz. Osman'ı öldürenler ümmetin kahir ekseriyeti tarafından takbih edilince, isyancılar ve daha sonra Haricîler ve Şia'nın bir kısmı düştükleri bu durumdan kurtulmak için Hz. Osman'ın haksız yere değil, haklı olarak öldürüldüğü argümanını ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan bu olay Siffin savaşı neticesinde gerçekleşen tahkim (hakem olayı) meselesinde de gündeme gelmiş ve her iki hakem de Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğü konusunda aynı görüşü paylaşmışlardır.

İslam hukukunda haksız yere bir kişiyi öldürmek büyük günahtır (kebîre). Haricîlerin iman anlayışlarına göre amel imandan bir cüz olduğu için onlar, büyük günah işlemekle imanın bir arada olamayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Böylesi bir anlayışa göre büyük günah işleyen bir kimse imanı terk etmiş ve küfre girmiştir. Haricîler bu anlayışlarını bir silah olarak kullanmışlar ve muhaliflerinin tamamını küfre girmekle suçlamışlardır. Siffin savaşının sonunda Haricîler hakem olayını kabul

eden kimseleri de büyük günah işlemekle suçlamışlar ve Hz. Ali'ye karşı da bu yüzden savaşmışlardır. Diğer taraftan yine Haricîler, "haksız yere bir kimseyi öldürmek büyük günahtır" hükmünce içine düştükleri paradokstan kurtulmak için kendilerinin değil, muhaliflerinin büyük günah işlediklerini, büyük günah işleyenlerin küfre girdiklerini, bunun neticesinde de öldürülebilecekleri savını öne sürmüşlerdir.

Haricîlerin bu şekildeki iddialarına karşı, bu sefer bu teze bir tepki olarak bu görüşlerin yanlış ve eksik olduğunu öne süren Mürcie anlayışı ortaya çıkmıştır. Mürcie ekolünün görüşlerini benimseyenlere göre bu anlayış hem Kur'an'a ve hem de özellikle bazı hadislere aykırı olan bir görüştür. Çünkü bazı hadislerde ifade edildiğine göre bir mü'min günah, hatta büyük günah da işleyebilir. Bu durum onun imanına zarar vermekle beraber küfre veya dinden çıkmasına bir neden teşkil etmez. Böylece bu anlayışa göre büyük günah işleyen birisi iman dairesi içerisindedir, Müslümandır ve diğer Müslümanlar için cari olan hukukun tamamı onun hakkında da caridir. İmam-ı Azam da bu görüşü benimsemiş ve bu yüzden kendisi hakkında bazı kaynaklarda "O Mürcie'dendi" denmiştir. Ancak daha sonra, Mürcie anlayışını benimseyen bazı kimseler bu makul sınırda durmamışlar, daha da ileri giderek, "günah işlemek kişinin imanına zarar vermez" anlayışını benimseme cihetine gitmişlerdir. Böylesi bir anlayışı benimsemekle İslam ümmetinin ana gövdesinden kopmuşlar ve marjinal bir grup haline gelmişlerdir.

Haricîlerin ve Mürcienin bu tez ve anti tezleri, "büyük günah işleyen dinden çıkar ama küfre girmez" tezini savunan Mu'tezile mezhebinin de doğuşuna tesir etmiştir. Mu'tezile kurucuları (Vasıl b. Ata ve kayın biraderi Ubeyd), bu ve benzeri fikirlerden etkilenmişler, ancak "büyük günah işleyen küfre girer" hükmünün İslam hukuku açısından doğuracağı çok sert sonuçlardan kaçınmak için, Haricîlerin "büyük günah işleyen küfre girer" hükmünü yumuşatmışlar ve kendilerince daha ehven olan "büyük günah işleyen dinden çıkar ancak küfre girmez" anlayışını öne sürmüşlerdir. Diğer taraftan, özellikle bu "büyük günah işleme fiilinin", mü'min olan bir kimsenin yapabileceği bir amel olmadığını, bu yüzden büyük günah işleyen kimselerin, Allah'ı ve Peygamberi inkâr etmedikleri için de kafir sayılamayacaklarını Haricîlerin ve Mürcienin bu iki uçtaki tezlerine karşılık orta bir tez olarak öne sürmüşlerdir. Bu anlayıştan hareketle, "el-menzile beyne'l-menzileteyn" görüşünü ve kavramını İslam Kelam literatürüne kazandırmışlardır. Mu'tezilenin bu anlayışına göre bir mü'min,

büyük bir günah işlerse iman dairesinden çıkar ancak Allah'ı ve peygamberi inkâr etmediği için de küfre girmez. İmanla küfür arasında orta bir yerdedir. Tövbe ederse iman dairesine geri döner. Tövbe etmeden ölürse, bu durumda imansız ölmüş olacağından Cehenneme girer ve orada ebedî olarak kalır.[159]

Hz. Osman döneminde cereyan eden bu ve benzeri bazı olaylar yukarıda da bahsettiğimiz gibi dinî, siyasî ve fikrî tartışmaların kapısını açmış ve ilerde mezhep, fırka veya ekol dediğimiz oluşumların olgunlaşmasına ve tarih sahnesine çıkmalarına neden olmuştur. Bu tartışmalar, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra halife olarak seçilen Hz. Ali döneminde daha da alevlenecek hatta siyasî çatışmalara bile neden olacak ve mezheplerin tamamen gün yüzüne çıkmasına neden olacaktır.

[159] Kebîre meselesi etrafındaki tartışmalar ve mezheplerin benimsediği görüşlere dair bk. Mustafa Türkgülü, "Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkındaki Kelâmî Tartışmalar", *Diyanet İlmî Dergi* 36/4 (2000), 63-68; Muharrem Akoğlu, "Kebîre ve İman Bağlamında Hâricîlik-Mu'tezile İlişkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/2 (2007), 317-339.

İKİNCİ BÖLÜM
HZ. ALİ'İNİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

2.1. HZ. ALİ'NİN HAYATI

2.1.1. Hz. Ali'nin Çocukluğu

İsim ve nesebi: Ali b. Ebi Talib b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdimenaf el Kureyşî el Haşimî'dir. Babası Hz. Peygamberin amcası Ebû Tâlib, annesi de Haşim oğlu Esed'in kızı (Fâtıma bint Esed b. Haşim)'dır. Künyesi Ebû'l-Hasan ve Ebû Turab, lakabı Haydar, ünvanı Emiru'l-Müminindir.[160]

Resûl-i Ekrem ile amca çocuğu olan Hz. Ali, hicretten 23 yıl önce başka bir rivayete göre de Fil yılından otuz yıl sonra, 13 Recep Cuma günü (29 Temmuz 599) Mekke'de dünyaya geldi.[161]

Hz. Ali, geniş omuzlu, orta boylu, koyu esmer tenli, iri gözlü, saçları dökük ve güzel yüzlü bir kimseydi. Bununla beraber cesur, alçak gönüllü, cömert, zühd sahibi, adil, halim ve selim biriydi.[162] Hz. Ali, 'Ebûl Hasan' (Hasan'ın babası), 'Esedullah' (Allah'ın aslanı) ve 'Ebû Türab' (toprağın babası) gibi isimler ile künyelenmiştir. Hz. Ali'ye, Ebû Türab lakabını Resûlullah (s.a.v) vermiştir. Bu konuda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. En yaygın olan ve Müslim'den gelen bir rivayete göre: Bir gün Resûlullâh kızı Fâtıma'nın evine gelip Hz. Ali'yi göremeyince nerede olduğunu sordu. Hz. Fâtıma: 'Bir şeye üzülüp dışarı çıktı, galiba mescide gitti' dedi. Resûlullah mescide gitti. Hz. Ali'yi toprağın üzerinde vücudu toza toprağa bulaşmış halde uzanırken gördü. Resûlü Ekrem, mübarek elleriyle tozu toprağı gidererek: 'Kalk ya Ebû Türab!' buyurdu. Bu sebeple, Hz. Ali en çok bu ismi sever beni onunla çağırın derdi.[163]

Mekke-i Mükerreme'de açlık ve kıtlığın baş gösterdiği bir dönemde Resûlullah'ın amcası Ebû Tâlib, ailesinin kalabalık olması sebebiyle maddi anlamda sıkıntı çekmekteydi.

---

[160] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 81.
[161] Şemsüddin Ahmed Sivasî, *Dört Büyük Halifeden Menkıbeler= Menakıb-i Çehar Yar-ı Güzin* (İstanbul: Pırlanta Yayınları, 1980), 295.
[162] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/27-28; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/360.
[163] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 2015, 176-178.

Hz. Muhammed (s.a.v) – peygamberlikten önce- amcasının yükünü hafifletmek ve ona yardımcı olmak maksadıyla, amcasının en küçük oğlu olan Hz. Ali'nin bakımını üstlendi ve onu himayesine aldı.[164]

Hz. Ali, Resûlullah'ın yanına geldiğinde 4-5 yaşlarındaydı. Hz. Ali, çocukluk yıllarını Peygamberimizin yanında onun terbiyesi altında geçirmiştir.[165]

2.1.2. Hz. Ali'nin Gençliği ve Müslüman Oluşu

Hz. Ali çok küçük yaşlarda Resûlullah'ın yanında kalmaya başlamıştı. Resûl-i Ekrem'e, Peygamberlik geldiğinde ilk olarak Hz. Hatice ve aile efradı ile beraber Hz. Ali de iman etmiştir. Hz. Ali, Müslüman olduğunda 9-10 veya 11 yaşlarındaydı.[166]

Muhammed b. Ka'b el Kurazî'den gelen bir rivayete göre: Kadınlardan ilk iman eden Hz. Hatice, erkeklerden ilk iman edenler ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'dir. Hz. Ebû Bekir, Müslümanlığını açıkça ilan etmiş ancak Hz. Ali babasından korktuğu için imanını gizlemiştir. Daha sonra babası ona, Resûlullah'a uymasını onu desteklemesini ve yardımcı olmasını emretmiştir. Bundan sonra Hz. Ali de Müslümanlığını açıkça ilan etmiştir.[167]

Hz. Ali, tam buluğ çağına eriştiğinde İslâm ile şereflenmişti. Bu sebeple mümin olarak ergenlik çağına girmiş olduğundan hiç putlara secde etmemiştir. Hz. Ali, İslâm tarihinde Müslüman olan ilk çocuk sayılmaktadır. Resûlullah'ın yanında tamamen İslâm terbiyesi ile büyümüştür.[168]

Hz. Ali, Bedir savaşında sancaktarlık ile beraber keşif birliğinin başında yer almış ve savaş esnasında Resûlullah'a bilgi vermiştir. Uhûd gazvesinde birçok yerinden yaralanarak gazi olmuştur.[169]

Hudeybiye anlaşmasında sulh metnini kaleme almıştır. Mekke'nin fethinde Resûlullah'ın yanında yer almış, fetih gerçekleştikten sonra ise Hz. Peygamber ile beraber bütün putları kırmıştır.[170]

---

[164] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/262.
[165] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/386.
[166] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/20-21; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/361.
[167] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/385.
[168] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/263.
[169] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 2/94.
[170] Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 3/120.

Hz. Ali, Resûlullah'ın bütün savaşlarında sancaktarlık yapmıştır. Allah Resûlü onu, ailesine göz kulak olması için Tebük gazvesinde Medine'de bırakmıştır.[171]

Hz. Ali, Tebük gazası dışında Hz. Peygamber'in diğer bütün savaşlarında onun yanında yer almış ve büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ali, Peygamberimizden pek çok hadis rivayet etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'i ona arz etmiştir.[172]

Hz. Ali, İslâm'ın dört büyük halifesinden biri olup Resûlullah'ın kendisinden razı olarak vefat ettiği kimselerden ve Cennetle müjdelenen sahabelerdendir. Hz. Ali, İslâmî ilimlerde sahip olduğu derin bilgiler, savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar ve takvası ile bilinmektedir.

2.1.3. Hz. Ali'nin Hicret Esnasındaki Konumu

Sözlükte "terk etmek, ayrılmak, ilgisini kesmek" anlamına gelen hicret "kişinin herhangi bir şeyden bedenen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması" demektir. Terim olarak genelde gayri müslim ülkelerden İslâm ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber'in ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade eder.[173]

İslâmiyet'in gelmesi ve yayılmasıyla Allah Resûlü ve ashabı Mekke müşrikleri tarafından bir takım işkence ve baskılara maruz kaldılar. Müslümanların maruz kaldığı işkencelere üzülen Peygamberimiz, Miladi 615 yılı Recep ayı içersin de Hz. Osman ve Hz. Rukıyye'nin de aralarında bulunduğu on bir erkek dört kadından oluşan bir grup sahabeye Habeşistan'a hicret için izin verdi.[174]

Mekke müşrikleri Müslümanlara ve Hz. Peygamber'e üç yıl süren (M/616-619) boykot uyguladılar. Boykotun ardından Hz. Peygamber'i her zaman koruyup kollayan Ebû Tâlib'in vefatı ile de Müslümanlara uyguladıkları baskı ve işkenceleri daha da arttırdılar. Tüm bunlara rağmen Resûlullah (s.a.v), İslâm'ı tebliğe devam etti. Mekke yakınlarında bulunan Akabe mevkiinde bir grup Medineli ile yaptığı görüşme neticesinde onlar Müslüman oldular. İslâm'ın Medine'de bulunan Evs ve Hazrec kabileleri arasında yayılmasıyla Hz. Peygamber (s.a.v) onlarla Akabe Biatlarını

[171] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/22.
[172] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/382.
[173] Ahmet Önkal, "Hicret" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998), 17/458-460.
[174] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/344.

gerçekleştirdi. İkinci Akabe Biatından sonra hicretin başlamasıyla ashabın büyük çoğunluğu Mekke'den Medine'ye göç etti.[175]

Hicret eden sahabelerden sonra Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.v) ile beraber Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali kalmıştı. Resûlullah (s.a.v) hicret için Allah'tan gelecek izni bekliyordu.[176]

Kureyş Müşrikleri, Müslümanların çoğunluğunun Medine'ye yerleşmesi üzerine Hz. Muhammed'in de Medine'ye giderek orada kendilerine karşı bir güç oluşturmasından endişe ettiler. Müslümanların kendilerine karşı bir tehlike oluşturacağını düşünen müşrikler bu sebeple Darü'n-Nedve'de toplandılar.[177] Yapılan toplantıda çeşitli önerilerde bulunulsa da en son Ebû Cehil'in teklifi ile Haşimoğullarının kan davası gütmemesi için her kabileden biri seçilerek Hz. Peygamberin öldürülmesi kararı verildi. Müşriklerin bu planı Hz. Cebrail aracılığıyla Resûl-i Ekrem'e bildirildi ve Allah Teâlâ hicret için Resûlullah'a izin verdi.[178]

Bu durumdan Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bahsedilmektedir: '*Hatırla ki kâfirler seni tutup yakalamaları veya öldürmeleri yahut seni yurtlarından çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Allah da onlara tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.*'(el-Enfâl 8/30)

Hemen hazırlıklara başlayan Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ebû Bekir'in evine gitti ve hicret için hazırlıklara başlamasını istedi. Resûlullah evinden ayrılırken evde olmadığının anlaşılmaması için Hz. Ali'ye hırkasını vererek gece kendi yatağına yatmasını ve yanında bulunan emanetleri sahiplerine teslim ederek daha sonra da peşlerinden gelmesini istedi. Hz. Ali, Resûlullah'ın emrini yerine getirerek emanetleri sahiplerine teslim etti. Müşrikler Resûlullah'ın evine baskın yaptıkları zaman karşılarında Hz. Ali'yi görünce şaşırdılar ve Hz. Ali'yi bir süre hapsedip daha sonra serbest bıraktılar.[179]

Hz. Ali, Peygamberimizden sonra Mekke'de üç gün daha kaldı ve sonra Mekke'den ayrılarak Kuba'da Hz. Peygamber'e yetişti. Hz. Muhammed (s.a.v)

[175] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/88-90; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 1/404.
[176] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 1/445.
[177] İbn Sa'd, *Siyer*, 229.
[178] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/128; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/103.
[179] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/126.

hicretten sonra Medine'de Muhacir ve Ensar arasında kurulan kardeşlik (Mûahât) esnasında Hz. Ali'yi de kendisine kardeş olarak seçmiştir. Hz. Ali, hicret esnasında büyük fedakârlık göstermiş, Allah'ın rızasını kazanmak için canından vazgeçmeyi göze almıştır.[180] Hicret olayı, Müslümanlar için ifade ettiği öneminden dolayı Hz. Ömer'in halifeliği döneminde takvim başlangıcı olarak kabul edilmiştir.[181]

Hicret, İslâm tarihinin en önemli olaylarından biridir. Hz. Peygamber'in Medine'ye ulaşmasıyla İslâm tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. Hicret, Müslümanların, Kureyş müşriklerinin işkencelerinden kurtulmalarına ve bu vesileyle Hz. Muhammed (s.a.v) önderliğinde Medine'de bir İslâm devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Müslümanların siyasî güç elde etmesi ile de İslâmiyet'in yayılması hız kazanmıştır.

2.1.4. Hz. Ali'nin Hz. Fatımıyla Evlenmesi

Resûlullah'ın (s.a.v) en küçük kızı olan Hz. Fâtıma, genel kabule göre Resûlullah otuz beş yaşlarında iken, 605veya 606 yılında Mekke'de dünyaya geldi.[182]

Hz. Fâtıma, Resûlullah'ın terbiyesi ile yetişmiş, hayâsı, cömertliği, yürümesi ve konuşması gibi her yönüyle babasına benzemekteydi. Onu görenler bu özelliklerinin yanında, yüz siması ile de Hz. Peygamber'e (s.a.v) benzetmişlerdir. Hz. Fâtıma'ya künye olarak, babasının annesi anlamında '*Ümmü Ebîhâ'* denilmiştir. Ayrıca ona, iffet ve hayâsından dolayı *'Betül'*, parlak ve aydınlık yüzlü anlamında da '*Zehra'* lakabı verilmiştir.[183] İslam Tarihi kaynaklarında, Hz. Fâtıma'nın çocukluk ve gençlik yılları ile ilgili bilgiler oldukça azdır.

Hz. Fâtıma, Resûlullah'ın hicretinden bir süre sonra içlerinde kız kardeşi Ümmü Gülsüm ve Hz. Ebû Bekir'in ailesinin de bulunduğu bir kafile ile Medine'ye hicret etmiştir.[184]

Hicretten bir süre sonra önce Hz. Ebû Bekir daha sonra da Hz. Ömer, Hz. Fâtıma ile evlenmek istemiş fakat Resûlullah (s.a.v) onların bu teklifini kabul etmemişti. Daha sonra bu durumu öğrenen Hz. Ali -rivayetlere göre cariyesinin de onu

[180] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/21.
[181] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/216.
[182] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 70.
[183] Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 4/480.
[184] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/133.

cesaretlendirmesiyle- Resûlullah'ın huzuruna çıkarak Hz. Fâtıma'ya talip olmuş ve bu isteği Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından olumlu karşılanmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) ona: '*Mehir olarak verecek bir şeyin var mı?*' diye sordu. Hz. Ali: '*Hayır'* cevabını verdi. Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ali'den Bedir ganimeti olarak payına düşen zırhı, Hz. Fâtıma'ya mehir olarak vermesini istedi. O da bu isteği kabul etti. Resûlullah (s.a.v), Hz. Fâtıma'ya kadife bir elbise, bir su kırbası ve içi hurma lifi ile doldurulmuş bir yastığı çeyiz olarak verdi.[185]

Hz. Ali, hicretin ikinci yılı Safer ayında Hz. Fâtıma ile evlendi. Onların nikâhlarını ise Hz. Peygamber (s.a.v) bizzat kıydı.[186]

Hz. Fâtıma ve Hz. Ali'nin evliliğinden, Hasan, Hüseyin ve Muhsin adında üç erkek; Ümmü Gülsüm ile Zeynep adında da iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Hz. Ali, Hz. Fâtıma vefat edinceye kadar başka bir hanımla evlenmemiştir.[187]

Hz. Fâtıma, Resûlullah'ın vefatından 6 ay sonra vefat etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in nesli Hz. Fâtıma ve onun çocukları ile devam etmiş ve halen de devam etmektedir.[188]

2.1.5. Hz. Ali'nin İlk Üç Halife Dönemindeki Konumu

Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatı ile İslâm toplumunda çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Müslümanların karşılaştığı ilk problem Hz. Peygamber'den sonra kimin halife olacağı hususudur.

Resûlullah'ın vefatının hemen ardından teçhiz ve defin işlemleri devam ederken Ensar'dan bir grup sahabe, Sakîfetü Beni Sâide'de toplanarak kimin halife olacağını görüşmeye başladı. Bu durumu haber alan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde ile birlikte hemen toplantı yerine gittiler. Hz. Ebû Bekir, bu toplantıda Ensar ve Muhacirlerden birer kişi seçilmesini isteyen Ensar'a bu görüşün doğru olmadığını ve İslâm birliği için tek lider etrafında toplanılmasının daha uygun olacağını söyledi. Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı halifeliğe aday olarak gösterdi ve ikisinden birini

[185] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 3/175-176.
[186] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 2/113.
[187] Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Beyrut : Dâru Sadır, 1982), 3/396.
[188] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zadü'l-mead*, 1/97.

seçmelerini teklif etti. Ancak sahabeler, Hz. Ebû Bekir'in halife olmasını daha uygun görerek Mescid-i Nebevî'de ona biat ettiler.[189]

Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine, Hz. Ali'nin biat etmesi ile ilgili kaynaklarda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetler onun halife seçiminin ikinci günü diğer bazı rivayetler onun altı ay yani Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra halifeye biat ettiği şeklindedir.[190]

Kaynaklarda Hz. Ali'nin biat hususunda gecikmesine Hz. Fâtıma ile Hz. Ebû Bekir arasında yaşanan bir hadise gerekçe olarak gösterilmektedir.

Bu konu şöyle rivayet edilmektedir: Hz. Fâtıma, Allah Resûlu'nün vefatından sonra babasının mirasını Hz. Ebû Bekir'den istemiştir. Ancak Hz. Ebû Bekir Resûlullah'tan işittiği: '*Peygamberler miras bırakmaz onların bıraktığı sadakadır.*' hadisini gerekçe göstererek onun bu talebini reddetmiştir. Hz. Fâtıma'nın bu sebeple Hz. Ebû Bekir'e biraz kırgın olduğu ve ona ölünceye kadar biat etmediği bu olaydan dolayı Hz. Ali'nin de halifeye biraz kırgın olan eşini üzmemek için Hz. Ebû Bekir'e biat hususunu bir müddet ertelediği kaynaklarda ifade edilmektedir.[191]

Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi hususundan İbn Kesir şöyle bahsetmektedir: Hz. Ebû Bekir'e biat edildiği zaman Hz. Ali de ona biat edenler arasındadır. Hz. Ali, eşi Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra da halifeye olan biatını yenilemiştir.[192]

Hz. Ali'nin halife seçilen Hz. Ebû Bekir'e biat etmekte gecikmesi hususu, Şia'nın iddia ettiği gibi asla halifeliğin kendi hakkı olduğu düşüncesiyle değildir. Hz. Ali hilafet konusunda herhangi bir hak iddiasında bulunmamıştır. Bilakis Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinde ona hep destek olmuş ve onun danışmanları arasında yer almıştır.

Hz. Ebû Bekir rahatsızlanınca sahabeler ile yaptığı istişareler neticesinde kendisinden sonra Hz. Ömer'i halife olarak tayin etti. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in vefatı üzerine Hicretin 13. yılında Mescid-i Nebevî'de Müslümanlardan biat aldı.[193]

---

[189] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/305.
[190] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/474.
[191] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 5/33-40.
[192] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/473.
[193] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, 360.

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in vasiyeti üzerine Kur'an ve hadis konusunda derin bilgisinden dolayı Hz. Ali'yi kadı olarak tayin etmiştir.[194] Halife Hz. Ömer, Kudüs'ün fethi için yaptığı sefere çıkarken Medine'de vekil olarak Hz. Ali'yi bırakmıştır. Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir döneminde olduğu gibi Hz. Ömer döneminde de halifenin danışmanları arasındadır.[195]

Hz. Ömer döneminde Hz. Ali, halifeye Resûlullah'ın hicretini takvim başlangıcı olarak kullanılmasını teklif etmiş, bu görüşü halife tarafından kabul edilmiştir.[196]

Hz. Ömer, halifeliği boyunca yönetim konusunda olduğu gibi bütün konularda her zaman istişare ile hareket etmiştir. Halife seçimini de oluşturduğu şûranın istişaresine bırakmıştır. Hz. Ömer, azatlı bir köle tarafından hançerlenince halife seçimi için Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu bir şûra oluşturmuştur. Oluşturulan şûra ile Hz. Osman halife seçilmiştir.[197]

Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Hz. Ali, halifeye sadece dinî alanda yaptığı bazı yenilikler hususunda tenkitte bulunmuştur. Halifenin, Hac zamanı Mina'da Hz. Peygamber ve önceki iki halifenin aksine namazı iki yerine dört rekât kıldırmasına Hz. Ali karşı çıkmış ve bu konuda halifeye tepki göstermiştir.[198]

Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci döneminde ortaya çıkan karışıklıklarda Hz. Ali, Hz. Osman'a karşı yapılan muhalif hareketlere fiilen katılmamış, her zaman halifenin yanında olmuş ve onu desteklemiştir. Hz. Osman'ın evi isyancılar tarafından muhasara altına alındığında, Hz. Ali isyancılara engel olmaya ve onları vazgeçirmeye çalışmıştır. Halifeyi korumak üzere oğulları Hasan ve Hüseyin'i, Hz. Osman'ın evine göndermiştir. Ancak Hz. Ali, bütün bu çabasına rağmen Hz. Osman'ın şehit edilmesine engel olamamıştır.[199] İlk iki halife döneminde olduğu gibi Hz. Osman'ın halifeliği döneminde de Hz. Ali onun danışmanları arasında yer almıştır.[200]

---

[194] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/364.
[195] Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, 3/442.
[196] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/216.
[197] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/65; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/70-72.
[198] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/39-40.
[199] Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, 2/558-559.
[200] Şakir, *Hulefâ-i Râşidîn*, 354.

Hz. Ali, ilk üç halife döneminde Medine'de kalmıştır. Bu dönemlerde fiili olarak hiçbir savaşa katılmamış ve idarî herhangi bir görevde bulunmamıştır. Genellikle Kur'an, Sünnet ve İslâmi ilimler ile meşgul olmuştur.

2.1.6. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi

Hz. Osman, Hicretin 36. yılı Zihhicce ayının 19'un da Mısır, Kûfe ve Basra'dan gelen bir grup isyancı tarafından şehit edildi.[201] Halifenin şehit edilmesiyle Medine toplumunda otorite boşluğu meydana geldi. Gerek Medine halkı ve gerekse isyancılar yeni bir halife arayışına başladılar. Bunun için Mısırlılar Hz. Ali'yi, Basralılar Hz. Talha'yı, Kûfeliler ise Hz. Zübeyr'i halife seçmek istediler. Ancak Hz. Ali, Talha ve Zübeyr halifelik için yapılan bu teklifleri reddettiler. Bunun üzerine halk Sa'd b. Ebû Vakkâs'a biat etmek istedi ancak o da bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer'e teklif götürüldü ancak halifelik teklifi onun tarafından da reddedildi. Ne yapacağını şaşıran isyancılar mevcut olan siyasî belirsizliği gidermek için halife seçme konusunda Medinelileri tehdit edip baskı yapmaya başladılar. [202].

Bunun üzerine Medine halkı, halifelik için Hz. Ali'nin bu işi kabul etmesinde ısrarcı oldular. Hz. Ali, içinde bulunulan mevcut durumda halifelik yapmanın çok zor olacağını biliyordu. Ancak yapılan ısrarlar neticesinde onların teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Hicretin 35. yılı Zilhicce ayında Hz. Ali'ye halife olarak biat edildi.[203]

Hz. Ali, halkın büyük çoğunluğunun biatını alarak hilafet görevine başladı. Ancak toplumda halifeye biat etmeyen bir kesim de mevcuttu.[204] Hz. Ali, halife olarak seçildiğinde İslâm toplumu, Hz. Ali'yi destekleyerek hemen biat edenler, selefi Hz. Osman'ın katillerinin hemen cezalandırılmasını isteyerek ona muhalefet edenler ve tarafsız kalanlar olarak üç gruba ayrılmıştı.[205]

Hz. Ali, halife seçildikten sonra Müslümanların tamamının desteğini alamamıştı. Bir taraftan bununla uğraşan halife, diğer taraftan da selefi Hz. Osman'ın katillerinin tespiti ve cezalandırılması ile meşgul olmuştur. Hz. Ali böylesine karışık ve kaotik bir ortamda halife olarak seçilmişti.

---

[201] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/84.
[202] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/98-99.
[203] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/428-429.
[204] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/165.
[205] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/430-433.

2.2. HZ. ALİ'NİN HİLAFET DÖNEMİ

Hz. Ali halife olduktan sonra ilk iş olarak Hz. Osman'ın atadığı, şikâyete neden olan ve isyana sebep olarak gösterilen valileri azletmek oldu. Mugîre b. Şu'be ve Abdullah b. Abbas görevdeki valilerin hemen değil, öncelikle biatlarının alınmasını ve daha sonra azledilmesi gerektiği şeklinde davranmasını halifeye tavsiyede bulundular. Ancak bu tavsiye yeni halife tarafından kabul görmedi. Şam ve Kûfe hariç diğer bütün vilayetlerdeki valiler değiştirildi.[206] Halife, Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen'e, Kays b. Sa'd'ı Mısır'a, Osman b. Huneyf'i Basra'ya, Karaza b. Kâ'b'ı Kûfe'ye, Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi de Medine'ye vali olarak atadı. Yeni halife yaptığı bu değişiklikler ile mevcut olan kargaşa halinin ve olumsuzlukların sona ereceğini düşünüyordu. Bu niyetle Hz. Ali, selefi Hz. Osman'ın bütün valilerini değiştirdi.[207]

Hz. Ali, Şam'a da Sehl Bin Huneyf'i vali olarak atadı. Ancak görevini teslim almak için giden yeni vali Şamlılar tarafından tehdit edilerek geri çevrildi.[208]

Hz. Ali, vilayetlerden biat aldığı dönemde Şam valiliğinde Muâviye b. Ebû Süfyan bulunuyordu. Hz Ali, Muâviye'ye bir mektup yazdı ve bu mektubu Sebre el-Cüheynî ile ona göndererek kendisine biat etmesini istedi. Ancak Muâviye, yeni halifeye, Hz. Osman'ın katillerinin öldürülmesini veya kendilerine teslim edilmesi durumunda biat edeceğini bildirerek Hz. Ali'ye biat etmeyi reddetti. Bunun neticesinde Şam ve birkaç vilayet hariç diğer vilayetler Hz. Ali'ye biat etmeyi kabul ettiler. Halife, Muaviye'nin bu tavrı karşısında savaş kararı aldı ve Şam'a sefer hazırlıklarına başladı.[209]

Hz. Ali savaş hazırlıkları ile meşgulken Mekke'de Hz. Âişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyir'in de içinde bulunduğu bir grup, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını talep etmek için Mekke'de toplanmışlardı. Bu durumdan haberdar olan halife Şam seferini erteleyerek bu meseleyle ilgilenmek durumunda kalmıştır.[210]

---

[206] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/438-440.
[207] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/177.
[208] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/370.
[209] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/440.
[210] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/113.

2.2.1. Cemel Savaşı ve Nedenleri

Hz. Osman'ın bir grup isyancı tarafından şehit edilmesinden sonra halife olarak seçilen Hz. Ali'nin karşılaştığı ilk problem Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması meselesidir. Ancak halifeyi şehit eden tek bir kişi olmayıp '*Osman'ı hepimiz öldürdük*!' diyen büyük bir asi topluluğu olduğundan bu sorunu çözmek Hz. Ali için zor olmaktaydı.[211]

Hz. Ali bu karışık ortamda beklemeyi ve ortalığın yatışmasını daha uygun görüyordu. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz üzere halifeye Medine'nin de aralarında bulunduğu bazı vilayetlerde biat edilmiş ancak hala tam olarak biat etmeyen bazı vilayetler bulunmaktaydı. Şam valisi Muâviye halifeye biati reddetmişti. Hz. Ali de bu sebeple savaş hazırlıkları ile meşguldü. Böylesine karışık bir ortamda Mekke de Hz. Âişe etrafında toplanan bir gruptan haberdar olan halife, Şam seferini bir süre erteleyerek bu mesele ile ilgilendi.

Hz. Osman şehit edildiğinde Hz. Âişe, hac için Mekke'de bulunuyordu. Haccını tamamlayıp Medine'ye dönerken yolda Hz. Osman'ın şehit edildiğini ve Hz. Ali'nin halife seçildiği haberini aldı. Hz. Âişe bu haber üzerine tekrar Mekke'ye döndü. Mescid-i Haram'da, Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünden ve katillerinin cezalandırılması gerektiğinden bahseden bir konuşma yaptı. İçlerinde Talha ve Zübeyr'in de bulunduğu bir topluluk Hz. Âişe'nin etrafında toplandı.[212]

Hz. Âişe ile birlikte Talha ve Zübeyr'in de içinde yer aldığı topluluk, daha önceleri Hz. Osman'ın Mekke valisi olan ancak onun şehadetinden sonra Mekke'ye yerleşen Abdullah b. Amir'in ısrarı ve yapılan görüşmeler neticesinde Basra'ya doğru yola çıktı. Mekke'den Basra'ya doğru harekete geçen Hz. Âişe ve beraberindeki topluluk Basra yakınlarında konakladı.[213]

Basra valisi Osman b. Huneyf, Hz. Âişe'nin bir toplulukla Basra yakınlarına geldiğini haber alınca geliş maksatlarını öğrenmek için İmran b. Huseyn'i elçi olarak onlara gönderdi. Hz. Âişe elçiye gayelerinin mazlum olarak öldürülen Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması ve Müslümanların arasını düzeltmek olduğunu bildirdi.

---

[211] Ethem Rûhi Fığlalı, "Cemel Vak'ası" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993), 7/320-321.
[212] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/448-448; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/105-106.
[213] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/210-211; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/372.

Bu görüşmeler gerçekleşirken diğer taraftan da Basra valisiyle bu topluluk arasında Talha ve Zübeyr'in, Hz. Ali'ye hangi şartlarda biat ettikleri hususunda birtakım anlaşmazlıklar meydana geldi. Bunun üzerine aralarında bir anlaşma yapıldı ve Medine'ye bir elçi gönderilmesine karar verildi. Elçinin görevi, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in halifeye zorla mı yoksa isteyerek mi biat ettiklerini tespit etmekti. Eğer biat zorla yapılmışsa Basra valisi Osman b. Huneyf şehri terk edecek, gönüllü olarak biat etmişlerse Talha ve Zübeyr şehri terk edeceklerdi.[214]

Elçinin Medine'ye geldiğini ve durumu incelediğini haber alan Hz. Ali valiye Talha ve Zübeyr'in kendi istekleriyle biat ettiklerini ve bu konuda herhangi bir ihtilafın olmadığını belirten bir mektup yazarak gönderdi. Osman b. Huneyf, Hz. Ali'nin mektubunu delil göstererek Talha ve Zübeyr'den şehri terk etmelerini istedi. Fakat Talha ve Zübeyr kendilerinin haklı olduğunu iddia ederek valinin bu isteğini reddetti ve onun şehri terk etmesini istediler.[215]

İki grubun taraftarları arasında meydana gelen çatışmalarda yapılan bir baskınla vali Osman b. Huneyf esir alındı. Hz. Âişe onun öldürülmesine engel oldu ve onun serbest bırakılmasını sağladı. Osman b. Huneyf saçı ve sakalı yolunmuş bir halde Hz. Ali'nin yanına gitti ve onu Basra'daki durumdan haberdar etti. [216]

Hz. Ali bunun üzerine Ka'kâ b. Amr'ı, Basra'ya sulh için elçi olarak gönderdi. Ka'kâ b. Amr yaptığı görüşmelerde halifeye biat etmeleri gerektiğini ve sulh için geldiğini Cemel ashabına iletti. Hz. Ali de Talha ve Zübeyr ile bizzat görüştü.[217] Yapılan görüşmeler neticesinde iki taraf da sulh için anlaşma sağladı. Ancak taraflar barış için anlaşmış oldukları halde ne olduğunu bile anlamadan bir anda savaş başladı. [218]

Savaşın başlamasının sebebiyle ilgili İslâm tarihi kaynaklarında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre savaşı başlatan İbn Sebe'nin de içinde bulunduğu ve Hz. Osman'ın şehit edilmesine sebep olan gruptu.

---

[214] Ebü'l-Hasan Ali b Hüseyin b Ali Mes'udî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Abdülemir Mühenna (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2/380.
[215] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/411.
[216] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/468-470; Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/367; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/111-112.
[217] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/259-261.
[218] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/265-267.

Bu grup taraflar arasında anlaşma sağlanması halinde kendilerinin cezalandırılacağı düşüncesiyle saldırıyı başlatmışlardı. Bu rivayetin doğru olup olmadığı hususu tartışmalıdır.[219]

Hz. Ali ve Hz. Âişe savaşı durdurmak için yoğun çaba harcamışlarsa da başarılı olamamışlardır. Meydana gelen savaşta birden bire şiddetlenen çatışmalar Hz. Âişe'nin devesi etrafında yoğunlaşmıştı. Bu durumu gören Hz. Ali, Hz. Âişe'ye zarar geleceğinden endişe ederek devenin ayaklarının kesilmesi suretiyle çöktürülmesini emretti. Ayrıca Hz. Âişe ile ilgilenmeleri için Muhammed b. Ebû Bekir ve Ammâr b. Yâsir'i görevlendirdi.[220]

Hicretin 36. yılı Cemaziyelahir ayında meydana gelen bu savaşı Hz. Ali kazanmıştır. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in de içinde bulunduğu yaklaşık ön üç bin kişi ise öldürülmüştür.[221] Hz. Âişe bu savaşı devesinin üzerinde idare ettiği için İslâm tarihinde bu olaya '*Vak'atül Cemel'* denilmiştir.[222]

Savaş sonunda Hz. Ali, her iki taraftan ölenleri defnetti. Daha sonra Basra'ya girerek karşı tarafın sadece daha önce devlet hazinesinden ele geçirdiklerini şehir halkına dağıttı.[223] Hz. Ali taraftarlarının sadece bu malların taksim edilip diğer mallara karışılmamasından rahatsızlıklarını dile getirmeleri üzerine Hz. Ali, '*Hanginiz payına müminlerin annesi Âişe'nin düşmesini ister'* diyerek onları susturmuştur.[224]

Hz. Ali, Basra'da bir süre kaldıktan sonra Abdullah b. Abbas'ı Basra valiliğine tayin ederek Kûfe'ye gitmek üzere oradan ayrıldı. Hz. Âişe ise Basra'dan beraberinde bir grup kadınla Medine'ye gönderildi.[225]

İslâm tarihinde Cemel Savaşı ile Müslümanlar ilk defa bir savaş meydanında karşı karşıya gelmiş oldular. Cemel Savaşı daha sonra ortaya çıkan siyasî ve itikâdi birçok mezhebin, amelin imandan bir cüz olup olmadığı ve büyük günah işleyenin durumu gibi meselelerin tartışılmasına ve ihtilaflara zemin hazırlamıştır.

---

[219] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/386.
[220] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/130.
[221] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/110-112; Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/371-373.
[222] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/375-376.
[223] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/538.
[224] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/396.
[225] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/542; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, 429.

2.2.2. Sıffîn Savaşı ve Nedenleri

Hz. Ali'nin Şam valiliğine tayin ettiği Sehl b. Huneyf'in şehre girişini engelleyen Muâviye, Hz. Osman'ın kanlı gömleğini camide sergileyerek halktan Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere biat aldı. Hz. Ali'nin biat için gönderdiği elçilere de olumsuz cevap veren Muâviye'nin, bey'atı Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması veya kendisine teslim edilmesi şartına bağladığını daha önce ifade etmiştik. Hz. Ali, Muâviye'nin isyan etmesi üzerine Şam'a sefer hazırlıklarına başlamıştı ancak daha önce bahsettiğimiz üzere Cemel Vakası'nın meydana gelmesi üzerine Şam seferini bir süre ertelemek zorunda kalmıştı.

Cemel vakasından sonra Kûfe'ye dönen Hz. Ali, Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi tekrar kendisine biata davet için Muâviye'ye gönderdi. Ancak Muâviye elçiyi bir süre oyaladı ve daha sonra da Hz. Ali'nin talebini reddetti. Bunun üzerine Kûfe'ye dönen Cerir b. Abdullah, Muâviye'nin savaş hazırlıkları yaptığını halifeye iletti. Muâviye ise Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilirse biat edeceğini, aksi halde savaşacağını bildiren bir mektup gönderdi.[226]

Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Hz. Ali, Mısır, Kûfe ve Basra valilerine haber göndererek savaş hazırlığı yapmalarını istedi. Hz. Ali, sancağı oğlu Muhammed b. Hanefiye'ye verdi. Ordunun sağ tarafına Abdullah b. Abbas'ı, sol tarafına ise Amr b. Süfyan'ı tayin etti. Öncü birliğin başına ise Ebû Leyla b. Amr'ı getirdi[227]

Hz. Ali ordusu ile beraber Şam'a doğru yola çıktı. Muâviye ve Hz. Ali'nin orduları Hicretin 36. yılı Zilhicce ayında Rakka yakınlarında Sıffîn denilen yerde karşı karşıya geldiler.[228]

Hz. Ali, savaş başlamadan önce barış umudu ile Muâviye'ye tekrar bir heyet göndererek kendisine biat edilmesini istedi. Ancak Muâviye, Hz. Osman'ın katilleri hususundaki talebini yenileyerek halifenin biat çağrısına tekrar olumsuz cevap verdi. Gönderilen elçiler sonuç alamadan geri dönünce ve yapılan görüşmelerden de bir netice alınamayınca küçük çaplı çatışmalar başladı.[229]

---

[226] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/561-562; Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/381-382.
[227] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/104-105.
[228] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/32.
[229] Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 4/575.

Daha sonra Muâviye, Habib b. Mesleme başkanlığında bir heyeti Hz. Ali'ye gönderdi. Elçi Habib b. Mesleme, Hz. Ali'ye katillerin kendilerine teslim edilmesini ve yeni halifenin şura ile seçilmesini teklif etti. Daha önceleri katillerin cezalandırılmasını isteyen Muâviye bu kez de Hz. Ali'den hilafeti bırakmasını istiyor ve yerine yeni bir halifenin şûra ile seçilmesini teklif ediyordu. Buradan aslında Muâviye'nin amacının gerçekten Hz. Osman'ın kanını talep olmadığı ve bu durumu bahane ederek hilafete gelme düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Muharrem ayı boyunca yapılan görüşmelerden de bir sonuç alınamadı. Safer ayının ilk günlerinde taraflar tekrar savaşmaya başladı. İki ordu arasında yapılan savaşın bir gece çok şiddetli olması sebebiyle bu gece kaynaklarda 'Leyletü'l-Herîr (Hırıltı Gecesi)' olarak isimlendirilmiştir.[230]

Sıffîn savaşında Hz. Ali tarafında savaşan sahabelerden Ammâr b. Yâsir ve Huzeyme b. Sabit şehit edildi. Şamlılar, Hz. Peygamber (s.a.v)'in: *'Ammar'ı asî bir topluluk öldürecektir*' Hadis-i Şerifini bildikleri için ordu içerisinde korku ve panik meydana geldi ve endişeye kapıldılar. Çünkü onlar kendilerinin bahsedilen asî topluluk olduğunu, Hz. Ali'nin de hak yolunda olduğunu anladılar. Amr b. As'ın oğlu Abdullah, Muâviye'ye gelerek Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadisini hatırlatıp hesap sordu. Ancak Muâviye onu savaşa getirenlerin öldürdüğünü söyleyerek Abdullah'ı azarlayarak susturdu.[231]

Yapılan savaş, Hz. Ali'nin ordusunun üstünlüğü ile sona ermek üzereydi. Yenileceklerini anlayan Muâviye, Amr b. As'ın teklifiyle askerlerine yanlarında bulunan Kur'an nüshalarını mızraklarının ucuna bağlayarak Hz. Ali'nin ordusunu, Kur'ân-ı Kerîm'in hakemliğine çağırmalarını emretti. Sıffîn savaşında her iki taraftan binlerce Müslüman hayatını kaybetti. Muâviye'nin ordusu '*Aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun'* diyerek Hz. Ali'nin ordusuna seslenmesiyle halifenin ordusunda karışıklık meydana geldi. Bu sebeple Irak ordusunun üstünlüğüne rağmen savaş tam bir neticeye ulaşamadan sona erdi.[232]

[230] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/160.
[231] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/430-434.
[232] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/400; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/161.

2.2.3. Hakem Olayı

Sıffîn savaşı, Hz. Ali'nin ordusunun zaferiyle Muâviye'nin aleyhine sonuçlanmak üzereyken Amr b. As, Muâviye'ye şöyle bir teklifte bulunmuştu: '*Bizi birbirimize kaynaştıracak onları da iki gruba bölecek bir şey biliyorum. Kur'an sahifelerini mızrakların ucuna takıp yükseltelim ve onları Kur'an'ın hükmüne davet ederek aramızda bu hükümlerin hakem olmasını isteyelim. Onlardan bazıları bu çağrımıza cevap verirler bazıları da karşı çıkarlar. Böylece aralarında bir ihtilaf çıkmış olur.*' Muâviye, bu teklifi kabul etti ve ordusuna ellerinde bulunan Mushafları mızrakların ucuna bağlayarak havaya kaldırmalarını emretti.[233]

Amr b. As'ın bu tavsiyesi Hz. Ali'nin ordusunda karışıklığa sebep oldu. Ordunun bir kısmı yapılan davete uyulması gerektiğini söylerken bir kısmı ise bunun bir oyun olduğunu ve dikkate alınmaması gerektiğini ileri sürdü. Muâviye'nin danışmanlığını yapan Amr b. As, yaptığı bu teklif ile yenilgiye uğramak üzere olan Muâviye'nin ordusunu bu durumdan kurtarmış oldu. Hz. Ali, Muâviye'nin asıl amacının bir harp hilesi yapmak olduğunu ve bunun bir oyun olduğunu askerlerine söylemesine rağmen orduda bulunan bazı gruplar Hz. Ali'yi dinlemediler ve tahkîm konusunu kabul etmesi için onu zorladılar. Neticede savaş durdu. Hz. Ali, tahkîm konusundaki ısrarlara daha fazla direnemeyerek yapılan teklifi kabul etti. [234]

Şamlılar hakem olarak Amr b. As'ı, Iraklılar ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi seçti. Hz. Ali, İbn Abbas'ı hakem olarak önermişse de bu önerisi ordusu tarafından kabul edilmedi.[235]

Seçilen hakemler bir araya gelerek Kur'ân-ı Kerîm'e ve Sünnete göre hareket edecekleri, ittifakla verilen kararlara Hz. Ali ve Muâviye'nin rıza göstereceği gibi konularda anlaştılar.[236] Hakemlerin nerede ve ne zaman buluştuğu konusunda kaynaklarda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Genel olarak kabul edilen görüşe göre: Hakemler hicretin 37. yılı Ramazan ayında Dumetü'l- Cendel bölgesinin Erzûh mevkiinde bir araya gelerek görüşmelere başladılar.[237]

---

[233] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/160-161.
[234] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/410; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/277.
[235] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/161.
[236] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, 442.
[237] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/453.

Hakemler uzun süren görüşmelerde bir neticeye varamayınca Hz. Ali ve Muâviye'nin azledilerek yeni bir halife seçme işinin ümmete bırakılması hususunda karar verdiler.[238]

Kararı halka ilan etmek üzere ilk olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî ayağa kalkarak: ''*Ey insanlar! Bizler ümmetin hilafet işini gözden geçirdik ve ümmetin işlerinin selamete ermesi için Ali ve Muâviye'yi hilafetten azlederek işi Müslümanların şurasına bıraktık. Kendi aranızda ehil gördüğünüz birini bu işe seçin.*' diyerek bir konuşma yaptı. Daha sonra Amr b. As ayağa kalkarak orada bulunan topluluğa: ''*Ebû Musa, Ali'yi görevinden azletmiştir ben de aynı şekilde onun adamını bu görevden azlediyor ve temsilcisi olarak bulunduğum Muâviye'yi yerinde bırakıyorum. Çünkü O, Osman b. Affan'ın dostu ve velisidir ve onun yerine geçmeye daha layıktır.*'' dedi ve kararı halka bildirdi. [239] Ebû Mûsâ el-Eş'arî yapılan bu konuşmaya; '*Biz Muâviye'yi halife tayin etmedik, Ali ve Muâviye'nin ikisini de görevden aldık* ' diyerek itiraz etti. Fakat bir netice alamayınca Mekke'ye geri döndü. Bu olaylar üzerine İbn Abbas ve Şureyh b. Hani, Hz. Ali'ye giderek yaşanan bu durumu haber verdiler.[240]

Hz. Ali'nin ordusu Kûfe'ye dönmüştü. Muâviye ise Şam'a çekilmişti. Orada halktan biat aldı. Muâviye'nin kendisini Şam da halife ilan etmesiyle İslâm toplumu ikiye bölünmüş oldu.[241]

2.2.4. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı

Sıffîn savaşından sonra tahkîme karar verilince Hz. Ali'nin ordusunda anlaşmazlık meydana gelmişti. Iraklılardan bir grup tahkîmden memnunken diğer bir grup hakemler gönderilmeden önce halifenin yanına gelerek bu işten vazgeçilmesini istediler.[242]

Hakemler tayin edilince bu durumdan memnun olmayanlardan Züra b. el-Burç et-Taî ve Hurkus b. Zuheyr es-Sadî, Hz. Ali'nin yanına gelerek bir günah olarak gördükleri tahkîmden vazgeçmesini istediler. Onlar, '*La hükme illâ lillah*'(Hüküm

[238] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/411.
[239] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1989, 3/338-340.
[240] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/302.
[241] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, 443.
[242] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/165.

ancak Allah'a aittir.)[243] dediler. Hz. Ali de bunu aynen tekrarladı. Onlar sözlerine şöyle devam ettiler: ''*İşlediğin hatadan tövbe et, kararından dön ve Rabbimize kavuşuncaya kadar bizimle birlikte düşmanımıza karşı çık!*''. Bunun üzerine Hz. Ali: '*Ben bunu sizden daha önce istemiştim fakat bana karşı geldiniz artık karşı tarafla aramızda bir anlaşma oldu. Ayrıca Allah, 'Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin, Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdiğiniz yeminlerinizi bozmayın'*[244] buyurmuştur diyerek anlaşma yapıldığını tahkîmin günah değil ancak görüşte acziyet ve fiilde zayıflık olduğunu belirterek bu işten dönmeyeceğini onlara iletti.[245]

Sıffîn savaşından sonra tahkîm gerçekleşince, Hz. Ali ordusuyla Kûfe'ye dönerken yaklaşık on iki bin kişi şehre girmeyip halifeye isyan ettiler. Bu isyancı grup '*Allahtan başka hüküm verecek yoktur*.' diyerek Harûra denilen yerde toplandılar.[246]

Bu grup, Harûra'da başlarına Şebes b. Rebî'î'yi ordu komutanı, Abdullah b. Kevva'yı da namaz imamı olarak seçtiler.[247]

Hz. Ali, ordusundan ayrılan bu grubu ikna etmek için önce Abdullah b. Abbas'ı görevlendirdi. Abdullah b. Abbas, onlarla yaptığı görüşmelerden bir netice alamayınca, Hz. Ali bizzat giderek onların reisi olan Abdullah b. Kevva ile görüştü. Halife onlara kendilerinden ayrılma nedenini sordu. Abdullah b. Kevva hakeme gidilmesi sebebiyle böyle davrandıklarını söyledi. Hz. Ali, tahkîme ordusunun ısrarı neticesinde razı olduğunu, seçilen iki hakeme Kur'an'ın hükümlerine uymaları şartıyla itibar edeceğini aksi halde karara uymayacağını bildirdi. En doğrusunun hakemlerin kararını beklemek olduğunu söyleyerek onları tekrar kendi yanlarına dönmeye çağırdı. Bunun üzerine onların çoğu Kûfe'ye döndüler.[248]

Bu grup üyeleri, Kûfe'ye döndükten sonra halifeye karşı muhalefetlerine devam ettiler ve tahkîmden vazgeçmesi için halifeye baskı yaptılar. Ancak yaptıkları bütün ısrarlara rağmen Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi tahkîm toplantısına gönderince, halifeden ayrılmaya karar verdiler.[249]

---

[243] Yûsuf Suresi 12/40
[244] en-Nahl 16/91
[245] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/457-458.
[246] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 405; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/165.
[247] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/32; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/166.
[248] Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, 6/336-337.
[249] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/169.

Hz. Ali'yi tanımayarak kendilerine lider olarak Abdullah b. Vehb er-Rasibi'yi seçip ona biat ettiler. Hâricîler yaptıkları toplantılar ve istişareler neticesinde bulundukları yeri terk ederek Kûfe yakınlarında bir yer olan Nehrevan'a gitmeye karar verdiler.[250]

İslâm tarihinde '*La hükme illa lillah (hüküm ancak Allah'a aittir.)*' sloganı etrafında toplanan bu grup, Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk siyasî ve itikâdî fırkalaşma hareketidir. Harûra'da toplandıkları için bunlar '*Harûriyye*' olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca bunlara, Allahtan başka hüküm verecek yoktur sloganını çok sık kullandıkları için '*Muhakkime*', Müslümanların çoğunluğundan ayrılıp dinden sapanlar anlamında '*Marika'*, Hz. Ali'nin ordusundan ayrılanlar anlamında '*Hâricîler*' denilmiştir. Hâricîlerin kendileri ise, kendilerini Allah'a adayanlar, satanlar anlamında '*Ehl-i Şurat'* olarak isimlendirmişlerdir.[251] Ancak, 'Hâricîler' ismi çok daha fazla meşhur olmuş ve İslam tarihi kaynaklarında bu isimle anılır olmuşlardır.

2.2.5. Hâricîlerle Yapılan Nehrevan Savaşı ve Nedenleri

Hâricîler, Nehrevan da toplanmaya başladıkları sırada Hakem olayı gerçekleşti. Hakemlerin kararlarını açıklamaları üzerine Hz. Ali, Kûfe de Müslümanlara verdiği hutbede: ''*Ben bu iki hakem tayin edildiği ve hakemin görüşüne başvurmak istenildiği sırada sizi bundan alıkoymağa çalışmıştım. Fakat siz dinlememiş ve arzu ettiğinizi yapmak istemiştiniz. Artık her şey apaçık ortaya çıkmış durumdadır. Siz kendi görüşleriniz istikametinde olup bitenleri, ben de olayların neticelerini görmüş bulunuyoruz. Bu iki adamı hakem olarak siz seçtiniz; fakat her ikisi de Kur'an'ın hükmüne uymamış, Allah'ın hükümlerini arkalarına atmış ve Kur'an'ın yok ettiğini onlar ihya ederek her biri kendi heva ve hevesine tabi olup hidayetten başka bir yol çizmişlerdir. Ayrıca ikisi de verdikleri kararda ihtilâfa düşmüşler, böylelikle apaçık bir yanlışlığa saplanmışlardır. Bu sebeple müminlerin bu karara uymasına gerek yoktur. Hazırlanın, her türlü savaş ikmallerinizi yapın ve Şam üzerine yürümek üzere pazartesi sabahı hazır olun*." demiştir.[252]

[250] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, 444; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/458.
[251] Ethem Rûhi Fığlalı, "Hâricîler" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997), 16/169-172.
[252] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/170-172.

Daha sonra Hz. Ali, Hâricîlere bir mektup yazarak hakemlerin Allah'ın kitabına aykırı davrandıklarını, bu sebeple onların kararını tanımadığını ve Şamlılar üzerine bir sefer düzenleyeceğini ileterek onların da kendisine katılmasını istedi. Ancak Hâricîler hakemi kabul ettikleri için küfre düştüklerini fakat bundan tövbe ettiklerini söyleyip Hz. Ali'nin de tövbe etmesini istediler. Eğer tövbe etmezse halifeye savaş açacaklarını ona ileterek onun çağrısına olumsuz cevap verdiler.[253]

Hz. Ali, Şam seferi için hazırlık yaparken, Basra'dan Nehrevan'a doğru yola çıkan Hâricîlerden bir grubun sahabeden olan Abdullah b. Habbab b. el-Eret'i ve hamile olan hanımını öldürdükleri haberini aldı. Hz. Ali bu haberi duyunca doğruluğunu araştırmak üzere Haris b. Mürre'yi gönderdi. Hâricîler, onun konuşmasına bile fırsat vermeden onu da öldürdüler. Bunun üzerine Hz. Ali, Şam seferinden vazgeçerek Hâricîlerin üzerine yürümeye karar verdi.[254]

Hz. Ali, Nehrevan'a gelerek Hâricîlere, Kays b. Sa'd b. Ubâde ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi göndererek kendisine itaate çağırdı ve Abdullah b. Habbab ve beraberindekileri öldüren katillerin kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak Hâricîler, *'Hepimiz onların katiliyiz!*' diyerek halifenin bu talebini reddettiler. Daha sonra Hz. Ali bizzat kendisi giderek Hâricîlerle görüştü ancak onları ikna edemedi.[255]

Yapılan görüşmelerden netice alınamayınca Hz. Ali savaşın kaçınılmaz olduğunu anladı ve hazırlıklara başladı. Hz. Ali savaş başlamadan önce Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye bir bayrak vererek bunun altında toplanarak savaştan vazgeçenlerin kurtulacağını ve affedileceğini ilan etti. Bunun üzerine Hâricîlerden birçok kişi savaş alanını terk etti.[256]

Savaş alanında kalan Hâricîlerle yapılan çatışmalar kısa sürdü ve Abdullah b. Vehb, Hurkus b. Züheyr, Şureyh b. Evfa gibi Hâricîlerin önde gelen isimlerinin de içinde bulunduğu birçok kişi öldürüldü. Hicretin 38. yılı Safer ayında meydana gelen Nehrevan savaşı Hz. Ali'nin zaferi ile sonuçlandı.[257]

---

[253] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/461.
[254] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/415; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/172-173.
[255] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/463.
[256] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/32; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 5/83-86; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/173-174.
[257] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/33; Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/416.

Nehrevan'da zafer kazanan Hz. Ali, hemen peşinden Şam'da Muâviye'nin üzerine sefer düzenlemek istedi ancak orduyu tekrar toparlayamadı. İçlerinde Eş'as b. Kays'ın da bulunduğu bir grup sahabe, Hz. Ali'ye gelerek savaşa karşı isteksizliklerini dile getirdiler. Bunun üzerine Hz. Ali, Şam seferinden vazgeçerek Kûfe'ye geri döndü.[258]

2.3. HARİCÎLER TARAFINDAN HZ. ALİ, MUAVİYE ve AMR B. AS'IN ÖLDÜRÜLMESİNİN PLANLANMASI

Nehrevan savaşından sonra Hâricîlerden bazıları hac yapmak için Mekke'ye gittiler ve ibadetlerini tamamladıktan sonra orada kaldılar. Mekke'de bulunan Hâricîler, Nehrevan'da büyük bir yenilgi alan arkadaşlarının intikamını almaları gerektiğini düşünmeye başladılar ve bir toplantı düzenlediler.[259]

Hâricîlerden Abdurrahman b. Mülcem, Haccac b. Abdullah ve Amr b. Bekir yaptıkları bu toplantı ile ümmetin fitneye bulaşmasına sebep olduğuna inandıkları Hz. Ali, Muâviye ve hakem olayının müsebbibi olarak gördükleri Amr b. el-As'ın öldürülmesine karar verdiler. Bunu gerçekleştirirlerse yeryüzünde fesadın ortadan kalkacağını düşündüler.[260]

Yaptıkları görüşmeler neticesinde Abdurrahman b. Mülcem Hz. Ali'yi, Bûrek b. Abdullah Muâviye'yi, Amr b. Bekir et-Temimî de Amr b. As'ı öldürmek üzere görevlendirildiler. Hicretin 40. yılı Ramazan ayının 17'sini suikast günü olarak belirleyip Mekke'den ayrıldılar.[261]

2.4. HZ. ALİ'NİN ŞEHİT EDİLMESİ

Hâricîler, Hicretin 40. yılı Ramazan ayının 17'sinden evvel suikast için harekete geçtiler. Muâviye'yi öldürmek üzere Bûrek b. Abdullah Şam'a geldi. Ramazan ayının 17'sinde, Muâviye sabah namazını kıldırmak üzere çıkarken ona saldırdı. Muâviye aldığı kılıç darbesiyle hafif yaralandı. Bûrek b. Abdullah hedefine ulaşamadan Muâviye'nin korumaları tarafından etkisiz hale getirildi.[262]

---

[258] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/176.
[259] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/509.
[260] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/194-195.
[261] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/37; Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/423.
[262] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/197-198.

Aynı gün Amr b. As'ı öldürmek için harekete geçen Amr b. Bekir ise Mısır'a gelerek Amr b. As'ın mescide çıkacağı yerde onu beklemeye başladı. Amr b. As hasta olduğu için namazı kıldırmak üzere yerine şehrin emniyet emiri olan Harice b. Ebû Habibe'yi göndermişti. Harice b. Ebû Habibe namaz kıldırmak için mescide giderken Amr b. Bekir onu, Amr b. As zannetti. Ona saldırdı ve öldürdü. Amr b. As böylece saldırıya dahi uğramadan suikast girişiminden kurtuldu.[263]

Yine aynı tarihte İbn Mülcem ise suikast planını gerçekleştirmek üzere Kûfe'ye geldi. Kûfe'de bulunan Hâricîlerden bir grupla görüşerek Şebib b. Becere ve İbn Verdan'ın desteğini aldı. Daha sonra harekete geçen İbn Mülcem ve yanındakiker sözleştikleri vakitte Hz. Ali'nin kapısında beklemeye başladılar. Hz. Ali namaz için mescide gitmek üzere evinden çıkınca saldırıya geçtiler. İlk olarak Şebib b. Becere saldırdı ancak halife onun saldırısından kurtulmayı başardı. Daha sonra İbn Mülcem önceden zehirlemiş olduğu kılıcı ile Hz. Ali'ye saldırarak onu başından ağır bir şekilde yaraladı.[264]

Haberi alan Müslümanlar, olay yerine gelerek İbn Mülcem'i yakaladılar. Müslümanlardan biri İbn Verdan'ı öldürdü diğer suikastçı Şebib b. Becere ise olay yerinden kaçıp kurtuldu.[265]

Hz. Ali, kendisine suikast girişiminde bulunan İbn Mülcem'in intikam hissiyle öldürülmemesi gerektiğini, yaşarsa onun hakkında kararı kendisinin vereceğini eğer vefat ederse ona kısas yapılmasını istedi.[266] Evinde iki gün yaralı olarak yatan Hz. Ali, hicretin 40. yılı Ramazan ayının 19'un da 63 yaşındayken vefat etti. Cenaze namazını Hasan b. Ali kıldırdı.[267]

2.4. HZ. HASAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ VE HİLAFETİ KENDİ ARZUSUYLA HZ. MUAVİYE'YE DEVRETMESİ OLAYI VE NEDENİ

Hz. Ali'nin, hicretin 40. Yılı 17 Ramazanında İbn Mülcem tarafından uğradığı saldırıda ağır yaralanıp vefat etmesi ihtimali ortaya çıkınca, Cundeb b. Abdullah

[263] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/429; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/198.
[264] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/194.
[265] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/194-196.
[266] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/38.
[267] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/38; Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/426.

halifenin yanına geldi. Ona: '*Ey müminlerin emiri! Senin eksikliğini Allah bize göstermesin eğer sana bir şey olursa biz oğlun Hasan'a biat edelim mi?'* dedi. Bunun üzerine Hz. Ali, bu hususta ne emreden ne de nehyeden konumunda olacağını kararı Müslümanların vermesi gerektiğini söyledi. [268]

Daha sonra Hz. Ali'nin uğradığı saldırı sonucu vefat etmesi üzerine Kûfeliler Hz. Hasan'a biat ettiler. Hz. Hasan'a ilk biat eden kişi Ensar'dan Kays b. Sa'd olmuştur. O, Hz. Hasan'a: '*Elini uzat Allah'ın kitabı, Hz. Peygamberin sünneti ve ihtilalcilerle savaşmak üzere sana biat edeyim*.' dedi. Bunun üzerine Hz. Hasan da sadece Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünneti üzerine biat etmesini, bunun diğer bütün şartlardan daha önce olduğunu söyleyerek savaş şartını kabul etmediğini belirtti. Hz. Hasan'a halife olarak ilk olarak Kays b. Sa'd biat ettikten sonra diğer Müslümanlar da biat ettiler.[269]

Hz. Hasan, halife seçildikten sonra ilk olarak babasının katili olan İbn Mülcem'i cezalandırdı. İbn Mülcem suçunu itiraf ederek, Hz. Hasan'dan Muâviye'yi öldürmek üzere izin istedi ve onu öldürdükten sonra geri geleceğine söz verdi. Ancak bu teklifi Hz. Hasan tarafından reddedildi ve ona kısas uygulandı.[270]

Hz. Hasan daha sonra Kûfe dışında diğer eyaletlere haber göndererek onları kendisine biata çağırdı. Şam ve Mısır dışında diğer bütün bölgeler halifeye biatlarını ilettiler.[271]

Muaviye, Hz. Ali'nin vefatı ve Hz. Hasan'ın halifeliğe yeni geçmiş olmasını kendisi için bir avantaj olarak değerlendirdi. Hemen harekete geçen Muâviye, ordusuyla beraber Kûfe'ye doğru yürüdü.[272]

Muâviye'nin Kûfe'ye doğru harekete geçtiğini öğrenen Hz. Hasan, kendisine bağlılık bildiren vilayetlere haber göndererek asker toplamalarını istedi. Ancak Kûfelilerden ve diğer vilayetlerde bulunan halktan beklediği desteği alamadı.

[268] Mes'udî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/425; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/196.
[269] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/29.
[270] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/197.
[271] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/202.
[272] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/28.

Kûfelilerin, Hz. Hasan'ı desteklememesi üzerine Adi b. Hatim gibi bazı kimseler onları tenkit edip sefer için teşvik ettiler.[273]

Hz. Hasan güçlükle toplayabildiği ordusu ile gerekli hazırlıkları yaparak Kûfe'den yola çıktı. Hz. Hasan 12.000 kişilik öncü birliklerin başına komutan olarak Kays b. Sa'd'ı atadı. Halife daha sonra öncü birlikleri Şam tarafına sevk etti ve kendisi de geriye kalan askerler ile Medâin'e [274] gitti. Hz. Hasan, Medâin'de konaklarken, karargâhta Kays b. Sa'd'ın öldürüldüğüne dair bazı haberler yayıldı. Bu haber ordu içerisinde büyük bir kargaşanın çıkmasına neden oldu.[275]

Bu gelişmelerden sonra çıkan kargaşada, Hz. Hasan'ın ordusunda bulunan askerlerden bazıları ayaklandı ve halifenin çadırına kadar gelip ona saldırmaya teşebbüs edip çadırını yağmaladılar.[276]

Hz. Hasan, bu gelişmelerin ardından ordunun ileri gelenleri ile yaptığı istişareler sonucunda Muâviye ile barış yapmaya karar verdi. Taraftarlarına bir konuşma yaparak barış yapmanın kendisi ve askerleri için daha doğru olacağını açıkladı. Halifenin konuşmasından sonra orada bulunanlar bir anlaşma yapılmasını tercih ettiklerini halifeye bildirdiler.[277]

Bunun üzerine halife, Muâviye'ye bir mektup göndererek barış teklifinde bulundu. Muâviye bu teklife karşılık kendisini temsilen Hz. Hasan'a Abdullah b. Amir ve Abdurrahman b. Samûre'yi gönderdi. Muâviye'nin gönderdiği temsilciler ile yapılan görüşmede Hz. Hasan, bazı şartlar ile hilafeti Muâviye'ye bırakacağını söyledi. Hz. Hasan'ın ileri sürdüğü şartlar şunlardır: 1.Kûfe'de ki Beytül-Maldan kendisine 5 milyon dirhem verilmesi, 2. Dar Ebcerd'in haracının kendisine verilmesi, 3. Kendisinin duyacağı yerlerde Hz. Ali'ye hakaret edilmemesi, 4. Iraklılardan hiç kimsenin tutuklanmaması, 5. Suç işleyenlerin tamamının affedilmesi, 6. Muaviye'nin kendisinden sonra hilafete herhangi birini tayin etmemesi. Hz. Hasan anlaşma şartlarını içeren bir mektup yazarak Abdullah b. Amir ile Muaviye'ye göndererek

[273] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/202-203.
[274] Bağdat'ın 30 km. güneydoğusunda bulunan ve yedi ayrı şehirden meydana gelen yerleşim yerinin adıdır. Eskiden Sasanilerin başşehriydi. Ebü'l-Abbas Ahmed b Yahyâ b Cabir Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 375-377.
[275] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/29.
[276] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 315.
[277] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/203-204.

şartları kabul etmesi halinde hilafeti Muâviye'ye bırakacağını bildirdi. Muâviye, Hz. Hasan'ın bu taleplerinin tamamını kabul etti ve hilafeti devretme konusunda anlaşma sağlandı. [278]

Muâviye, Kûfe'ye gelerek Hicretin 41. yılında halkın huzurunda ilk olarak Hz. Hasan'dan daha sonra da Hz. Hüseyin ve diğer ehlibeyt mensuplarından, sonra da diğer taraftarlarından biat aldı. Böylece Hz. Hasan hilafetten feragat ederek hilafet görevini Muâviye'ye devretmiş oldu.[279]

Hz. Hasan, Muâviye ile barış anlaşması yaptıktan sonra Kays b. Sa'd'a haber göndererek Muâviye'ye biat etmesini istedi. Kays b. Sa'd, Hz. Hasan'ın emrini askerlerine okudu ve onların çoğu Muâviye'ye biat etti. Biat edenlerin aksine Kays b. Sa'd'ın kendisi küçük bir grup askerle birlikte Muâviye'ye biat etmeyeceğini açıkladı. Muâviye, Hz. Hasan ile anlaştıktan sonra Kays b. Sa'd'a bir mektupla birlikte boş bir kâğıt göndererek istediğini yazabileceğini ve yazdığı bütün isteklerinin karşılanacağını bildirdi. Çaresiz durumda kalan Kays b. Sa'd, sadece can ve mal güvenliği karşılığında Muâviye'ye biat etmeyi kabul etti.[280]

Hz. Hasan'ın, Muâviye ile barış yapması ile Hz. Peygamber (s.a.v)'in daha önce Hz. Hasan ile ilgili haber verdiği: *'Umarım ki Allah onun eliyle aralarına fitne düşmüş iki Müslüman orduyu sulha kavuşturacaktır*.'[281] Hadis-i şerifi de böylece gerçekleşmiş oldu.[282]

Hicretin 41. yılında meydana gelen bu anlaşmadan dolayı İslâm tarihin de bu yıla '*Amü'l Cemaa'* (Birlik Yılı) denilmiştir.[283]

Hz. Hasan barış anlaşması ve hilafetin devrinden sonra ailesiyle birlikte Kûfe'yi terk ederek Medine'ye gitti ve hayatının geri kalanını orada geçirdi. Medine'de Hicretin 49. yılında 47 yaşındayken vefat etti.[284]

---

[278] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/202-203.
[279] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/204.
[280] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1982, 3/204.
[281] Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, "Sulh", 9.
[282] Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi (Târîhu'l-Hulefâ)*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 198.
[283] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, 452.
[284] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/80.

2.5. HZ. ALİ DÖNEMİNDEKİ OLAYLARIN İTİKADÎ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA ETKİLERİ

Hz. Osman'ın evi isyancılar tarafından kuşatılınca, isyancılar onun mescide çıkıp halka namaz kıldırmasına da mâni oldular. Hz. Osman'ın kapısı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dahil bir grup tarafından korunuyordu. Buna rağmen isyancılardan beş altı kişilik bir grup Hz. Osman'ın evinin bitişiğindeki evin damına çıkarak oradan Hz. Osman'ın evine girdiler. Kısa süreli bir tartışmadan sonra bu gruptan bir-iki kişi, Kur'an okumakta olan Hz. Osman'a kılıçlarıyla vurarak onu öldürdüler.

Sonrasında Hz. Osman'ın cenaze namazı vasiyeti gereği Hz. Zübeyr tarafından kılındı ve az sayıda bir topluluğun katılımıyla Baki mezarlığına defnedildi. Hz. Osman'ın öldürülmesi üzerine İslam toplumunda büyük bir kaos oluşmuş, ümmet halifesiz ve başsız kalmıştı. Bu kaos ortamında isyancılar da aslında tam olarak ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Muhtemelen isyancılardan da birçok kimse Hz. Osman'ın bu beş altı kişilik grup tarafından öldürüleceğini tahmin etmiyordu. Bu kaos ortamı aslında onlar için de büyük bir tehlike arz ediyordu. Bu kaos ortamını sona erdirmek amacıyla isyancılar, sırayla Hz. Ali, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha'ya halifelik teklifinde bulundular. Ancak söz konusu üç kişi de ilk etapta bu teklifi kabul etmediler. Daha sonra Hz. Ali, Medine halkının çoğunluğunun teklifi ve isyancıların da ağır basmasıyla, İslam ümmetinin başsız kalmaması için halifelik teklifini kabul etti. Bunun üzerin Medine halkının kahir ekseriyeti ve isyancılar Mescid-i Nebevî'de ona biat ettiler.

Hz. Ali'ye isyancıların da biat etmesi, her ne kadar biatın meşruiyetine bir halel getirmese de bu durum ilerde mezhepler arasında halifeye baskı altında zorla yapılan veya yaptırılan biatın dinî durumunun ne olacağı, geçerli olup olmadığı ve bu şekilde seçilen halifenin de meşru olup olmadığı hususunun tartışılmasına neden olacaktır. Nitekim Cemel savaşından hemen önce Hz. Zübeyr ve Hz. Talha kendilerinin Hz. Ali'ye olan biatlarının baskı altında gerçekleştiğini iddia edecek ve biatlarını geri çektiklerini ifade edeceklerdir.

Halife olarak seçilen Hz. Ali'nin önünde yapması gereken ilk iş, Hz. Osman'ın katillerini bulup Kur'an'ın emri olan kısas hükmünü uygulamaktı. Hz. Ali duruma geniş bir perspektiften bakınca bu işin öyle kolay olmadığını anladı. Çünkü Hz.

Osman'ı şehit eden o beş altı kişilik grubu destekleyen ve arka çıkan yaklaşık iki bin beş yüz kişilik bir grup daha mevcuttu. Diğer taraftan o beş altı kişilik grup içinden Hz. Osman'ı kimin öldürdüğü de tam olarak belli değildi. Hz. Osman'ın hanımı da onu öldürenleri tanımıyordu. Çünkü bunlar Medine ahalisinden değil dışarıdan gelen kimselerdi. Tanımak mümkün olsa da isyancı grubun tamamı, "Osman'ı hepimiz öldürdük" diyorlardı. Zaten bu isyancıların, Hz. Osman'ın katillerini teslim etme gibi bir niyetleri de yoktu.

Böylesi bir durumda Hz. Ali'nin kısas hükmünü uygulamaya kalkışması daha büyük çatışmaların meydana gelmesine ve daha büyük bir kaos ortamının doğmasına neden olabilirdi. Mevcut durum haritasına tepeden bakan Hz. Ali, daha fazla kan akmaması için isyancıların Medine'den çıkıp dağılmalarını ve ortamın sakinleşmesini bekledi. Diğer bir tabirle bu nedenden dolayı kısas hükmünün biraz geciktirilmesi şeklinde bir içtihatta bulundu. Nitekim Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah b. Ömer'in, babasının öldürülmesiyle ilgilerinin bulunduğuna inandığı üç kişiyi öldürmesi üzerine Hz. Osman da, Amr b. As gibi bazı sahabîlerin teklifi üzerine onun hakkında kısas hükmünü diyete çevirmiş ve bu diyeti de kendi malından vererek bu sorunu çözmüştü. Her ne kadar bu iki olay arasında tam bir benzerlik yoksa da Hz. Ali de bu kaos ortamından kurtulmak için Hz. Osman'ın katilleri hakkındaki kısas hükmünü buna benzer bir şekilde halletmek istiyordu. Ancak Hz. Ali'nin bu konudaki içtihadı, karşı içtihatların da ortaya çıkmasına neden olacaktır. Şöyle ki: Hz. Ali'nin bu konudaki kısas hükmünü geciktirmesi, başta Hz. Aişe, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha'nın karşı içtihat geliştirmelerine yol açmıştır. Bunlar da kısas hükmünün geciktirilmeden hemen uygulanmasını istiyorlardı. Diğer taraftan Hz. Ali'nin bu şekildeki içtihadı, Hz. Osman'ın akrabası Şam valisi Muaviye b. Ebi Süfyan'ın da ona biat etmesine engel olacaktır. Bu içtihat farkının belirmesi üzerine Hz. Zübeyr ve Hz. Talha Medine'den ayrılıp, Mekke'den Medine'ye gelirken bu olay üzerine yarı yoldan dönüp tekrar Mekke'ye dönen Hz. Aişe'nin yanına gittiler. Söz konusu her üç sahabînin de bu konudaki görüşü, Hz. Osman'ın katillerinin kısas hükmünün hemen uygulanması yönündeydi. Bu fikirde olan diğer insanlar da onların etrafına bu maksatla toplandılar. Bu gayeyi güdenler hatırı sayılır bir topluluk oluşturdular ve Hz. Osman taraftarı eski Basra valisinin daveti üzerine Basra'ya gittiler. Maksatları Hz. Osman'ı öldürenleri bulup Kur'an'ın bu konudaki kısas hükmünü Hz. Ali'den bağımsız olarak icra etmekti.

Bu arada Şam valisi Muaviye b. Ebi Süfyan, Hz. Ali'nin kendisine biat davetini reddetmiş ve onun Şam vilayetine atadığı valiyi de şehre sokmamıştı. Böyle bir tabloda Hz. Ali'nin asıl maksadı kendisine biat etmeyi reddeden Şam valisine karşı savaşmaktı. Ancak Hz. Aişe komutasında oluşan ordunun, kendisinden bağımsız olarak bu kısas hükmünü icra etmeye kalkışması üzerine bu fikrinden vazgeçerek Basra'ya doğru yola çıktı. He iki ordu Basra civarında karşı karşıya gelince önce görüşmeler yapıldı. Görüşmeler neticesinde anlaşma niyetleri açığa çıkıp ağır basınca, mevcut rivayetler ışığında bugün bile hala nedeni tam olarak anlaşılamayan bir şekilde Cemel savaşı meydana geldi ve bu savaşta Hz. Talha ve Hz. Zübeyr başta olmak üzere çok sayıda Müslüman öldü.

Bu şekilde meydana gelen Cemel savaşı, İslam tarihinde Müslümanlar arasında cereyan eden ve binlerce kişinin can verdiği ilk savaştı. Bu savaşla ilgili olarak özellikle Hz. Ali'nin yaptığı içtihatlar ve yaptığı uygulamalar birçok mezhep veya ekol tarafından benimsenecek ve dinî birer hüküm olarak kabul edilecektir. Buna göre Hz. Ali karşısındaki kimseleri haksız bulmakla beraber onları herhangi bir şekilde küfürle itham etmemiştir. Onları, savaşta bizzat yenmesine rağmen, onları esir etmemiş, onların çoluk çocuğuna esir muamelesi yapmamıştır. Yenilen tarafta bulunan rakiplerinin çoluk çocuğu dahil herkesi serbest bırakmıştır. Onların evlerini yıkmamış ve şahsî mallarına el koymamıştır. Yalnızca onların Basra beytü'l-malinden (hazinesinden) aldıkları silah ve mallara el koymuştur. Silah bırakıp teslim olan hiçbir kimseyi öldürmemiştir. Onlar hakkında ise şöyle demiştir: "Bunlar bize isyan eden Müslüman kardeşlerimizdir".

Hz. Ali'nin bu içtihadı veya içtihatları Sünnî camiada şöyle karşılık bulmuştur: Sünnî camiaya göre Hz. Ali bu konularda yani savunduğu görüşlerinde haklı idi. Karşı taraf haksız idi. Ancak karşı taraf da bu konuda kendilerine göre içtihat ettiklerinden onlar da içtihatlarında isabet etmeseler de mazurdurlar, bir sevap alırlar ve günah işlemiş sayılmazlar. Yine Sünnî camiaya göre bu savaş her iki tarafın da dinî hassasiyetinden kaynaklanan bir savaştır. Yani bu bir **İÇTİHAD** savaşıdır. Bu anlayışlarının bir sonucu olarak dinî açıdan "bu savaşta ölen de öldüren de cennettedir" hükmüne ve kanaatine varmışlardır. Bu savaşla ilgili olarak gelmiş geçmiş Sünnî ulemanın hemen hemen tamamı bu kanaattedir.

Sünnî dünyanın bu şekildeki anlayışına karşın Şiî dünyanın genel kanaati ise şöyledir: Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonraki ilk imam olup nass ve tayinle belirlenmiştir. Zaten ilk halife olması gereken kişi oydu. Hz. Ali ve diğer imamlar, peygamberler gibi masumdur ve günahsızdır. Günah işlemeleri söz konusu bile olamaz. Onun için ona karşı çıkanlar kesin olarak haksızdır, günahkardır ve hata etmişlerdir. Ahiretteki durumlarını Allah değerlendirecektir. Şiî dünya, Hz. Ali'yi ve diğer imamları, peygamberler gibi günahsız kabul ettiklerinden, onlara karşı gelenleri de peygamberlere karşı gelenler gibi telakki ederler. Ancak bu konudaki inançlarını açıkça dile getirmez, bir bakıma takiyye yaparlar.[285]

Bu konuyla ilgili olarak farklı bir anlayışı benimseyen Mutezile mezhebinin çoğunluğunun görüşleri ise şöyledir: "Cemel savaşında savaşan her iki taraftan mutlaka bir taraf haklı diğer taraf da haksızdır. Ancak biz dünyada bu şartlar altında hangi tarafın haklı, hangi tarafın haksız olduğunu tam olarak bilemeyiz. Durum ahirete intikal etmiştir ve bu konudaki hükmü de Allah verecektir". Diğer taraftan Mutezile ekolüne mensup olanların önemli bir kısmı bu "Mutezile" kelimesinin anlamını da bu anlayışa uygun olarak, "fitneden uzak duranlar, ayrılanlar, tarafsızlar" şeklinde anlarlar ve yorumlarlar. Kendileri hakkında kullanılan bu ismi, bu anlamıyla kabul etmiş ve onaylamışlardır.

Cemel savaşından sonra Hz. Ali, zorunlu olarak kendisine biat etmeyen (halifeliğini tanımayan) Şam valisi Muaviye b. Ebi Süfyan üzerine yürüdü. İki ordu Rakka şehri yakınlarında Siffin ovasında karşı karşıya geldiler. Tekrar barış için, karşılıklı olarak heyetlerin gidiş gelişleri uzun sürmüş, ancak Muaviye b. Ebi Süfyan, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması veya onların kendisine teslim edilmesi durumunda ancak kendisinin Hz. Ali'ye biat edeceği şartından bir türlü vazgeçmemiştir. Bu durum karşısında yapılacak bir şey kalmayınca savaş başladı. Savaş uzun sürse de her iki taraf yenişemiyordu. Her iki taraftan binlerce insanın ölmesi üzerine Şam ordusunda bulunan Amr b. As, hakem fikrini ortaya atarak, bu işin taraflarca seçilecek hakemler tarafından halledilmesini istedi. Bu iş için Şam ordusu askerleri, yanlarında bulunan Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna bağlayarak havaya kaldırdılar ve karşı tarafı tahkime davet ettiler. Hz. Ali, bu fikrin bir harp hilesi

[285] Ayrıntılı bilgi için bk Avni İlhan, "İmâmet Nazariyesinde Seçim ve Nass Münakaşası", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 137-148.

olduğunu söylemesine rağmen ordusunu bir türlü ikna edemedi. Böylece her iki taraf da hakemlerini belirleyerek meselenin çözümünü onlara havale ettiler. İslam tarihinde buna tahkim olayı denmiştir. Tahkim olayı üzerine varılan anlaşma gereği Hz. Ali ordusuyla Kufe'ye; Muaviye b. Ebi Süfyan da Şam'a çekildiler. Hz. Ali'nin hakemi Ebu Musa el-Eş'arî, Şam tarafının hakemi ise Amr b. As idi. Hakemler kararlaştırılan yerde buluşup meseleyi müzakere ettilerse de anlaşamadılar ve mevcut durum aynen devam etti. Tahkim meselesinde önemli olan bir durum şu oldu: Amr b. As, Muaviye b. Ebi Süfyan'ın ileri sürmüş olduğu argümanları Hz. Ali'nin hakemi olan Ebu Musa el-Eş'arî'ye kabul ettirerek diplomatik bir zafer kazanmış oldu.

Tahkim olayının en önemli sonucu İslam tarihinde Haricîler olarak bilinen ve kendine has siyasî ve itikadî görüşleri olan bir grubun tarih sahnesine çıkmış olmasıdır. Bu grup genel kanıya göre önce Hz. Ali'yi tahkime zorlamış, durumun kendilerinin anladığı ve beklediği gibi gelişmediğini görünce de kendileri bu fikirden vazgeçtikleri gibi Hz. Ali'nin de bu anlaşmadan vazgeçmesini istemişlerdir. Ancak Hz. Ali verdiği sözden dönmeyeceğini kesin bir dille açıklayınca, onlar da Hz. Ali'nin ordusundan ayrıldılar ve kendi başlarına bağımsız hareket eden bir grup oluşturdular. Ayrılıklarına gerekçe olarak da Hz. Ali'nin tahkimi kabul etmekle büyük günah (kebire) işlediğini ve bu yüzden ondan ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Sünnî kaynaklarda mızrakların ucundaki Kur'an sayfalarını görünce Hz. Ali'yi savaşı bırakmaya zorlayanların da daha sonra bunu Kur'an'a aykırı bir davranış olması hasebiyle küfür olarak niteleyenlerin de aynı kişiler olduğu ve daha sonra bunların Hâricîler olarak ortaya çıkan grup oldukları iddia edilmiştir. Ancak Hâricîlerin nüvesini oluşturan Muhakkime-i Ûlâ grubunun başından beri bu tahkime karşı olduğu, Kur'an sayfalarını görünce savaşı durduranların Hâricîler olmayıp Yemenliler olduğu da ileri sürülmektedir.[286] Nitekim İbâzîler, kendilerinin tâ başından beri tahkimin yanlış olduğunu savunduklarını belirtirler.[287]

Tahkim olayının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Haricîler, siyasî ve itikadî görüşlerini kendi anlayışlarına göre geliştirmişlerdir. Buna göre Hz. Ali, tahkim olayını kabul etmekle büyük günah (kebire) işlemiş ve küfre girmiştir. Küfre giren bir

[286] Adnan Demircan, "Ali b. Ebî Tâlib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", *İSTEM* 3/6 (2005), 51-58.
[287] Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyide İsmail Kâşif (Umman: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), I/236-237.

kişi tövbe etmelidir. Tövbe etmedikçe küfrü devam eder. Küfrü devam ettikçe de onunla savaşılır. Haricîler bu anlayışlarını aşırı bir dereceye vardırmışlar, kendilerinin fikirlerini kabul etmeyen veya onlara katılmayıp onlar gibi hareket etmeyen herkesi küfre düşmekle suçlamışlar ve onları acımadan öldürmüşlerdir. Zaten Hz. Ali ile yaptıkları Nehrevan savaşı da bu yüzden çıkmıştı. Hâricîlerin müstakil bir fırka olarak teşekkül edişlerinin temeline yerleştirdikleri mürtekib-i kebîrenin küfre girdiği görüşü, gerek sonraki dönemlerde de Mürcie ve Mu'tezile gibi itikadî mezheplerin oluşumunda etkili olmuş gerekse de her mezhebin bu mesele hakkında bir görüş beyan edip bir tavır almasını lüzumlu kılmıştır.[288]

Nehrevan savaşında orada bulunan Haricîlerin neredeyse tamamı Hz. Ali'nin ordusu tarafından kılıçtan geçirilince geriye kalan Haricîlerden bir grup, ümmetin birlik ve beraberliğini bunlar bozdu diye Hz. Ali, Muaviye b. Ebi Süfyan ve Tahkim olayının mimarı olan Amr b. As'ı suikastla öldürmeye karar verdiler. Bu suikastlar neticesinde Hz. Ali hayatını kaybederken, diğer ikisi bir şekilde kurtuldu. Böylece "suikastla adam öldürme" eylemi İslam tarihindeki yerini almış oldu.

Sıffin savaşından sonra, Hz. Ali kendi komutanlarında Eşter en-Nehaî'yi, Mısır'a vali olarak atadı. Eşter en-Nehaî, İranlılarla yapılan Kadisiyye savaşına da katılmış çok dirayetli ve ünlü bir komutandı. Diğer taraftan Hz. Osman'ın evini kuşatanlar arasında da bulunmuştu. Onun Mısır'a tayin edilmesi Şam idaresini oldukça korkuttu. Bunun üzerine Şam yönetimi onun Mısır'da göreve başlamasını kendi idareleri açısından tehlikeli buldular. Ayrıca onun, Hz. Osman'ın evini kuşatanlar arasında olduğunu bildiklerinden, onu bir şekilde öldürmeyi kendileri için de bir hak saydılar. Bu maksatla Mısır yolu üzerinde çeşitli vaatlerde bulundukları bölgenin ileri gelenlerinden biri vasıtasıyla ona zehirli bir bardak bal şerbeti ikram ettiler. Eşter, bal şerbetini içer içmez hemen orada öldü. Böylece İslam tarihine "siyaseten katl" anlayışı da girmiş oldu. Daha sonra bu siyaseten katl anlayışı neredeyse bütün İslam devletlerinde yerine göre acımasız bir şekilde uygulanacaktır. Bu yöntemle Emevîlerde halife Ömer b. Abdülaziz zehirlenerek, Abbasîlerde Ebu Müslim Horasanî saraya çağrılıp kafası kesilerek ve yine Abbasîlerde veliaht olarak ilan edilen Şia'nın sekizinci imamı Ali Rıza da zehirlenerek öldürülmüştür. Bu yöntemin en dramatik

[288] Mehmet Öztürk, "Hz. Ali Dönemi Siyasî ve Fıkhî Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 89.

olanı da Osmanlı padişahı III. Mehmet döneminde "şehzade katli" şeklinde yaşanmıştır. III. Mehmet padişah olunca farklı yaşlardaki tam on dokuz şehzadeyi boğdurmuş ve bir rivayete göre de cenaze namazını kendisi kıldırmıştır. Osmanlı'da Sünnî ulemanın bir kısmı bu durumu, ilerde şehzadeler arasında meydana gelebilecek ihtilafların ve çarpışmaların millete ve devlete verebileceği zararı bertaraf edeceğini göz önünde bulundurarak caiz görmüşlerdir. Buna karşın diğer ciddi bir ulema kesimi de bunun henüz gerçekleşmemiş "mevhum bir mazarrat" olduğunu ve bu yüzden caiz olmadığını ifade etmişlerdir.

Hz. Ali'nin suikastla öldürülmesinden sonra Kufeliler Hz. Hasan'a biat ettiler. Ancak Kufeliler, Cemel, Sıffin ve Nehrevan'daki çarpışmalardan dolayı savaşmaktan bıkmış ve yorulmuşlardı. Bu yüzden onlarda yeni bir savaşa karşı belirgin bir isteksizlik görünüyordu. Her ne kadar Hz. Hasan'a biat etmişlerse de onlardaki bu isteksizlik hali açıkça hissediliyordu.

Bu arada Hz. Ali'nin öldürülmesini fırsat bilen Muaviye b. Ebi Süfyan ordusuyla Kufe civarına geldi. Bunun üzerine Hz. Hasan ordusuyla Medain şehrine çekildi. Ancak Hz. Hasan, ordusundaki bu bariz isteksizliği görüyor ve hissediyordu. Bu ve daha başka birkaç nedenden dolayı Muaviye b. Ebi Süfyan'la anlaşarak hilafeti (devlet başkanlığını) bazı şartlarla kansız ve kavgasız bir şekilde ona devretti.

Hz. Hasan'ın hilafeti bu şekilde Muaviye b. Ebi Süfyan'a devretmesi bazı kesimlerce tenkit edilmişse de Sünnî camia, bu durumu Hz. Peygamberin verdiği gaybî bir müjdenin gerçekleşmesi şeklinde değerlendirmiş ve bunu bir fedakârlık örneği olarak göstermiştir. Diğer taraftan Hz. Hasan'ın bu şekildeki davranışı, Şiî dünyanın "cevr (zorbalık) döneminde bir imamın takiyye yapması, bazı isteklerinden vazgeçmesi ve olduğundan farklı görünmesi caizdir" şeklindeki anlayışı geliştirmelerine zemin hazırlamıştır. Bu cümlenin açılımı ise bir bakıma, "Kufeliler Hz. Hasan'a gerekli itaati göstermediler. Onu dinlemediler ve onun hilafeti istemeyerek karşı tarafa teslim etmesine neden oldular" şeklindedir. O dönemim Haricîleri ise bu durumu, Arap kültüründe pek de makbul olmayan bir nevi korkaklık olarak algılamış ve bu şekilde yorumlamışlardır.

Daha sonra meydana gelen Kerbela hadisesi, Tevvabun harekâtı, Muhtar es,Sekafî olayı, Zeyd b. Ali'nin isyanı v.b. diğer bazı olaylar Şia olarak bilinen zümrenin tüm çıplaklığıyla tarih sahnesine çıkmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan halifeliğin Hz. Hasan'dan Muaviye b. Ebi Süfyan'a geçmesi, halifeliğin artık bittiğini ve ilk dört halifenin fazilet sıralaması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Sünnî camia ilk dört halifenin hilafet sıralamasını aynı zamanda fazilet sıralaması olarak da kabul etmiştir. Haricîler, ilk iki halifeyi fazilet açısından da en üstün iki sahabe olarak kabul eder, ancak son ikisi hakkında pek de iyi düşünmezler.[289] Buna karşın Şia/İmâmiyye mensupları, en üstün sahabe ve imam olarak Hz. Ali'yi kabul ederken ilk üç halifeyi sıralamaya bile almaz ve onları zulüm işlemekle itham ederler. Zeydiyye ekolü ise Hz. Ali'yi, halife olması gereken en üstün sahabe olarak kabul eder. Ancak bu ekol mensupları ilk üç halifeye de saygı duyar ve onları hayırla yad ederler. Bu anlayışlarını "efdal-mefdul" teorisi çerçevesinde izah etmişlerdir. Bu görüşleriyle klasik Şia'dan da ayrılmışlardır.[290] Mutezile mezhebinden Basra ekolü, bu konuda aynen Sünnî camia gibi düşünürken Bağdat ekolü ise en üstün sahabe olarak Hz. Ali'yi kabul etmiştir.[291]

Emevîlerin hilafeti zorla ele geçirmesi, kader anlayışının da değişik şekillerde yorumlanmasına neden olmuştur. Bir kısım Emevîler duruma hâkim olmalarını kadere bağlayınca, bu durum Kaderiyye mensuplarının kaderi inkar etmelerine zemin hazırlamıştır. Hasan el-Basrî ise bu konuda orta yolu benimsemiş, kaderin varlığını kabul etmiş bununla beraber insanın da kendi fiillerinden sorumlu olduğunu ve bu iki hususun da birbirine aykırı ve zıt olmadığı tezini öne sürmüştür.

Diğer taraftan Tevvabun hareketi, Deyrü'l-Cemacim savaşı, Zeyd b. Ali isyanı ve Haricîlerin de farklı yerlerdeki irili ufaklı birçok huruç hareketi Emevîlerin gücünü adeta tüketmişti. Zaten Kerbela olayı da onları ümmetin nazarında manen bitirmişti. Bu durumu fırsata dönüştüren Abbasîler, Emevîlere son darbeyi Ebu Müslim Horasanî vasıtasıyla vurdular. Böylece onların hakimiyetine son verip idareyi ele geçirdiler. Bu

[289] Hârîciler ve özellikle varlığını günümüze değin sürdürmeyi başarmış İbâziyye'nin imâmet nazariyesi hakkında bk. Orhan Ateş, "İbâdî İmamet Anlayışı", 1-29.
[290] Zeydiyye'nin imamet nazariyesi hakkında bk. Hasan Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü Ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 113-132.
[291] Mu'tezile'nin imâmet nazariyesi hakkında bk. Osman Aydınlı, "Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", *Dinî Araştırmalar* 3/7 (2000), 17-52.

durum Ehl-i beyt kavramının kimleri kapsadığı konusunun tartışılmasına neden oldu. Çünkü Haricîlerin sebep olduğu olaylar hariç, yukarıda saydığımız tüm olaylar Ehl-i beyt bir başka ifadeyle Alioğulları adına yapılmış hareketlerdi. Ancak idareyi Alioğulları değil, Abbasoğulları ele geçirmişti. Abbasoğulları, bu manevi baskıdan kurtulmak için "Ehl-i beyt" kavramının anlamını genişleterek, bu kavramın sadece Alioğullarını içine almadığını, Hz. Peygamber'in amcası olan Hz. Abbas'ı ve çocuklarını da kapsadığını öne sürdüler. Dolayısıyla kendileri de Hz. Abbas'ın neslinden geldikleri için, dinî hassasiyeti olan halkın desteğini almak için kendilerini de "Ehl-i beyt" kavramının içine dahil ettiler.

Meydana gelen bu hadiseler başka bir durumun daha meydana çıkmasına neden oldu. Şöyle ki: Emevîler zamanında meydana gelen Tevvabun hareketi, Muhtar es-Sakafî olayı ve Zeyd b. Ali isyanı; Abbasîler zamanında da cereyan eden Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye hadisesi, hep Ehl-i beyt adına yapılan hareketlerdi. Kısmen Muhtar es-Sakafî olayı hariç diğer hareketlerin tamamı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ebû Hanîfe ve onun gibi düşünen diğer bazı önde gelen ulemanın ve halkın önemli bir kesiminin de gönülleri Zeyd b. Ali ve Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ile beraberdi. Ancak yine de bütün bu girişimlerin başarısız kalması bir kısım Ehl-i beyti ve bir kısım ulemayı siyasetten soğuttu. Çünkü genellikle hilafet makamına dindar olmayan kimseler geliyordu. Bunlar İslam'ı hakkıyla yaşamıyor ve ona hizmet etmiyorlardı. Ayrıca bu durum siyasete mesafeli, İslamî hassasiyeti yüksek, İslamî hayat tarzını kendi nefsinde yaşayan ve çevresine de yaşatmak isteyen kimselerin, farklı farklı tasavvuf ekollerini kurmalarına da neden olmuştur. Çünkü siyasetten beklediklerini ve umduklarını bulamamışlardı.

Yine aynı şekilde bu savaşların ve bu isyanların pek iyi bir sonuç vermediğini gören Ehl-i beyt (Alioğulları) mensupları da rotayı devlet denen mekanizmayı ele geçirip bu şekilde İslam'a hizmet etmektense, ilimle İslam'a hizmet etmek yöntemine çevirmişlerdi. Bu maksatla ilmin yayılması için medreseler, camiler ve ilmin yayılmasına vesile olacak benzer yerleri açtılar ve dine hizmetlerini buralardan yürütmeye çalıştılar. Bu vaziyet en azından bir kısım Ehl-i beyt mensuplarının siyasete mesafeli davranmasına neden olmuştur. Buna rağmen yine de Ehl-i beyte mensup olduğunu iddia edenler tarafından Afrika kıtasında Fatımîler ve İdrisîler, İran coğrafyasında da Safevîler devleti kurulmuştur. Ancak sonuç olarak bunlar da İslam'a

hizmet iddialarında başarısız olunca Ehl-i beyt mensubu olup öne çıkan şahsiyetler tamamen ilmi yayma yöntemiyle İslam'a hizmet etmeyi tercih eder hale geldiler. Bu durum günümüzde de halen devam etmektedir.

Son olarak şunu da ifade etmek herhalde yanlış olmasa gerek: İsyancı beş altı kişi, Hz. Osman'ı öldürmekle fitnenin kapısını açıp derin tarih kuyusuna kocaman bir taş attılar. Bu ağır taşı, bin dört yüz senedir koca İslam ümmeti çıkarmaya çalışmakta ama bir türlü muvaffak olamamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki kıyamete kadar da muvaffak olamayacaktır. Bu da kaderin farklı bir açıdan farklı bir tecellisi olsa gerek. Ancak yine de günümüz Müslümanları, "meselelerini Kur'an, sahih sünnet, akıl, meşveret ve bilimin ışığında çözmelidir" temennisinde bulunmaktan da kendimizi alamıyoruz.

SONUÇ

Hz. Ömer yaralandıktan sonra, ölmesi halinde yeni halifenin altı kişilik bir şura tarafından seçilmesini önermişti. Onun ölümünden sonra toplanan şura üyeleri, aralarındaki müzakerelerden sonra Hz. Osman'ı yeni halife olarak seçtiler. Yeni halife on iki yıllık iktidarının ilk altı yıllık döneminde ciddi herhangi bir sorunla karşılaşmadan İslam ülkesini yönetti. Ancak son altı yıllık döneminde çeşitli nedenlerden kaynaklanan bazı sorunlar baş göstermeye başladı. Hz. Osman bu sorunları çözme konusunda kendince bazı uygulamalarda bulundu. Onun bu konudaki bazı uygulamaları kendisinin idaresini beğenmeyen bazı gruplar tarafından hoş karşılanmadı ve tepkiyle karşılandı. Atadığı valilerin bir kısmının halkın beklentilerini karşılayamaması ve bunlara karşı oluşan tepki gibi. Bu arada Basra, Kufe ve Mısır'da ciddi muhalif gruplar da belirmeye başladı. On iki yıllık iktidarının sonuna doğru, bu gruplar başkent Medine'ye gelerek Hz. Osman'ın istifasını istediler. Hz. Osman istifa etmeyince de öldürüldü. Onun öldürülmesi sonucunda maddî kaosun yanı sıra bir de manevi kaos oluştu. Onun ölümünden sonra meydana gelen manevi kaos neticesinde oluşan sorunlarla ilgili çeşitli fikirler ve çözüm önerileri ortaya atıldı. Çözüm önerileri farklı olunca bu farklı önerileri benimseyen farklı gruplar da oluşmaya başladı. Bu farklı grupların oluşması ilerde farklı farklı grup ve ekollerin su yüzeyine çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bir halifenin hangi şartlarda öldürülebileceği konusunun farklı kesimlerce farklı yorumlandığı konusunda olduğu gibi.

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra biraz isyancıların da zorlamasıyla Hz. Ali halife olarak seçildi. Hz. Ali seçildiğinde zaten mevcut kaotik bir durum vardı. Hz. Ali bu kaotik ortamdan çıkmak için kendince bazı içtihatlarda bulundu. Hz. Osman'ın katillerinin kısas meselesini bir müddet ertelemek istemesi gibi. Ancak bu durum, onun bu konudaki içtihatlarını yanlış ve yetersiz bulan karşıt bir grubun da oluşmasına neden oldu. Bu içtihat farkından dolayı oluşan iki grubun karşı karşıya gelmesi neticesinde de Cemel savaşı meydana geldi. Bu savaş, içtihat farkından meydana geldiği için İslam tarihinde bu savaşa İÇTİHAT savaşı denmiştir. Bu savaş ve hemen sonrasında meydana gelen Siffin savaşıyla ve bu savaşlarda meydana gelen bazı olaylarla ilgili çeşitli dinî görüşler ileri sürüldü. Bu farklı dinî görüşlerin oluşması ve bu görüşlerin farklı gruplarca benimsenmesi neticesinde mezhep veya fırka dediğimiz ekoller yavaş yavaş tarih sahnesine çıkmışlardır. Özellikle Hz. Hüseyin'in Kerbela'da

şehit edilmesinden sonra da bu ekoller kesin ve kalın hatlarla birbirlerinden ayrılmışlardır.

Siffin savaşı sonucunda meydana çıkan Haricîler, kendilerinin fikirlerini kabul etmeyen Mürcie ve Mu‘tezile gibi karşıt ekollerin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde meydana gelen bazı olaylar ve bu olaylarla ilgili fikir ve kanaatler daha sonra oluşacak olan farklı farklı İslamî mezhep ve ekollerin tarih sahnesine çıkmalarına neden olmuşlardır. Bunların etkilerini günümüzde bile halen görmek mümkündür. Şia dünyası ile Sünnî camianın kendi aralarındaki dinî anlayış farklarını bir türlü gideremeleri meselesinde görüldüğü gibi.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa. *Peygamberler ve Halifeler Tarihi =Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*. thk. Metin Muhsin Bozkurt. İstanbul: Akit Gazetesi, 1997.

Akoğlu, Muharrem. "Kebîre ve İman Bağlamında Hâricîlik-Mu'tezile İlişkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/2 (2007), 317-339

Arslan, İhsan. "Hz. Osman- Ebû Zer ilişkisi". *Hz. Osman*. ed. Ali Aksu. 203-226. Sivas: CÜİFD, 2020.

Ateş, Orhan. "İbâdî İmamet Anlayışı". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/5 (2017).

Aydınlı, Osman. "Mu'tezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik". *Dinî Araştırmalar* 3/7 (2000), 17-52.

Başaran, Selman. "Hakem b. Ebü'l-Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 15/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b Yahyâ b Cabir. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl. *Sahihü'l-Buhârî*. Beyrut : Dar İbn Kesir, 1993.

Demircan, Adnan. "Ali b. Ebî Tâlib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine". *İSTEM* 3/6 (2005), 51-58.

Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm'da Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*. çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin. Hisar Yayınevi, 1983.

Ertürk, Mustafa. "Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/26-27. TDV Yayınları, 2012.

Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fayda, Mustafa. "Bey'atürrıdvân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 6/39-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Fığlalı, Ethem Rûhi. "Cemel Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 7/320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Fığlalı, Ethem Rûhi. "Hâricîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 16./169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâzîye'nin Siyâsî ve İtikâdî Görüşleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 21/ (1976).

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn.* Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b Abdillâh. *Mu'cemü'l-Büldan*. thk. Ferid Abdülaziz Cündî. Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe: Seçkin Sahabeler*. İstanbul : Sağlam Yayınevi, 2008.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b Hibbân b Ahmed et-Temîmî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye = Sîretu İbn Hişâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *Zadü'l-Mead: Resulullah'ın (s.a.v) Yolu*. çev. Şükrü Özen. İstanbul: İklim Yayınları, 1988.

İbn Kesir, *Büyük İslâm Tarihi: el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul : Çağrı Yayınları, 1994.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. ed. Adnan Demircan. çev. Hikmet Akdemir. Siyer Yayınları, 2015.

İbn Sa'd. *Siyer*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b Abdullah b Muhammed Meafiri. *el-Avasım Mine'l-Kavasım fi Tahkiki Mevakıfi's-Sahabe Ba'de Vefati'n-Nebi (s.a.v.)*. Beyrut : Darü'l Beşair, 1371.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-Tarih*. Beyrut : Dâru Sadır, 1982.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*. çev. Abdullah Köşe. İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.

İlhan, Avni. "İmâmet Nazariyesinde Seçim ve Nass Münakaşası". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 137-148.

Kalhâtî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyide İsmail Kâşif. Umman: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayâtü's-Sahâbe*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1992.

Köksal, Mustafa Âsım. *İslam Tarihi : Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet*. İstanbul: Işık Yayınları, 2008.

Kur'an-ı Kerim meali. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Rûme Kuyusu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Lök, Âdem. "İlk Dönem Hâricî Kaynaklarına Göre Hz. Osman". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2014), 137-150.

Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 31/242-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Mes'udî, Ebü'l-Hasan Ali b Hüseyin b Ali. *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. thk. Abdülemir Mühenna. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Mübarekfuri, Safiyyürrahman. *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*. çev. İbrahim Kutlay. İstanbul: Risale Yayınları, 2006.

Önkal, Ahmet. “Hicret”. 17/458-462. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998

Öztürk, Mehmet. “Hz. Ali Dönemi Siyasî ve Fıkhî Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 89.

Palabıyık, Hanefi. “Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Dönemlerinde Hz. Osman”. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020.

Sivasî, Şemsüddin Ahmed. *Dört Büyük Halifeden Menkıbeler= Menakıb-i Çehar Yar-ı Güzin*. İstanbul: Pırlanta Yayınları, 1980.

Suyûtî, Celâleddîn. *Halifeler Tarihi (Târîhu’l-Hulefâ)*. çev. Onur Özatağ. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.

Şakir, Mahmud. *Dört Halife-Hulefâ-i Râşidîn*. çev. Ferit Aydın. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1994.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid. *Tarihü’t-Taberî : Tarihü’l-Ümem ve’l-Müluk.* Beyrut : Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.

Tatlı, Bekir. “Sünnet’e Bağlılığı ve Bazı Kritik Olaylardaki Dikkat Çekici Durumu Açısından Hz. Osman”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 8/2 (2008).

Türkgülü, Mustafa. “Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkındaki Kelâmî Tartışmalar”. *Diyanet İlmî Dergi* 36/4 (2000), 63-88.

Uraler, Aynur. “Rukıyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 35/219. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Ümit, Mehmet *İslâm Mezhepleri Tarihi*. ed. M. Saffet Sarıkaya – Mehmet Ümit. İstanbul: Nobel Yayınları, 2020.

Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-. *Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Savaşları = Kitabü’l-Meğazi*. çev. Musa Kazım Yılmaz. İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2014.

Varol, Mehmet Bahaüddin. “Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *İSTEM* 6 (2005).

Vida, G. Levi Della. “Osman”. *İA*. IX/430. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964.

Yaşaroğlu, Hasan. “Zeydiyye’nin İmamet Görüşü Ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 113-132.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tarihü’l-İslâm ve Vefeyatü’l-Meşahir ve’l-Aʿlâm*. çev. Muzaffer Can. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2000.